

Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

З. М. Денисенко, Л. І. Лонська, Л. В. Шитик

**ДЕРЖАВНА АТЕСТАЦІЯ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
СТУДЕНТІВ ОКР
„БАКАЛАВР” І „СПЕЦІАЛІСТ”**

Навчально-методичний посібник

Черкаси – 2012

УДК 811.161.2 (075.8)
ББК 81.2.Ук-923
Д 33

Рецензенти:

А. П. Загнітко – доктор філологічних наук, професор
(Донецький національний університет);

Г. М. Дядюра – кандидат філологічних наук, доцент
(Черкаський державний технологічний університет).

*Рекомендовано до друку
вченою радою Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
(протокол № 2 від 16 листопада 2010 р.)*

Денисенко З. М. , Лонська Л. І. , Шитик Л. В.

Д 33 Державна атестація з української мови студентів ОКР „бакалавр” і „спеціаліст” : Навч.-метод. посіб. /; за заг. ред. Л. В. Шитик. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. – 248 с.

ISBN 978-966-353-255-4

Навчально-методичний посібник призначений для бакалаврів і спеціалістів спеціальності 6.020303, 7.02030301 – філологія (українська мова та література). У першій частині представлено програму з української мови до державного екзамену на здобуття кваліфікаційного рівня „бакалавр” зі спеціальності 6.020303 – філологія (українська мова і література), зразки виконання різних видів розбору та методичні рекомендації до розділів, список літератури, список лексикографічного корпусу, а також єдині вимоги до оцінювання знань студентів під час складання державного комплексного екзамену з української мови.

Другий розділ посібника містить правила оформлення випускних наукових робіт студентів спеціальності 6.020303 і 7.02030301 – українська мова та література освітньо-кваліфікаційних рівнів „бакалавр” і „спеціаліст”.

Для студентів, викладачів, аспірантів.

УДК 811.161.2 (075.8)
ББК 81.2.Ук-923

ISBN 978-966-353-255-4

© ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2012.
© З. М. Денисенко, Л. І. Лонська,
Л. В. Шитик, 2012.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДО КОМПЛЕКСНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСПИТУ

З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	9
---------------------------------	---

1.1. Програма з української мови до державного екзамену на здобуття кваліфікаційного рівня „бакалавр” зі спеціальності 6.020303 – філологія (українська мова і література).....	9
1.2. Методичні рекомендації та зразки виконання різних видів мовних розборів.....	25
1.2.1. Фонетико-фонематичний розбір.....	25
1.2.2. Методичні рекомендації до розділу „Фонетика. Фонологія”.....	26
1.2.3. Морфемний розбір.....	30
1.2.4. Методичні рекомендації до розділу „Морфеміка”.....	31
1.2.5. Словотвірний розбір.....	32
1.2.6. Методичні рекомендації до розділу „Словотвір”.....	33
1.2.7. Морфологічний розбір та методика його виконання.....	36
1.2.7.1. Морфологічний розбір іменника.....	36
1.2.7.2. Методичні рекомендації до „Морфологія. Іменник”.....	36
1.2.7.3. Морфологічний розбір прикметника.....	45
1.2.7.4. Методичні рекомендації до теми „Прикметник”.....	46
1.2.7.5. Морфологічний розбір числівника.....	49
1.2.7.6. Методичні рекомендації до теми „Числівник”.....	49
1.2.7.7. Морфологічний розбір займенника.....	53
1.2.7.8. Методичні рекомендації до теми „Займенник”.....	54
1.2.7.9. Морфологічний розбір прислівника.....	55
1.2.7.10. Морфологічний розбір слів категорії стану.....	56
1.2.7.11. Методичні рекомендації до теми „Прислівник. Слова категорії стану. Модальні слова”.....	57
1.2.7.12. Морфологічний розбір дієслова.....	60
1.2.7.13. Методичні рекомендації до теми „Дієслово як частина мови”.....	62
1.2.7.14. Методичні рекомендації до теми „Загальнодієслівні категорії дієслова”.....	62
1.2.7.15. Методичні рекомендації до теми „Категорія способу, часу, особи, числа, роду дієслів”.....	64

1.2.7.16.	Методичні рекомендації до теми „Дієприкметник. Дієприслівник. Безособові форми на -но, -то”	69
1.2.7.17.	Морфологічний розбір прийменника	71
1.2.7.18.	Методичні рекомендації до теми „Прийменник”	72
1.2.7.19.	Морфологічний розбір сполучника	73
1.2.7.20.	Морфологічний розбір частки	74
1.2.7.21.	Морфологічний розбір вигука, модальних слів	74
1.2.7.22.	Методичні рекомендації до теми „Сполучник. Частка. Вигук. Звуконаслідувальні слова. Дієслівна зв’язка”	75
1.2.8.	Синтаксичний розбір	77
1.2.8.1.	Синтаксичний розбір словосполучення	78
1.2.8.2.	Методичні рекомендації до теми „Словосполучення”	79
1.2.8.3.	Синтаксичний розбір простого речення	86
1.2.8.4.	Методичні рекомендації до теми „Просте речення”	87
1.2.8.5.	Синтаксичний розбір складного речення	103
1.2.8.5.1.	Синтаксичний розбір складного неускладненого речення	103
1.2.8.5.2.	Методичні рекомендації до теми „Складне речення”	107
1.2.8.5.3.	Синтаксичний розбір складного речення ускладненого типу	126
1.2.8.5.4.	Методичні рекомендації до теми „Складне речення ускладненого типу”	127

ДОДАТКИ

<i>Додаток А.</i>	Критерії оцінювання знань і вмінь	130
<i>Додаток Б.</i>	Питальник до державного екзамену з сучасної української літературної мови (спеціальність „Українська мова і література”)	132
<i>Додаток В.</i>	Зразок екзаменаційного білета на державному екзамені	138

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДО ОФОРМЛЕННЯ Й ЗАХИСТУ ВИПУСКНИХ

(КВАЛІФІКАЦІЙНИХ І ДИПЛОМНИХ) РОБІТ..... 139

2.1.	Загальні вимоги до студентських випускних робіт	139
2.1.1.	Випускна (кваліфікаційна / дипломна) робота як форма державної атестації студентів.....	139
2.1.2.	Етапи виконання випускної роботи.....	142

2.2.	Пропедевтичний етап виконання випускної роботи	143
2.2.1.	Вибір теми дослідження.....	143
2.2.2.	Визначення наукового керівництва.....	144
2.2.3.	Затвердження теми роботи, призначення наукового керівника	145
2.2.4.	Складання плану роботи	145
2.2.5.	Опрацювання наукової літератури	146
2.2.6.	Добір фактичного матеріалу	149
2.2.7.	Систематизація й аналіз мовного матеріалу	152
2.3.	Процедура написання атестаційної роботи	153
2.3.1.	Композиція випускної роботи.....	153
2.3.2.	Вимоги до структурних елементів кваліфікаційної (дипломної) роботи.....	154
2.3.2.1.	Обсяг лінгвістичного дослідження	154
2.3.2.2.	Оформлення титульної сторінки та змісту.....	154
2.3.2.3.	Структура вступу	156
2.3.2.4.	Композиція основної частини	161
2.3.2.5.	Формулювання висновків	165
2.4.	Рекомендації щодо оформлення атестаційної роботи.....	166
2.4.1.	Загальні вимоги до технічного оформлення наукової праці	166
2.4.2.	Оформлення основного змісту роботи	166
2.4.3.	Правила цитування та покликань у тексті випускної роботи	167
2.4.4.	Оформлення прикладів-ілюстрацій	172
2.4.5.	Вимоги до оформлення бібліографії	173
2.4.6.	Список джерел фактичного (ілюстративного) матеріалу	180
2.4.7.	Оформлення таблиць і додатків.....	180
2.4.8.	Вимоги до підготовки та оформлення мультимедійної презентації	185
2.5.	Підготовка до захисту й процедура захисту випускної роботи	187
2.5.1.	Рецензування.....	187
2.5.2.	Обговорення кваліфікаційної (дипломної) роботи, допуск до захисту	188
2.5.3.	Подання випускної роботи до захисту в ДЕК.....	188
2.5.4.	Методичні рекомендації щодо підготовки публічного виступу для захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи.....	188
2.5.5.	Організація захисту атестаційних робіт	189
2.5.6.	Оцінювання кваліфікаційної (дипломної) роботи	192

ДОДАТКИ

<i>Додаток А.</i>	Тематика наукових робіт.....	195
-------------------	------------------------------	-----

<i>Додаток Б.</i>	Зразки документів, необхідних для допуску роботи до захисту в ДЕК.....	202
<i>Додаток В.</i>	Зразки титульних аркушів кваліфікаційної та дипломної робіт	213
<i>Додаток Г.</i>	Зразок оформлення змісту атестаційної роботи	215
<i>Додаток Д.</i>	Зразки оформлення списку використаної літератури.....	217
<i>Додаток Е</i>	Зразки оформлення списку використаних джерел ілюстративного матеріалу.....	218
<i>Додаток Ж.</i>	Зразки бібліографічного опису джерел	221
<i>Додаток З.</i>	Типові помилки в змісті та оформленні кваліфікаційної (дипломної) роботи.....	228
<i>Додаток К.</i>	Пам'ятка: як готуватися до доповіді під час захисту наукової роботи та представляти її на захисті.....	229
<i>Додаток Л.</i>	Зразок виступу на захисті.....	232
<i>Додаток М.</i>	Зразок оформлення мультимедійної презентації.....	236
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....		245

ВСТУП

У сучасних умовах все зримішою постає необхідність залучення молоді до національної культури на основі рідної мови, адже в мові – найголовнішій ознаці нації – закодовано все життя народу: його історія, культура, виробнича й інтелектуальна діяльність, світобачення, менталітет. Нині помітна недооцінка філологічної освіти загалом й лінгвістичної зокрема, що позначилося на рівні мовленнєвої культури – не лише усної, а й писемної. Тому перегляд загальнокультурних і соціолінгвістичних підходів до вивчення української мови, яка має статус державної в суверенній Україні, зумовлює посилення уваги до фахової підготовки майбутніх викладачів-словесників.

Загальновідомо, що основи професійної майстерності майбутнього філолога формуються під час вивчення всіх дисциплін у вищому закладі освіти. Однак провідну роль у системі підготовки фахівця з української мови відіграють дисципліни мовознавчого циклу та методика навчання рідної мови.

Державний екзамен з української мови є не тільки перевіркою теоретичних знань і практичних навичок з усіх лінгвістичних дисциплін, які вивчали студенти в університеті, але й важливим завершальним етапом у підготовці фахівців-філологів.

Методика проведення державного іспиту передбачає вміння випускників з'ясувати ті чи ті теоретичні питання, простежувати аналізоване мовне явище в його системно-структурному вимірі.

Питання екзаменаційних білетів орієнтовані на засвоєння системи знань випускника та його вміння чітко будувати свою відповідь, використовуючи належну кількість фактів та аргументів, оперуючи відповідним ілюстративним матеріалом для доведення висловленого.

Випускник повинен засвідчити вміння застосовувати набуті знання на практиці, тобто демонструвати навички фонетико-фонематичного, словотвірного, морфемного, морфологічного, синтаксичного аналізу, уміти відмежовувати нормативні явища від ненормативних, визначати закономірності еволюції мовних одиниць і категорій, виокремлюючи етапи тих чи тих наукових парадигм. Актуальним постає завдання відповідності вимог державної атестації випускників вимогам сучасної школи.

Екзамен повинен виявити рівень дотримання майбутніми випускниками норм культури українського літературного мовлення, усвідомлення основних процесів і шляхів формування та розвитку української національної мови, її зв'язок з іншими мовами.

Саме ці завдання зумовили необхідність пропонованої частини навчального посібника, використання якого значною мірою сприятиме підготовці студентів до державного екзамену, систематизації набутих теоретичних, теоретико-прикладних знань та відтворенню відповідних умінь і навичок.

Навчально-методичний посібник має два розділи. Структура першого розділу посібника така: програма з української мови до державного екзамену на здобуття кваліфікаційного рівня „бакалавр” зі спеціальності 6.020303 – філологія (українська мова і література); методичні рекомендації до розділів і схеми та зразки виконання різних видів розбору; додатки (критерії оцінювання знань на іспиті, питальник до екзамену, зразки екзаменаційних білетів).

У другому розділі „Методичні рекомендації до оформлення й захисту випускних (кваліфікаційних і дипломних) робіт” представлені правила оформлення наукових робіт студентів спеціальності 6.020303 і 7.02030301 – філологія (українська мова і література) освітньо-кваліфікаційних рівнів „бакалавр” та „спеціаліст”. Описано процедуру підготовки й захисту наукових робіт, етапи виконання випускного дослідження: особливості обрання й затвердження теми та наукового керівництва, організація написання роботи, підготовка до обговорення, допуск до захисту, подання до захисту в ДЕК та організація самого захисту, а також вимоги щодо обсягу кваліфікаційного й дипломного дослідження, особливостей їх оформлення та оцінювання.

Методичний посібник укладено з урахуванням вимог до випускника-бакалавра та спеціаліста, що дає змогу виявити, наскільки різнобічними й глибокими є його знання з усього циклу мовознавчих дисциплін, а також визначити рівень сформованості дослідницьких навичок, схильність до здійснення наукових досліджень.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ДО КОМПЛЕКСНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСПИТУ

З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. ПРОГРАМА

З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДО ДЕРЖАВНОГО ЕКЗАМЕНУ

НА ЗДОБУТТЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ „БАКАЛАВР”

ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 6.020303 – ФІЛОЛОГІЯ

(УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА)

Передмова

Профільним курсом усього лінгвістичного циклу є сучасна українська літературна мова, тому на державному екзамені передусім необхідно виявити як теоретичні знання, так і практичні навички з цієї дисципліни. Питання із сучасної української літературної мови й аналіз фактичного мовного матеріалу є обов'язковим елементом державного екзамену.

До програми включено також найважливіші теми зі вступу до мовознавства, історичної граматики української мови, української діалектології, історії української літературної мови, стилістики української мови.

Державний іспит з української мови випускники складають в усній формі. Він вимагає від студента:

- ґрунтовних знань з української мови (знання теоретичного матеріалу, правил та вміння їх ілюструвати);
- виявлення обізнаності з проблемами періодизації історії української мови, специфікою її розвитку на сучасному етапі, з особливостями функціонування української мови як державної;
- навичок аналізу явищ сучасної української мови з огляду на історію її становлення та розвитку, здатність давати історичні коментарі;
- уміння виконувати синтаксичний розбір запропонованого в екзаменаційному білеті речення;
- володіння методикою фонетико-фонематичного, морфемного, словотвірного, морфологічного розборів виділених у тексті слів.

Під час підготовки до екзамену випускник повинен ретельно опрацювати значний за обсягом теоретичний матеріал відповідно до програми з української мови до державних іспитів.

Відповідь на теоретичне питання треба будувати за принципом правило – приклад. Приклади повинні бути змістовними, дібрані з художньої літератури чи з публіцистики.

Речення для розбору необхідно переписати, а потім виконати його повний синтаксичний аналіз за схемою. Слово, у якому виокремлено першу літеру, призначене для фонетико-фонематичного розбору, з позначеною

другою, третьою й четвертою буквами – відповідно для морфемного, словотвірного та морфологічного аналізу. Для морфологічного розбору визначено чотири слова, із них зазвичай одне службове, три – повнозначні.

Програму складено на основі чинних предметних програм Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького („Сучасна українська літературна мова”, „Історія української літературної мови”, „Історична граматики української мови”, „Вступ до мовознавства”, „Українська діалектологія”, „Стилістика української мови”).

ЗМІСТ ПРОГРАМИ СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Вступ

Українська мова як національна мова українського народу й форма його національної культури. Місце української мови серед інших слов'янських мов. Формування української національної мови. Сучасна українська літературна мова як унормована форма загальнонародної мови й навчальна дисципліна. Короткі відомості з історії української літературної мови. Основні ознаки, нормативний характер та форми існування літературної мови: усна й писемна. Поняття про стилі сучасної української літературної мови.

Фонетика. Фонологія

Предмет і завдання фонетики та фонології. Поняття про звуковий склад української літературної мови. Фонетичний і фонологічний аспекти вивчення звукового складу української літературної мови. Система фонем сучасної української літературної мови. Голосні фонем, їхня класифікація. Артикуляційна й акустична характеристики голосних фонем у їхніх головних виявах. Варіанти голосних фонем. Приголосні фонем, їхня класифікація. Артикуляційна й акустична характеристики приголосних фонем у їхніх головних виявах. Протиставлення приголосних фонем за твердістю-м'якістю. Варіанти приголосних фонем. Звукові зміни слів у мовному потоці: акомодация, асиміляція, дисиміляція, спрощення, подовження.

Фономорфологія

Чергування голосних фонем в українській літературній мові. Чергування приголосних фонем в українській літературній мові (з історичними коментарями).

Графіка

Графіка української мови. Поняття графеми. Український алфавіт. Позначення на письмі голосних і приголосних звуків. Знаки, які використовують в українському письмі: апостроф, знак наголосу, пунктуаційні знаки. Співвідношення між буквами українського алфавіту та фонемами української літературної мови. Принципи української графіки. Історія українського письма.

Лексикологія й фразеологія

Слово як основна одиниця лексичної системи. Ознаки слова. Слово й поняття. Знакова природа слова. Поняття лексеми. Типи лексичних значень слів в українській мові. Однозначні та багатозначні слова. Пряме й переносне значення слів. Основні типи переносних значень слів.

Омоніми. Принципи виокремлення омонімів: функціонально-семантичний, структурно-словотвірний, категорійно-граматичний. Типи омонімів: повні й часткові. Слова, близькі до омонімів: омофони, омографи, омоформи, пароніми. Міжмовні омоніми. Стилістична роль омонімів.

Синоніми, їхні основні типи: ідеографічні (семантичні), стилістичні, семантико-стилістичні, абсолютні, контекстуальні. Поняття про синонімічний ряд і синонімічну доміную. Джерела синонімії. Стилістична роль синонімів. Антоніми. Семантична й структурна класифікація антонімів. Стилістичне використання антонімів. Антитеза.

Лексика сучасної української літературної мови з погляду походження. Корінна й запозичена лексика. Запозичення зі слов'янських мов (російської, білоруської, польської). Ознаки старослов'янських мов. Запозичення з класичних (грецької та латинської) мов. Ознаки слів західноєвропейського походження (англійського, німецького, французького, італійського). Тюркізми, їхні ознаки. Поняття про варваризми, екзотизми, інтернаціоналізми. Українська мова як джерело для лексичних запозичень іншими мовами.

Лексика сучасної української літературної мови з погляду вживання. Активна й пасивна лексика. Неологізми, їхні типи: загальномовні та індивідуально-авторські. Архаїзми: лексичні й семантичні. Історизми, їхні семантичні групи.

Лексика сучасної української літературної мови зі стилістичного погляду. Міжстильова лексика, розмовно-побутова лексика, термінологічна лексика, офіційно-ділова, виробничо-професійна, суспільно-політична. Склад лексики за експресивно-емоційним забарвленням: емоційно нейтральна лексика, позитивно забарвлена, негативно забарвлена, слова з гібридною оцінкою. Слова літературного й позалітературного вжитку: жаргонізми, арготизми, діалектизми, просторіччя, слова дитячого мовлення.

Поняття про фразеологію сучасної української мови. Зв'язок фразеології з іншими мовознавчими розділами. Типи фразеологізмів за семантикою: фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності; фразеологічні сполучення; фразеологічні вислови. Класифікація фразеологізмів за структурою, стилістичним забарвленням та за походженням. Джерела формування фразеологізмів української мови. Лексико-граматичні варіанти фразеологічних одиниць. Явище полісемії, синонімії й антонімії фразеологізмів. Використання фразеологізмів у різних стилях мови.

Морфеміка. Словотвір

Морфеміка як учення про структуру слова. Типи морфем: кореневі, афіксальні. Історичні зміни в морфемній структурі слова: опрощення, перерозклад, ускладнення.

Словотвір як учення про творення слів і загальні принципи їх мотивації. Твірна основа та словотворчий формант. Словотвірний тип і словотвірне значення. Способи словотвору в сучасній українській літературній мові. Різновиди морфологічного способу творення. Неморфологічне словотворення. Різновиди морфолого-синтаксичного способу. Лексико-синтаксичний і лексико-семантичний способи творення слів.

Граматика. Морфологія

Іменник

Іменник як частина мови. Семантико-граматичні ознаки його виокремлення. Лексико-граматичні розряди іменників. Граматичні категорії іменника. Категорія роду, її значення, морфологічне, синтаксичне та лексичне вираження. Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження. Залишки форм двоїни (у значенні множини) у сучасній українській мові. Категорія відмінка. Відмінкова система сучасної української літературної мови. Основні значення відмінків.

Словозміна іменників. Поняття про парадигму іменника. Принципи поділу іменників за парадигматичними ознаками на відміни та групи в сучасній та праслов'янській мовах. Невідмінювані іменники.

Прикметник

Поняття про прикметник як частину мови. Специфіка граматичних категорій прикметника. Лексико-граматичні розряди прикметників. Ступені порівняння якісних прикметників. Відмінювання прикметників твердої й м'якої групи (з історичним поясненням). Особливості відмінювання прикметників на *-лиций*. Перехід прикметників в іменники (субстантивация).

Числівник

Поняття про числівник як частину мови. Розмежування числівників та інших слів із кількісним значенням. Специфіка вияву граматичних категорій числівника. Функціональні розряди числівників: власне-кількісні, збірні, дробові, неозначено-кількісні. Особливості їх уживання. Питання про порядкові числівники. Морфологічні групи числівників: прості, складні та складені. Відмінювання різних розрядів числівників (з історичним поясненням). Зв'язок числівників з іменниками.

Займенник

Займенник як частина мови. Лексико-граматичні розряди займенників. Граматичні категорії займенників, їх відмінювання (з історичним поясненням). Явище прономіналізації.

Прислівник. Слова категорії стану

Прислівник. Значення прислівників як слів, що виражають статичну ознаку іншої ознаки. Морфологічні ознаки, синтаксична роль прислівників. Групи прислівників за значенням і походженням. Ступені порівняння означальних прислівників. Творення прислівників (від прикметників, іменників, числівників, займенників, дієслів). Перехід у прислівники інших частин мови (адвербіалізація). Перехід прислівників у прийменники, сполучники, частки.

Поняття про слова категорії стану. Відмінність слів категорії стану від прислівників. Морфологічні ознаки, синтаксична роль. Походження слів категорії стану.

Дієслово

Поняття про дієслово як частину мови. Система дієслівних форм в українській літературній мові: особові та родові форми, неозначена форма. Типи дієслівних основ: основи інфінітива та теперішнього часу. Поділ дієслів на дієвідміни. Категорія виду дієслова. Способи творення форм доконаного й недоконаного виду. Категорія перехідності-неперехідності дієслова. Категорія стану дієслова та її зв'язок із категорією перехідності-неперехідності. Категорія способу дієслова. Категорія часу дієслова. Вторинні форми часу дієслова. Категорія особи, роду, числа.

Дієприкметник

Дієприкметник як відмінювана форма дієслова (з історичною довідкою). Дієслівні та прикметникові характеристики дієприкметника. Активні й пасивні дієприкметники. Граматичні категорії дієприкметника. Творення дієприкметників. Перехід дієприкметників у прикметники.

Дієприслівник

Дієприслівник як форма дієслова. Дієслівні та прислівникові характеристики дієприслівника. Творення й синтаксична роль дієприслівників. Перехід дієприслівників у прислівники та прийменники.

Службові слова.

Прийменник. Сполучник. Частка.

Вигук як окремий лексико-граматичний розряд слів

Прийменник. Прийменники як службові слова, що виражають відношення (просторові, часові тощо) між повнозначними словами. Морфологічний склад прийменників. Перехід самотійних слів і словосполучень у прийменники. Уживання прийменників із певними відмінками іменників і субстантивованих слів. Полісемія прийменників. Омонімія прийменників. Синоніміка прийменників. Уживання прийменників як засобу милозвучності української мови.

Сполучники як службові слова, що виражають зв'язок між словами й реченнями. Морфологічний склад сполучників. Сполучники сурядності й підрядності, їхні групи. Сполучні слова та їхня відмінність від сполучників. Перехід повнозначних слів у сполучники.

Частка як службова частина мови. Функціональні розряди часток. Частки та омонімічні з ними частини мови.

Вигук. Класифікація вигуків за значенням і за структурою. Звуконаслідувальні слова. Дієслівна зв'язка.

Синтаксис

Загальні питання синтаксису

Предмет синтаксису як граматичного рівня сучасної української літературної мови. Типи синтаксичних одиниць і визначальні формальні та семантичні принципи їх виділення: мінімальна синтаксична одиниця

(компонент словосполучення, член речення, синтаксема), словосполучення, речення (просте, складне, складна синтаксична конструкція (багатокомпонентне складне речення)). Питання про складне синтаксичне ціле як синтаксичну одиницю.

Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення. Сурядність, підрядність і предикативність як види синтаксичних зв'язків. Типи семантико-синтаксичних відношень у межах синтаксичних одиниць.

Зв'язок синтаксису з іншими науковими дисциплінами.

Словосполучення

Поняття про словосполучення як одиницю синтаксису. Типи словосполучень за видами синтаксичного зв'язку між компонентами: сурядні, підрядні та предикативні словосполучення.

Сурядні словосполучення. Семантико-синтаксичні відношення між компонентами сурядних словосполучень: єднальні, розділові, зіставно-протиставні, градаційні, пояснювальні, невластне-єднальні. Поділ сурядних словосполучень на відкриті та закриті. Характеристика словосполучень за засобами зв'язку: безсполучникові, сполучникові, безсполучниково-сполучникові.

Підрядні словосполучення. Принципи класифікації підрядних словосполучень. Різновиди підрядних словосполучень за морфологічним вираженням компонентів.

Способи підрядного зв'язку. Узгодження: повне (власне-граматичне), неповне та інші види узгодження (сміслове, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне). Керування, його види: за морфологічним вираженням опорного компонента (придієслівне, приприметникове, приприслівникове, приіменникове); за засобами зв'язку (безпосереднє, посереднє); за мірою вияву залежності (сильне, напівсильне, слабке). Прилягання, його види (власне прилягання: прислівникове, інфінітивне, дієприслівникове, займенникове, фразеологічне; відмінкове: власне відмінкове, прийменниково-відмінкове). Кореляція, її різновиди (повна, неповна).

Семантико-синтаксичні відношення в підрядних словосполученнях: атрибутивні, об'єктні, обставинні, апозитивні, синкретичні.

Предикативні словосполучення, їх характеристика.

Речення

Речення як основна одиниця синтаксису. Співвідношення між реченням та судженням.

Основні ознаки речення: предикативність, модальність, темпоральність (часова співвіднесеність), семантико-інформативна й інтонаційна завершеність та ін. Формально-синтаксична, семантико-синтаксична й комунікативна організація речення. Поняття про структурну схему речення. Реалізація структурних схем речення як конкретних висловлювань у комунікативних процесах.

Структурно-семантичні типи речень. Поняття про просте та складне речення, граматичні принципи їх розмежування.

Типи речень за комунікативним призначенням (за метою висловлювання): розповідні, питальні, спонукальні, бажальні. Типи речень за інтонаційним оформленням (за емоційним забарвленням): окличні, неокличні.

Типи речень за характером предикативних відношень: стверджувальні, заперечні (частковозаперечні, загальнозаперечні), стверджувально-заперечні.

Просте неускладнене речення

Члени речення. Головні члени речення

Двоскладне речення. Поняття про двоскладне речення. Вираження предикативності у двоскладному реченні.

Непоширені та поширені речення. Головні члени та їхня роль у формально-синтаксичній і семантико-синтаксичній організації двоскладного речення. Поняття про другорядні члени речення.

Підмет. Структурно-семантичні характеристики підмета: простий і складений. Засоби його вираження в українській мові.

Присудок. Структурно-семантичні характеристики присудка: простий дієслівний присудок, його ускладнені форми; складений дієслівний присудок, його ускладнені форми; складений іменний присудок, його ускладнені форми; складний (подвійний) присудок, його ускладнені форми; парний присудок, нульовий присудок.

Характер синтаксичного зв'язку між підметом і присудком у двоскладному реченні.

Головний член односкладного речення, його морфолого-синтаксичні особливості.

Другорядні члени речення

Другорядні члени та їхні функції в простому реченні. Принципи класифікації другорядних членів речення.

Додаток: прямий і непрямий. Засоби вираження. Роль прямого та непрямого додатків у структурно-семантичній організації поширеного речення. Інфінітивний додаток.

Означення. Узгоджене та неузгоджене означення, засоби їх вираження. Прикладка як різновид означення. Роль означень у структурно-семантичній організації поширеного речення. Розрізнення додатка й неузгодженого означення.

Обставини. Семантико-синтаксичні різновиди обставин та їхня роль у структурно-семантичній організації поширеного речення.

Синкретичні другорядні члени речення, причини синкретизму, різновиди синкретичних другорядних членів речення.

Синтаксична омонімія у сфері вираження другорядних членів.

Односкладні речення

Поняття про односкладне речення. Співвідношення між односкладним реченням та логічним судженням. Особливості формально-синтаксичної й семантико-синтаксичної структури односкладних речень. Непоширені й поширені односкладні речення, повні та неповні (загальний огляд).

Структурно-семантичні різновиди односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, безособово-інфінітивні, номінативні, вокативні речення.

Синонімія двоскладних та односкладних речень.

Нечленовані речення. Повні та неповні речення

Нечленовані речення, їхні структурно-семантичні різновиди. Повні та неповні речення. Поняття про неповні речення. Комунікативні умови їхнього функціонування. Структурно-семантичні різновиди неповних речень. Еліптичні речення. Приєднувальні та парцельовані конструкції як специфічні різновиди неповних та повних речень.

Просте ускладнене речення

Речення з однорідними членами

Поняття про ускладнене речення. Основні різновиди простих ускладнених речень.

Речення з однорідними членами. Однорідність і засоби вираження однорідності. Поняття про ряд однорідних членів речення. Диференційні ознаки однорідних членів речення. Узагальнювальні слова при однорідних членах.

Питання про речення з однорідними присудками та однорідними головними членами односкладного речення. Однорідні й неоднорідні означення. Узгодження присудка з однорідними підметами та означення з однорідними означуваними словами. Розділові знаки при однорідних членах речення.

Речення з відокремленими другорядними членами

Поняття про відокремлення. Основні умови відокремлення другорядних членів. Напівпредикативні відношення при відокремленні другорядних членів.

Відокремлення означень. Узгоджені відокремлені означення. Поширені й непоширені відокремлені означення та засоби їх вираження; синонімія відокремлених означень і підрядних присубстантивно-означальних речень. Неузгоджені відокремлені означення. Пунктуація при відокремлених означеннях.

Відокремлення прикладок. Засоби вираження поширених і непоширених прикладок. Синонімія відокремлених прикладок і підрядних частин. Пунктуація при відокремлених прикладках.

Відокремлення обставин. Засоби вираження непоширених і поширених відокремлених обставин. Синонімія відокремлених обставин і підрядних обставинних речень. Пунктуація при відокремлених обставинах.

Уточнювальні слова й звороти в складі простого речення та їхня синтаксична роль. Пунктуація в реченнях з уточнювальними членами.

Вставні та вставлені конструкції

Вставні і вставлені конструкції в структурі ускладненого речення. Функціонально-семантичні різновиди вставних і вставлених конструкцій. Пунктуація при вставних і вставлених одиницях.

Звертання

Звертання. Значення та способи вираження звертання, його місце в реченні. Інтонація при звертанні. Розділові знаки в реченнях із звертаннями.

Порядок слів у простому реченні

Порядок слів у простому реченні. Прямий і непрямий порядок слів. Порядок слів та актуальне членування речення в українській мові.

Складне речення неускладненого типу.

Сполучникові складні речення

Складне речення як синтаксична одиниця. Ознаки складного речення. Формально-синтаксична, семантико-синтаксична й комунікативна організація складного речення. Засоби вираження синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень. Принципи класифікації складних речень. Поділ складних речень за основними засобами зв'язку на сполучникові та безсполучникові.

Складносурядні речення

Складносурядні речення. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядного речення. Складносурядні речення відкритої та закритої структури. Структурно-семантичні типи складносурядних речень: складносурядні відкритої структури (власне-єднальні, розділові зі значенням чергування); складносурядні закритої структури (невласне-єднальні, зіставні, протиставні, розділові зі значенням взаємовиключення, градаційні, пояснювальні).

Складнопідрядні речення

Синтаксичне значення понять „головна частина” та „підрядна частина”. Засоби вираження синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень між частинами складнопідрядного речення. Функції сполучних слів і сполучників у складнопідрядному реченні. Вказівні (співвідносні) слова як факультативні й обов'язкові компоненти в головній частині.

Принципи класифікації складнопідрядних речень: логіко-граматичний, формально-граматичний і структурно-семантичний. Лінгвістичні ознаки розмежування складнопідрядних речень нерозчленованої та розчленованої структури.

Характеристика складнопідрядних речень у зв'язку з функцією підрядних частин. Роль займенниково-співвідносного зв'язку у формуванні структури складнопідрядного речення. Складнопідрядні речення з підрядним займенниково-співвідносним.

Складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним. Синтаксична різноплановість складнопідрядних речень із підрядним з'ясувальним.

Складнопідрядне з підрядним присустановитивно-означальним, їхні різновиди. Складнопідрядні придієслівні локативні речення.

Різновиди складнопідрядних речень з підрядними обставинними: часу, умови, мети, причини, місця, наслідкові, допустові, порівняльні, способу дії та міри й ступеня, супровідні. Функціональне співвідношення другорядних членів речення та підрядних частин складнопідрядних речень.

Складнопідрядні з ознаками розчленованих і нерозчленованих структур: компаративні (однокомпаративні, двокомпаративні). Складні речення із взаємозалежними частинами.

Безсполучникові складні речення

Засоби синтаксичного зв'язку в безсполучниковому складному реченні. Роль інтонації в організації безсполучникових речень. Питання про семантико-синтаксичне співвідношення між безсполучниковими й складносурядними та складнопідрядними реченнями. Різновиди безсполучникових речень: речення з однотипними та різнотипними частинами.

Ускладнені (багатокомпонентні) складні речення

Ускладнені складні речення (багатокомпонентні складні речення, багаточленні складні речення, складні синтаксичні конструкції) з однотипним зв'язком: складнопідрядні з кількома підрядними, різновиди підрядного зв'язку в їхніх межах (супідрядність, послідовна підрядність), ускладнені складносурядні речення, безсполучникові речення ускладненого типу.

Складні синтаксичні конструкції зі сполучниковим (сурядним та підрядним) зв'язком.

Складні синтаксичні конструкції зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком.

Період в українській мові: його структурні типи, семантичні ознаки, особливості інтонації. Пунктуаційне оформлення періоду.

Способи передавання чужої мови

Дослівне й недослівне відтворення чужої мови. Пряма мова, діалог, полілог, цитати як способи дослівного передавання чужої мови. Непряма мова. Співвідношення форм прямої та непрямої мови. Різні типи зв'язку прямої мови з непрямою. Заміна прямої мови непрямою й навпаки. Невласне-пряма мова, її структурні особливості та застосування.

Складні форми синтаксичної організації мовлення

Питання про текст як об'єкт синтаксично-комунікативного аналізу. Функціонально-комунікативні різновиди текстів. Питання про текстоутворювальні одиниці. Поняття дискурсу.

Монологічне мовлення як комунікативна та семантико-синтаксична форма усного й писемного тексту. Діалогічне мовлення як семантико-синтаксична форма усного й писемного тексту. Структура діалогічних єдностей.

Питання про складне синтаксичне ціле як синтаксичну одиницю й компонент тексту. Засоби зв'язку речень у складному синтаксичному цілому. Абзац як композиційно-комунікативна одиниця, його роль у членуванні тексту. Співвідношення між абзацом і складним синтаксичним цілим.

Пунктуація

Основи сучасної української пунктуації. Система розділових знаків. Структура речення та пунктуація. Інтонація речення та пунктуація. Огляд уживання розділових знаків у простому та складному реченнях.

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

Знакова природа мови. Типи знаків. Мова як особлива знакова система. Мова як система систем. Рівні мовної системи. Природа й сутність мови. Функції мови як суспільного явища. Роль мови в розвитку суспільства. Мовлення й мовленнєва діяльність.

Актуальні напрями сучасної лінгвістики.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Походження української мови. Стисла історія її розвитку.

Роль І. П. Котляревського в становленні нової української літературної мови.

Т. Г. Шевченко – основоположник нової української літературної мови.

Основні тенденції розвитку української літературної мови (II половина XIX–поч. XX ст.). Внесок М. М. Коцюбинського, І. Я. Франка, Лесі Українки в розвиток української літературної мови.

Перше й друге відродження української мови. Закон про мови в Україні. Мовна ситуація в сучасній Україні.

СТИЛІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стиль як лінгвістичне поняття. Класифікація стилів мови, принципи класифікації.

Стилістичні можливості засобів словотвору.

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Літературна мова й діалекти. Наріччя української мови. Коротка характеристика фонетичних, граматичних і лексичних рис північного наріччя.

Коротка характеристика фонетичних, граматичних і лексичних рис південно-західного наріччя.

Коротка характеристика фонетичних, граматичних і лексичних рис південно-східного наріччя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1980. – 242 с.
2. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: Підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
3. Бондаренко Н. Державна мова в контексті мовної освіти / Н. Бондаренко // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 30–34.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.

6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
7. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов. – К. : Вища шк., 1989. – 334 с.
8. Голуб Н. Лексика усного мовлення учнів 5–7 класів / Н. Голуб // Дивослово. – 1997. – № 1. – С. 51–53.
9. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір / В. О. Горпинич. – К. : Рад. шк., 1977. – 214 с.
10. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 2008. – 206 с.
11. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. ун-т, 1998. – 189 с.
12. Горяний В. Д. Українська мова (10–11 кл.): Посібник для шкіл (класів) з поглибленим вивченням рідної мови / В. Д. Горяний. – К. : Освіта, 1992. – 192 с.
13. Грипас Н. Я. Робота з текстом на уроках мови в 4–6 класах / Н. Я. Грипас. – К. : Рад. школа, 1989. – 112 с.
14. Грищенко А. П. Прикметник в структурі словосполучення і речення / А. П. Грищенко // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 7. – С. 39–45.
15. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 207 с.
16. Гуйванюк Н. В. Сучасна українська літературна мова: Навчально-методичний посібник / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська. – Чернівці : Рута, 2004. – 145 с.
17. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
18. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1, 4-е вид. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – 402 с.
19. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
20. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 437 с.
21. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
22. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 32 с.
23. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., 1985. – 178 с.
24. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко. – К. : КНУ, 1998. – 182 с.

25. Ковалик І. І. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів / І. І. Ковалик, С. П. Самійленко. – К. : Вища шк., 1985. – 216 с.
26. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
27. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис. – 2 частина / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1961. – 287 с.
28. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія : В 2 ч. / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – Ч. 1. – 172 с.; 1964. – Ч. 2. – 159 с.
29. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 264 с.
30. Лонська Л. І. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Навчально-методичний посібник / Л. І. Лонська. – Черкаси, 2008. – 150 с.
31. Лонська Л. І. Сучасна українська літературна мова. Орфографія, лексикологія, фразеологія, лексикографія. Навчально-методичний посібник / Л. І. Лонська. – Черкаси, 2011. – 272 с.
32. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. шк., 1974. – 184 с.
33. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення: навчальний підручник для студ. філол. фак. ун-тів і пед. ін-тів / К. М. Плиско. – Харків : Основа, 1992. – 149 с.
34. Плющ П. П. Історія української літературної мови / П. П. Плющ. – К. : Вища шк., 1971. – 423 с.
35. Савченко І. С. Практикум з орфографії, лексикології, фразеології, лексикографії української мови: навчально-методичний посібник / І. С. Савченко, В. В. Шляхова. – Черкаси, 2011. – 155 с.
36. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища шк., 1988. – 327 с.
37. Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови / В. Ф. Сич // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 10. – С. 28–32.
38. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
39. Слинько І. І. Сполучник чи сполучне слово? / І. І. Слинько // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 4. – С. 31–36.
40. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – 366 с.
41. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
42. Сучасна українська літературна мова. Лексика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.

43. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 584 с.
44. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
45. Українська мова: Енциклопедія / НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. : В. М. Русанівський (співголова) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 756 с.
46. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі рідної мови: Посібник для вчителя / Р. О. Христіанінова. – К. : Радянська школа, 1991. – 160 с.
47. Шитик Л. Особливості визначення дієвідміни дієслів: теоретико-методичний аспект / Л. Шитик, Т. Бондаренко // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення : збірник праць науково-практичних читань до 85-річчя Г. Р. Передрій. – Черкаси, 2009. – С. 260–267.
48. Шитик Л. В. До проблеми моделювання синтаксичних одиниць / Л. В. Шитик // Знак, символ, образ. Матеріали міжвузівського науково-практичного семінару з проблем сучасної семіотики. – Черкаси, 1999. – Вип. 4. – С. 157–163.
49. Шитик Л. В. До проблеми синкретизму в граматиці / Л. В. Шитик // Філологічні студії : Науковий часопис. – № 1. – Луцьк, 2002. – С. 144–151.
50. Шитик Л. В. До проблеми синтаксичного розбору словосполучень та речень різних типів / Л. В. Шитик // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 1998. – Вип. 10. – С. 125–131.
51. Шитик Л. В. Особливості вивчення вставних одиниць / Л. В. Шитик // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 2. – С. 54–58.
52. Шитик Л. В. Розрізнення порівняльних зворотів і підрядних порівняльних частин як різновидів порівняльних конструкцій / Л. В. Шитик // Лінгвогеографія Черкащини. – Умань, 2000. – С. 49–50.
53. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

Словники й довідники

1. Бурячок А. А. Орфографічний словник української мови / А. А. Бурячок. – К. : Наук. думка, 2002. – 464 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Відп. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : Перун, 2003. – 1443 с.
3. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 1989. – 832 с.
5. Головащук С. І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 1995. – 448 с.

6. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Рад. шк., 1986. – 222 с.
7. Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Львів : Фенікс, 1996. – 224 с.
8. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / П. М. Деркач. – Львів ; Краків, 1993. – 90 с.
9. Етимологічний словник української мови. У 7-ми т. / Укл. : Г. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; Ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка. – Т. I. – 1982. – 631 с.; Т. II. – 1985. – 570 с.; Т. III. – 1989. – 550 с.
10. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
11. Зубков М. Практичний словник синонімів української мови / М. Зубков. – Харків : Весна, 2008. – 720 с.
12. Інверсійний словник української мови / Відп. ред. С. П. Бевзенко. – К. : Наук. думка, 1985. – 811 с.
13. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – К. : Довіра, 2001. – 284 с.
14. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Кобза, 1993. – 472 с.
15. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є. А. Карпіловська. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2002. – 912 с.
16. Клименко Н. Ф. Словник афіксальних морфем української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим. – К. : ВАТ Укр. НД, ПСК, 1998. – 435 с.
17. Коломієць М. П. Короткий словник перифраз / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський / За ред. М. М. Пилинського. – К. : Рад. школа, 1985. – 151 с.
18. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Рад. школа, 1988. – 198 с.
19. Короткий тлумачний словник української мови / За ред. Д. Г. Гринчишина. – К. : Рад. школа, 1988. – 320 с.
20. Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. – К. : Академія, 1997. – 400 с.
21. Кротевич Є. Словник лінгвістичних термінів / Є. Кротевич, Н. Родзевич / За заг. ред. Є. В. Кротевича. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
22. Морфемний словник: Близько 36 000 слів / Уклад. : Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2009. – 464 с.
23. Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / Уклад. : М. М. Пешак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, В. В. Чумак, Г. М. Ярун. – К. : Довіра, 2001. – 920 с.

24. Погрібний М. І. Орфоепічний словник (А–Я) / М. І. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1984. – 629 с.
25. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови / М. І. Погрібний. – Вид. 2-е, випр. – К. : Рад. школа, 1964. – 639 с.
26. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2001. – 275 с.
27. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2001. – 477 с.
28. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. – Х. : Веста : Вид-во „Ранок”, 2008. – 434 с.
29. Словарь української мови : у 4 т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко, 1907]. – [Репринтне вид.]. – К. : Довіра – УНВЦ „Рідна мова”, 1997.
30. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – 1999. – 1028 с.; 2000. – 956 с.
31. Словник українських морфем. Близько 40 000 слів / Л. М. Полюга. – Львів : Світ, 2001. – 448 с.
32. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
33. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноживана лексика / За заг. ред. В. С. Калашника. – Харків : ФОП Співак Т. К., 2009. – 960 с.
34. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : В 2-х томах / Г. М. Удовиченко. – К. : Вид-во АН України, 1984. – Т. 1. – 304 с.; Т. 2. – 384 с.
35. Український орфографічний словник / Уклад. : М. М. Пещак та ін. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Довіра, 2002. – 1006 с.
36. Фразеологічний словник української мови: У 2-х книгах. / За ред. Л. С. Паламарчука. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 980 с.
37. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.
38. Шевченко Л. К. Сучасна українська мова. Довідник / Л. К. Шевченко, В. В. Різун, К. В. Лисенко. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
39. Широков В. А. Словники України – інтегрована лексикографічна система (парадигма, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія) / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, О. М. Костишин, М. М. Пещак. – К., 2001.
40. Ярещенко А. П. Сучасний фразеологічний словник української мови / А. П. Ярещенко, В. І. Бездітко, О. В. Козир, Н. І. Немировська. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 640 с.
41. Яценко І. Морфемний аналіз: Словник-довідник : В 2-х т. / І. Яценко / За ред. Н. Ф. Клименко. – К. : Вища шк., 1980–1981. – 352 с.

1.2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ЗРАЗКИ ВИКОНАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ РОЗБОРУ

1.2.1. Фонетико-фонематичний розбір

Фонетико-фонематичний розбір – це вид мовного аналізу, у процесі якого виокремлюють фонемі, з'ясовують їхні визначальні артикуляційно-акустичні ознаки та особливості реалізації звуковими варіантами. Фонетико-фонематичний розбір передбачає вироблення в студентів навичок запису слів фонетичною й фонематичною транскрипцією, сприймання на слух звукових особливостей мови.

Основні поняття фонетики й фонології: фонема, звук, склад, відкритий, напіввідкритий, закритий, прикритий, напівприкритий, неприкритий, наголошений, ненаголошений; голосні й приголосні фонемі, сонорні, шумні (дзвінки, глухі); губні, язикові (передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові), глоткова; зімкнені, щілинні, зімкнено-щілинні (африкати), дрижачий (вібрант); носові, неносові; позиційні зміни, комбінаторні зміни: асиміляція, дисиміляція, акомодация, подовження, спрощення.

Схема фонетико-фонематичного розбору

1. Записати слово орфографічно, фонетичною й фонематичною транскрипціями. Визначити в ньому кількість букв, фонем і звуків.
2. Поділити слово на склади у фонематичній транскрипції, схарактеризувати їх: за кінцевою фонемою, за початковою фонемою, за кількістю фонем.
3. Схарактеризувати наголос.
4. Схарактеризувати голосні фонемі: ряд, піднесення, лабіалізація, реалізація у звукові.
5. Схарактеризувати приголосні фонемі: за співвідношенням голосу та шуму, за участю голосу, за активним мовним органом, за місцем творення, за способом творення, за участю носового резонатора, за палатальністю, реалізація у звукові.
6. Визначити модифікації фонем: позиційні, комбінаторні.
7. З'ясувати чергування фонем.

Зразок:

Сміються й плачуть солов'ї (Олександр Олесь).

1. *Сміються* – 8 букв;

/см'і'йут'с'а/ – 8 фонем;

[с'м'і'йуц':а] – 7 звуків.

2. /см'і/йу/м'с'а/

/см'і-/ – відкритий, прикритий, ненаголошений, трифонемний;

/-йу-/ – відкритий, прикритий, наголошений, двофонемний;

/-м'с'а/ – відкритий, прикритий, ненаголошений, трифонемний.

3. Наголошений другий склад, наголос рухомий: /с'мі'йс'а/.

4. Голосні:

/i/ – переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізована, реалізована ненаголошеним інваріантом [i];

/y/ – заднього ряду, високого піднесення, лабіалізована, реалізована наголошеним інваріантом [y];

/a/ – заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізована, реалізована ненаголошеним інваріантом [a].

5. Приголосні:

/c/ – шумна, глуха, язикова, передньоязикова, зубна, щілинна, тверда, чиста, реалізована комбінаторним варіантом [c];

/m/ – сонорна, губна, губо-губна, зімкнена, тверда, чиста, реалізована комбінаторним варіантом [m];

/j/ – сонорна, язикова, середньоязикова, щілинна, м'яка, чиста, реалізована інваріантом [j];

/t'/ – шумна, глуха, язикова, передньоязикова, зубна, зімкнена, м'яка, чиста, реалізована разом з наступною фонемою /c'/ комбінаторним варіантом [t'c'];

/c'/ – шумна, глуха, язикова, передньоязикова, зубна, щілинна, м'яка, чиста, реалізована разом з попередньою фонемою /t'/ комбінаторним варіантом [t'c'].

1. Модифікації фонем:

Позиційні: –

Комбінаторні:

/mi/ – /m'i/ – акомодация;

/smi/ – /c'm'i/ – асиміляція за палатальністю;

/m'c'/ – /t'c':/ – взаємна асиміляція за способом творення.

2. Чергування фонем: відсутні.

1.2.2. Методичні рекомендації до розділу „Фонетика. Фонологія”

1. Виконання фонетико-фонематичного розбору передбачає насамперед необхідність засвоєння теоретичних знань про типологію фонем. Розрізняють **голосні** (утворені лише за допомогою голосу) і **приголосні** (утворені за допомогою голосу й шуму або лише шуму) фонем.

2. **Голосні фонем** характеризують за такими диференційними ознаками: за рядом (рухом язика в ротовій порожнині горизонтально), за піднесенням (рухом язика вертикально), за огубленістю (лабіалізовані: /o/, /y/ й нелабіалізовані: /a/, /e/, /u/, /i/).

Характеристика голосних за рядом і піднесенням

Піднесення	Ряд	передній	середній	задній
	Високе		/i/	
Високе обнижене(високо-середнє)		/и/		
Середнє		/e/		/o/
Низьке				/a/

3. Приголосні фонемі характеризують за такими диференційними ознаками:

1) за співвідношенням голосу й шуму:

Сонорні (голос переважає над шумом)	шумні	
	Дзвінки (шум переважає над голосом)	Глухі (лише шум)
/м/, /в/, /н/, /л/, /р/, /й/, /н'/, /л'/, /р'/	/б/ /д/ /з/ /дз/ /ж/ /дж/ /г/ /г/ — /д'/ /з'/ /дз'/	/п/ /т/ /с/ /ц/ /ш/ /ч/ /к/ /х/ /ф/ /т'/ /с'/ /ц'/

2) за місцем творення:

губні	язикові			глоткова
	передньоязикові	середньоязикові	задньоязикові	
/б/, /п/, /в/, /м/, /ф/	/д/, /т/, /з/, /с/, /дз/, /ц/, /дж/, /ч/, /ж/, /ш/, /л/, /р/, /н/, /д'/, /т'/, /д'з'/, /ц'/, /з'/, /с'/, /л'/, /р'/, /н'/	/й/	/г/, /к/, /х/	/г/

За пасивним мовним органом характеризують губні (губо-губні: /б/, /п/, /м/, /в/ і губо-зубні: /ф/) та передньоязикові (зубні: /д/, /т/, /з/, /с/, /дз/, /ц/, /л/, /н/, /д'/, /т'/, /з'/, /с'/, /д'з'/, /ц'/, /л'/, /н'/ та піднебінно-зубні: /дж/, /ч/, /ж/, /ш/, /р/);

3) за способом творення:

зімкнені	щілинні	зімкнено-щілинні	Дрижача (вібрант)
/д/, /т/, /б/, /п/, /г/, /к/, /м/, /н/, /д'/, /т'/, /н'/	/г/, /х/, /з/, /с/, /л/, /й/, /в/, /ж/, /ш/, /з'/, /с'/, /л'/	/дз/, /ц/, /дж/, /ч/, /д'з'/, /ц'/	/р/, /р'/

4) за *палатальністю* (м'якістю):

<i>лише тверді</i>	<i>лише м'які</i>	<i>можуть бути і м'якими, і твердими</i>
/б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, /дж/, /ч/, /ж/, /ш/, /г/, /к/, /х/, /г/	/й/	/д/, /т/, /з/, /с/, /дз/, /ц/, /л/, /р/, /н/

5) за *наявністю носового резонатора*: носові (/м/, /н/, /н'/) і неносові (чисті) – решта.

4. Фонетико-фонематичний розбір передбачає визначення характеру модифікацій фонем, серед яких розрізняють позиційні й комбінаторні.

Позиційні зміни зумовлені позицією фонем в слові. Виокремлюють позиційні зміни голосних і позиційні зміни приголосних фонем. Позиційні зміни голосних – це: [e^н], [и^е], [о^у] в ненаголошеній позиції.

Традиційно визначають випадки, коли наближення [e^н], [и^е] немає, зокрема:

- 1) /e/ на початку слова, напр.: [еле^нмент];
- 2) в абсолютному кінці слова, напр.: [ход^нити], [у^нперше];
- 3) у закінченнях слів, напр.: [зе^нлений].

Однак слід пам'ятати, що в найновішому Орфоепічному словнику подано наближення [e^н], [и^е] в усіх ненаголошених позиціях.

Наближення [о^у] відбувається перед складом з наголошеним [у] чи [і], напр.: [зо^узул'а], [мо^уб'і].

Позиційні зміни приголосних – це: /в/ – [ў], /й/ – [ї]. Відбуваються ці модифікації в таких випадках:

- 1) на початку слова перед приголосним, напр.: [ў^нчора];
- 2) у кінці слова, напр.: [с'і^нрий];
- 3) у середині слова перед приголосним, напр.: [воўк].

5. *Комбінаторні модифікації* зумовлені комбінацією (поєднанням) фонем у мовному потоці. Розрізняють такі різновиди комбінаторних змін:

- 1) асиміляція (уподібнення приголосних);
- 2) дисиміляція (розподібнення);
- 3) акомодация (пом'якшення твердих звуків [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ш], [д^нж], [ч], [г], [к], [г], [х] перед і, я, ю, є);
- 4) спрощення;
- 5) подовження.

6. Виокремлюють такі *різновиди асиміляцій*:

– за характером:

- 1) за *дзвінкістю*: будь-який глухий перед наступним дзвінким одзвінчується, напр.: [молод^нба], [йаг^нби];

2) за **глухістю**: загалом дзвінкі приголосні в кінці слова чи складу не оглушуються ([казка], [голуб]), окрім таких випадків:

а) /г/ → [х] у словах: *легкий, вогкий, нігті, кігті, дьогтю* тощо;

б) префікс /з/ → [с] перед **с** і **ц**, напр.: [с'ц'і'дигти], [с:ипати];

в) прийменник /з/ → [с] перед **с, ц, к, п, т, х, ф**, напр.: [с'хати];

г) у префіксах **роз-, без-** перед **с, ц, к, п, т, х, ф** залежно від темпу мовлення може відбуватися оглушення або ні, напр.: [розка'зати] або [роска'за'ти], [бе'зпечно] або [бе'спечно];

3) за **м'якістю**:

а) **д, т, з, с, ц, д'з, л, н** перед наступним м'яким приголосним уподібнюються за м'якістю, напр.: [уман'с'киї], [п'іс'н'а];

б) **з, с, д'з, ц** і перед напівпом'якшеними приголосними уподібнюються за м'якістю, напр.: [с'в'ато], [ц'в'ах];

4) за **місцем творення**:

/зч/ ↗ [шч]: /з'чистити/ – [ш'чисти'єти];

↘ [жч]: /розч'єсати/ – [рожч'є'сати];

/зш/ ↗ [ш:]: /з'шити/ – [ш:ити];

↘ [жш]: /вивізиши/ – [в'ив'іжиши];

/зж/ → [ж:]: /з'житис'а/ – [ж:ити'єс'а];

/сш/ → [ш:]: /при'нісиши/ – [при'ні'ш:и];

5) за **способом творення**:

/тц/ → [ц:]: /ко'ритце/ – [ко'риц:є];

/дц/ → [д'ц:]: /ві'дци'єсти/ – [в'ід'зц'є'ві'єсти];

/т'с'/ → [ц':]: /ми'єт'с'а/ – [ми'є'ц':а];

б) за **способом творення і м'якістю**:

/тц'/ → [ц':]: /к'ві'ці'ї/ – [к'в'і'ц':ї];

/дц'/ → [д'ц':]: /д'ва'дц'ат' / – [д'ва'дц':ат']

7) за **місцем творення й м'якістю**:

/жс'/ → [з'с']: /з'ва'жс'а/ – [з'ва'з'с'а];

/чс'/ → [ц'с']: /мо'ро'чс'а/ – [мо'ро'ц'с'а];

/шс'/ → [с']: /см'і'єшс'а/ – [с'м'і'єс':а];

/жц'/ → [з'ц']: /н'і'жц'ї/ – [н'і'з'ц':ї];

/шц'/ → [с'ц']: /му'шц'ї/ – [м'ус'ц':ї];

/чц'/ → [ц':]: /ру'чц'ї/ – [ру'ц':ї];

8) за **місцем і способом творення**:

/тч/ → [ч:]: /тче'мо/ – [ч:е'мо];

/дч/ → [д'жч]: /ві'дче'пис'а/ – [в'ід'жч'є'пис'а];

/дд'ж/ → [д'ж:]: /над'д'ж'є'ре'лом/ – [над'ж:є'ре'лом]

/тш/ → [чш]: /ко'ро'тши'ї/ – [ко'ро'чши'ї];

– за **напрямом**:

1) **прогресивна**: бджола (із давнього б'д'чела), Гандзя (із [ган'ц'а]);

2) **регресивна**: /ру'чц'ї/ – [ру'ц':ї];

3) **взаємна (обопільна)**: /ві'єт'с'а/ – [ві'єц':а];

– за розташуванням:

1) суміжна: /зшити/ – [ш:ити];

2) дистантна (на відстані): залізо←прс. железо;

– за повнотою вияву:

1) повна : /т'ітчин/ – [т'іч: и^ен];

2) неповна (часткова): /молот^нба/ – [молод^нба].

– за закріпленістю на письмі:

1) не закріплена на письмі: [в'іч:изна];

2) закріплена на письмі: [натх^нен':а].

7. Основні тенденції українського складоподілу:

а) тенденція до відкритості складів;

б) тенденція до наростання звучності, суть якої полягає в тому, що звуки в складах розташовані в порядку наростання звучності (глухий – дзвінкий; глухий – сонорний; дзвінкий – сонорний).

1.2.3. Морфемний розбір

Морфемний розбір – це виокремлення й характеристика морфем, що входять до складу слова.

Основні поняття морфеміки: морфема, корінь, афікс, префікс, суфікс, флексія (закінчення), постфікс, інтерфікс, асемантема, афіксоїд, префіксоїд, суфіксоїд, морф (морфа), аломорф, (аломорфа), основа, мотивована, немотивована, проста, складна, вільна, зв'язана основа (корінь), фонеморфологічні зміни, суфікси-кваліфікатори, суфікси-модифікатори, префікси-кваліфікатори, префікси-модифікатори, нульова флексія, формотворчі афікси, регулярні / нерегулярні афікси, продуктивні / непродуктивні афікси, перспективні / неперспективні афікси.

Схема повного морфемного розбору

1. Слово.
2. Виокремлення й характеристика закінчення (у змінюваних словах).
3. Виокремлення й характеристика основи.
4. Визначення кореня, обґрунтування доборою спільнокореневих слів.
5. Виокремлення й характеристика префіксів.
6. Визначення й характеристика суфіксів.
7. Виокремлення інтерфікса, постфікса, визначення їхніх функцій.

ЗРАЗОК ПОВНОГО МОРФЕМНОГО РОЗБОРУ:

1. **Вищесказане**.

2. Закінчення *-е* утворює форму середнього роду, називного відмінка однини прикметника.

3. Основа *вищесказан* – складна, похідна, вільна.

4. Корені: *виш* – (*високий, вись*) і *каз* – (*казати, кажу*).

5. Префікс другої частини *с-* формотворчий, служить для утворення доконаного виду дієслова.

6. Суфікси: *-че-* формотворчий, утворює вищий ступінь порівняння прислівника; *-а-* дієслівний суфікс; *-н-* формотворчий суфікс, утворює пасивний дієприкметник.

1.2.4. Методичні рекомендації до розділу „Морфеміка”

1. У ході виконання морфемного розбору слід пам'ятати, що:

а) прислівники, дієприслівники, невідмінювані іменники закінчення не мають; деякі слова мають два закінчення, це складні числівники, у яких відмінюються обидві частини (*сьомастами, восьмисот* □ тощо);

б) деякі слова мають нульове закінчення (*стіл* □, *дуб* □, *клен* □), для його визначення слід змінити форму слова: та частина слова, що зміниться, і є закінченням;

в) існують слова із залишковим закінченням, яке нині вже є інтерфіксом, залишкові закінчення переважно мають складні слова, у яких 1-ша частина слугує похідним утворенням від змінюваної частини мови (*перекотиполе, горицвіт* тощо);

г) для визначення кореня необхідно дібрати якнайбільше спільнокореневих слів; та частина, яка повторюється в словах, і є коренем; існують корені, що складаються навіть з однієї фонемі, двох тощо (*питу* – корінь *п*, *грати* – корінь *гр*);

г) необхідно розмежовувати суфікси й інтерфікси в складних словах, урахувавши словотвір відповідного слова: якщо похідне слово мотивоване іменною частиною мови, то це – інтерфікс (*чорнозем* утворено від прикметника *чорний* та іменника *земля*, тому *-о-* є інтерфіксом), якщо похідна одиниця мотивована прислівником, то сполучний елемент є суфіксом (*вищезазначений* мотивовано прислівником *вище* та дієприкметником *зазначений*, отже, *-е-* – суфікс);

д) в одному слові може бути кілька суфіксів, визначаючи їх, треба враховувати функцію цього афікса: існують формотворчі й словотвірні суфікси, крім того, варто пам'ятати, що кожна повнозначна частина мови має свій набір суфіксів, яким властиве певне значення, напр.: іменники на позначення назв осіб чоловічої статі мають такі суфікси: *-ар* (*шахтар, кобзар, смоляр, маляр, столяр*), *-ець* (*жнець, стрілець, черкасець*), *-ій* (*задерій, мудрій, розумій, парламентарій*), *-ист*, *-іст* (*тенісист, марксист, націоналіст, капіталіст*), *-ень* (*лежень, в'язень*) та ін.

2. У дієсловах минулого часу виокремлюємо формотворчий суфікс *-в* (для чоловічого роду) та *-л* (для жіночого, середнього роду і множини), після яких завжди стоїть закінчення (нульове – у чоловічому роді, *-а*, *-е*, *-и* – у жіночому, середньому та в множині).

3. Формотворчими є суфікси *-иш, -иш* – у вищому ступені порівняння прикметників і прислівників, дієприкметникові – *-н, -ен, -т, -л, -уч, -ач*, дієприслівникові – *-учи, -ачи, -иш, -виш*.

4. Префікси можуть виконувати формотворчу функцію й словотвірну. Формотворчими вони є в найвищому ступені порівняння прикметників і прислівників (*найкращий, найдужче*), у дієслівних видових парах (*читати – прочитати*).

5. Постфікс *-ся*, який завжди стоїть після закінчення, виконує формотворчу функцію при творенні дієслів пасивного стану (*малюватися, будуватися*), словотвірну – при творенні дієслів середньо-зворотного стану (*зустрічатися, купатися, колотися*), при творенні дієслів із *-ся*, якщо без *-ся* слово не вживається (*боятися, сміятися*) і якщо із *-ся* слово має інше значення (*ітися, мовитися*).

1.2.5. Словотвірний розбір

Словотвірний розбір – це вид мовного розбору, у процесі якого через добір мотивувального слова, виділення твірної основи й словотворчих афіксів установлюється спосіб творення слова.

Основні поняття словотвору: твірне (мотивувальне) слово, похідне (мотивоване) слово, твірна основа, словотворчий афікс, словотвірне значення, словотвірний тип, словотвірна модель, спосіб словотворення, афіксація, префіксальний, суфіксальний, постфіксальний, безафіксний (нульова афіксація) способи, змішані афіксальні (префіксально-суфіксальний, префіксально-постфіксальний, суфіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний) способи, складання (словоскладання, основоскладання), складання із суфіксацією, складання з префіксально-суфіксальним способом, аббревіація (складноскорочений спосіб), морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний способи; усічення, інтерфіксація, чергування, спрощення, накладання.

Схема повного словотвірного розбору

1. Поставити слово в початковій формі; визначити, до якої частини мови воно належить.
2. Дібрати мотивувальне слово (найближче за структурою й однакове за семантикою).
3. Виокремити твірну основу, схарактеризувати її.
4. Виокремити словотворчі афікси.
5. Визначити спосіб творення.
6. Указати на фонеморфологічні зміни.

Зразок повного словотвірного розбору:

1. *Насмілившись*: поч. форма → *насмілитися* – дієслово.
2. $\overline{\text{Насміл}}\text{итися} \leftarrow \overline{\text{сміль}}\text{ий}$.
3. Твірна основа *-сміль-*, проста, непохідна.

4. Словотворчі афікси: префікс **на-**, суфікс – **-и-**, постфікс – **-ся**: *насмілитися* ← *смілий*.

5. Спосіб творення – морфологічний, префіксально-суфіксально-постфіксальний.

1. *Козаччина* – іменник.

2. *Козаччина* ← *козацький*.

3. Твірна основа – **козацьк-**, проста, похідна.

4. Словотворчий суфікс **-ин-**: *козаччина* ← *козацький*.

5. Спосіб творення – морфологічний, суфіксальний.

6. Фономорфологічні зміни – чергування фонем /ц'к/ → /чч/.

1.2.6. Методичні рекомендації до розділу „Словотвір”

1. Вивчення словотвору варто починати із засвоєння основних понять: мотивоване й мотивувальне слово, твірна основа, словотворча мотивація, дериват, афікс, словотвірна модель, словотвірний зразок, словотвірний тип, словотвірне гніздо, словотвірне значення, словотвірний ланцюжок, радіальний зв'язок похідних слів, словотвірна синтагма й парадигма, продуктивні й непродуктивні способи словотвору.

2. Не слід плутати поняття мотивоване / мотивувальне та похідне / непохідне слово: мотивоване завжди похідне, а мотивувальним може бути й похідне, і непохідне слово.

3. Важливо усвідомлювати відмінність між граматичною основою й твірною основою. У деяких випадках відрізок слова може збігатися, тобто визначатися як основа слова та як твірна основа. У ході виокремлення основи слова в ньому треба відкинути флексію, якщо вона наявна; виділяючи в слові твірну основу, потрібно відкинути словотворчий афікс, функцію якого може виконувати префікс, суфікс, постфікс, інтерфікс.

4. Поняття способу словотвору включає поняття типу (моделі) словотвору, який є конкретною схемою будови слова й має такі ознаки: належність до однієї частини мови й похідність від однієї частини мови, спільність словотвірного значення, однаковий словотворчий афікс та спосіб словотвору. Напр., слова *мужність*, *сміливість*, *хоробрість*, *хитрість*, *гордість*, *упевненість*, *шляхетність* належать до одного словотвірного типу, оскільки є іменниками, всі вони походять від прикметників, мають словотвірне значення – внутрішня характеристика людини, мають спільний формант – суфікс **-ість** та утворені суфіксальним способом. Зверніть увагу на те, що відсутність однієї з перерахованих ознак указує на належність слова до різних словотвірних типів.

5. Серед способів словотвору виокремлюють морфологічні й неморфологічні. Морфологічне словотворення – це творення нових слів за допомогою афіксів чи без них за чинними в мові моделями. Різновидами морфологічного словотворення є афіксація, аббревіація й складання.

Неморфологічне словотворення – це виникнення нових слів унаслідок переходу в певних синтаксичних умовах із однієї частини мови в іншу (морфолого-синтаксичний), злиття синтаксичного словосполучення в одне слово (лексико-синтаксичний) чи переосмислення значення слів (лексико-семантичний).

Способи словотвору

Морфологічні	Неморфологічні
<p>1) афіксальний:</p> <p>а) префіксальний: <i>праліс</i>;</p> <p>б) суфіксальний: <i>законно</i>;</p> <p>в) префіксально-суфіксальний: <i>підводний</i>;</p> <p>г) постфіксальний: <i>купатися</i>;</p> <p>г) суфіксально-постфіксальний: <i>гніватися</i>;</p> <p>д) префіксально-постфіксальний: <i>наговоритися</i>;</p> <p>е) префіксально-суфіксально-постфіксальний: <i>розпогодитися</i>;</p> <p>2) безсуфіксальний (безафіксний): <i>переспів</i>;</p> <p>3) складання:</p> <p>а) словоскладання: <i>лісостеп</i>;</p> <p>б) основокладання: <i>землекоп</i>;</p> <p>в) основословоскладання: <i>травокосіння</i>;</p> <p>г) складання з афіксацією: <i>Новоріччя</i> (складання з суфіксацією), <i>причорноморський</i> (складання з префіксально-суфіксальним способом);</p> <p>4) аббревіація (складноскорочений спосіб): <i>ВНЗ, Донбас</i>.</p>	<p>1) лексико-семантичний (переосмислення): <i>Гончар, Лев, Орел</i> (місто), <i>Надія, Любов</i>;</p> <p>2) морфолого-синтаксичний (перехід з однієї частини мови в іншу): <i>черговий</i> (ім.); <i>весною, миттю</i> (присл.);</p> <p>3) лексико-синтаксичний (злиття слів в одне слово): <i>зірвиголова, нижчепідписаний, горицвіт, Непийвода</i>.</p>

Слід розрізняти слова, утворені лексико-синтаксичним способом (зрощення), від осново- чи словоскладання. Пор.: 1) *втридорога, горицвіт, давновідомий* (зрощення синтаксично оформленого словосполучення) і 2) *світобачення, буревій, овочесховище* (складання основ чи слів).

Запам'ятайте, що **лексико-синтаксичним способом** утворені такі частини мови:

1) прикметники, першою частиною яких є прислівник, а другою – діеприкметник (рідше – прикметник), напр.: *вищезазначений, широковідомий* (на відміну від складання, при лексико-синтаксичному способі компоненти складних прикметників можна переставити місцями: *зазначений вище, відомий широко*);

2) іменники, першим компонентом яких слугує дієслово в наказовому способі, а другим – іменник (рідше – займенник), напр.: *перекотиполе, Вернигора, люби-мене*;

3) окремі прислівники, напр.: *натщесерце*;

4) слова мовного етикету (вигуки), напр.: *добридень, добраніч, спасибі*.

Безафіксним способом утворюється лише одна частина мови – іменник, зокрема:

1) віддієслівні префіксальні іменники чоловічого роду (рідко – жіночого) з нульовим закінченням, напр.: *переспів, з'їзд, супровід, накуп, під'їзд, розповідь*;

2) відприкметникові іменники жіночого роду з нульовим закінченням, напр.: *молодь, юнь, блакить, синь, зелень*.

Для уникнення помилок під час словотвірного розбору **зверніть увагу** на такі поради:

– не забувайте ставити слово в початкову форму: для іменників, кількісних числівників та займенників, співвідносних з іменником, – це форма називного відмінка; для прикметників, порядкових числівників, займенників, співвідносних із прикметниками, – це форма називного відмінка чоловічого роду (якщо прикметник стоїть у формі ступеня порівняння, то потрібно поставити у звичайну форму); для дієвідмінюваних форм дієслова, дієприкметника, дієприслівника, безособових форм на *-но, -то* – це інфінітив у формі доконаного виду (для парновидових дієслів) чи будь-якого виду (для дієслів одновидових та двовидових);

– розрізняйте формотворчі й словотвірні афікси; для словотвірного розбору використовуйте лише афікси-кваліфікатори;

– інтерфікс є словотворчим формантом, що поєднує в складних словах дві або більше твірні основи;

– наявність у слові кількох коренів не завжди є показником того, що це слово утворене способом складання, це може бути й афіксація, напр., слово *одноосібництво* утворене за допомогою суфікса *-цтв-* морфологічним способом – суфіксальним, бо мотивувальним є слово *одноосібник*;

– кожна частина мови має свою схему, модель творення; запам'ятайте деякі **закономірності словотворення**:

1) якісно-означальні прислівники на *-о* утворені суфіксальним способом від прикметників, напр.: *вірогідно* ← *вірогідний*, *життєдайно* ← *життєдайний*;

2) прислівники із префіксом *по-* та суфіксами *-ому, -ему, -єму, -и, -е, -є* утворені префіксально-суфіксальним способом від прикметників (числівників, займенників), напр.: *по-українськи* ← *український*, *по-холоднокривому* ← *холоднокривий*, *по-нашому* ← *наший*, *по-третє* ← *третій*;

3) іменники на *-ість* утворені суфіксальним способом від прикметників, напр.: *свіжість* ← *свіжий*, *працездатність* ← *працездатний*;

4) іменники на *-ання, -ення, -іння* утворені суфіксальним способом від дієслів (зокрема, префіксальні іменники також утворені суфіксальним

способом від префіксальних дієслів), напр.: *опрацювання* ← *опрацювати*, *недовиконання* ← *недовиконати*, *знищення* ← *знищити*, *веління* ← *веліти*;

5) іменники на **-ина** утворені суфіксальним способом від прикметників, напр.: *Наддніпрянина* ← *наддніпрянський*;

6) іменники на **-ство, -цтво, -зтво** утворені суфіксальним способом від іменників (але: *убозтво* ← *убогий*), напр.: *низькопоклонництво* ← *низькопоклонник*, *народництво* ← *народник* (в іменниках із суфіксами **-цтво, -зтво** та **-ство**, що зазнають чергування, відбувається накладання морфем: **ниц + цтв**);

7) префіксальні іменники на зразок *переказ*, *запис*, *переклад* утворені за допомогою нульового суфікса (безафіксний спосіб) від дієслів *переказати*, *записати*, *перекладати*.

1.2.7. Морфологічний розбір та методика його виконання

Морфологічний розбір – це вид мовного аналізу, у процесі якого виокремлюють і характеризують частини мови за властивими їм ознаками.

1.2.7.1. Морфологічний розбір іменника

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору іменника: лексико-граматичні розряди (іменники власні й загальні, назви істот і неістот, конкретні й абстрактні, збірні, одиничні та матеріально-речовинні); самостійна граматична категорія роду; змінні категорії числа й відмінка; відмінювання й поділ на відміни та групи; іменники, що перебувають поза відмінами, синтаксичні функції іменника.

Схема повного морфологічного аналізу іменника

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини для змінних іменників, крім множинних).
4. Лексико-граматичні розряди: власна чи загальна назва, назва істоти чи неістоти, позначає конкретне чи абстрактне поняття, збірний, одиничний, матеріально-речовинний іменник.
5. Граматичні категорії – рід, число, відмінок.
6. Відміна, група чи поза відмінами.
7. Синтаксична роль.

Зразок:

І деревій, це дике дитя степу, він теж сивий (О. Гончар).

1. *Дитя* – іменник, *дитя*, загальна назва, неістота, конкретне поняття, середнього роду, однина, називний відмінок, ІУ відміна, прикладка.

1.2.7.2. Методичні рекомендації до теми „Морфологія. Іменник”

Морфологія – це частина граматики, що вивчає не окремі слова, а великі групи слів (лексико-граматичні розряди, частини мови), об'єднані

спільними граматичними значеннями й граматичними формами. Основним моментом є усвідомлення того, що граматичне значення виражене граматичною формою. Граматичні форми поділяють на синтетичні (афіксація, чергування, суплетивізм), аналітичні (із допоміжними словами) та аналітико-синтетичні (поєднання допоміжного слова із синтетичним засобом). Граматичні значення узагальнені граматичними категоріями. Студенти повинні вміти визначати в словах ті граматичні форми, які є засобом вираження певних граматичних значень, і не забувати про те, що своїх граматичних значень слово набуває в реченні.

Основним поняттям морфології є частина мови. В основі поділу слів на частини мови лежать такі принципи: семантичний, морфологічний, синтаксичний і словотвірний. Проте ця класифікація не є єдино можливою. Лінгвісти пропонують й інші критерії, про це можна дізнатися з літератури, доданої до теми.

Іменник

1. Вивчення іменника слід почати з його визначення, лексико-граматичних і морфологічних категорій та синтаксичних функцій.

Серед лексико-граматичних категорій іменника проблемною є категорія істоти / неістоти, визначення якої в граматиці й реальності відрізняється:

Категорія істоти / неістоти в граматиці

Істоти:	Неістоти:
1) назви людей: <i>чоловік</i> ;	1) назви мікроорганізмів: <i>вірус</i> ;
1) назви тварин: <i>кінь</i> ;	2) назви сукупностей людей: <i>натовп, загін, колектив</i> ;
2) назви демонологічних і міфологічних осіб: <i>русалка, демон</i> ;	3) назви частин тіла: <i>рука</i> ;
3) назви померлих осіб: <i>небіжчик, покійник</i> .	4) назви неживих предметів, явищ, абстрактних понять: <i>дим, любов</i> .

2. Визначальними граматичними категоріями іменника є **рід** та **відмінок**, у ході з'ясування яких виникають певні труднощі. В українській мові є іменники жіночого, чоловічого, середнього, подвійного й спільного роду. Основними способами вираження категорії роду є: **морфологічні** показники (закінчення): нульове закінчення в назвах неістот зазвичай вказує на чоловічий рід: *стіл, дуб, одвірок, тюльпан*, хоч деякі іменники жіночого роду теж мають нульове закінчення: *путь, розкіш, Об, ніч, подорож*, засобом розмежування категорії роду в таких випадках є родовий відмінок однини – чоловічому роду властиве закінчення **-а, -у**, жіночому **-и, -і**; **словотвірні** (суфікси): *вчитель – вчителька, лікар – лікарка*; **лексичні**: *батько* (чол.) – *мати* (жін.), *півень* (чол.) – *курка* (жін.), *свиня* (жін.) – *кабан* (чол.); **синтаксичні** (означення чи дієслово-присудок у минулому часі): *гарна Дюма, відомий Дюма, староста прийшла, староста поїхав*. Не мають роду множинні іменники. Значення роду впливає на характер відмінювання іменників, саме за ознакою роду їх розподіляють на чотири відміни.

Категорія роду

Чоловічий	Жіночий	Середній	Спільний	Подвійний	Нульовий (відсутній)
<i>-а, -я; -о, □</i>	<i>-а, -я; □, -и</i>	<i>-о, -е, -я, -а</i>	<i>-а, -я;</i>	<i>-о, -е (на -исько, -ище);</i>	<i>множинні іменники</i>
<i>Микола, Ілля, Петро, тюльпан</i>	<i>Олеся, книга, тінь, мати</i>	<i>село, прізвище, навчання, дівча</i>	<i>листоноша, плакса, Женя</i>	<i>зайчисько, дубище</i>	<i>Карпати, вечорниці</i>

В іменниках, що мають повну парадигму числа й у контексті вжиті в множині, рід можна визначити, напр.: *Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи* (М. Коцюбинський). Це мотивоване тим, що категорія роду іменника є самостійною, на відміну від категорії роду прикметника, що є словозмінною.

Деякі вчені (О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський) серед іменників спільного роду виокремлюють маскулізми – іменники, марковані граматичним чоловічим родом, які за семантикою можуть позначати осіб жіночої статі: *посол, доцент, ректор, інженер*, і фемінативи – іменники, марковані граматичним жіночим родом, які можуть позначати осіб чоловічої статі: *листоноша, нероба, сирота, староста*. Названі вчені подають ще іменники парного роду: *студент – студентка, лікар – лікарка*.

Запам'ятайте рід таких іменників (що часто різняться в українській і в російській мовах): *путь, розкіш, Об, нехвороц, Умань* (жіночий); *дріб, степ, ступінь, шампунь, насип, тюль, кір, толь, Сибір, Дніпро, лебідь, нежить, сажень, біль, продаж* (чоловічий).

3. У процесі визначення роду невідмінюваних іменників звертайте увагу на те, що:

а) у назвах істот-осіб рід визначають залежно від статі: *мадам, місіс, леді* (жін.); *мес'є, рантьє, буржуа* (чол.);

б) назви тварин належать переважно до чоловічого роду: *зебу, поні, кенгуру, шимпанзе*; якщо треба вказати на самку тварини, то значення жіночого роду виражається синтаксично: *Кенгуру годувала малят; красива колібрі вивела пташенят*; винятки: *цеце* (муха), *маго* (мавпа), *івасі* (риба), *ківі* (пташка), *окапі* (жирафа) – жін. рід;

в) назви неістот належать загалом до середнього роду: *таксі, рагу, суфле, безе, метро, бра, журі*; видова назва деяких іменників мотивована родовим поняттям, напр.: *гінді, йоруба* – жін. рід, бо родові поняття – мова; *сироко, грего, торнадо, майстро* – чол. рід (різновиди вітрів), *кольрабі* (капуста), *салямі* (ковбаса), *авеню* (вулиця) – жін. рід;

г) рід власних назв визначають теж за родовою назвою: *Хуанхе* – жін. рід (річка), *Хоккайдо* – чол. рід (острів), *Токіо*, *Мехіко* – сер. рід (міста);

д) рід аббревіатур визначають за стрижневим словом: *СПУ* – жін. рід (спілка), *ЧНУ* – чол. рід (університет), *РЕУ* – сер. рід (управління).

Визначення роду незмінюваних іменників

Рід	Назви осіб (за належністю до статі)	Назви тварин	Назви неістот	Незмінні аббревіатури (за родом опорного слова)	Незмінні власні назви (за родовою назвою)
чол.	<i>аташе, конференсьє, маестро</i>	(більшість): <i>шимпанзе, поні, ара</i>	винятки: <i>торнадо, сироко, майстро, грего (вітри)</i>	<i>ЧНУ</i> (університет), <i>ВНЗ</i> (заклад)	<i>Капрі, Хоккайдо</i> (острови)
жін.	<i>пані, леді, міс, донья</i>	винятки: <i>цеце (муха), маго (мавпа), івасі (риба), ківі (пташка), окапі (жирафа)</i>	винятки: <i>авеню (вулиця), кольрабі (капуста), саямі (ковбаса)</i>	<i>ЧАЕС</i> (станція), <i>СПУ</i> (спілка)	<i>Лімпопо</i> (річка), <i>Перу</i> (країна)
середній			(більшість): <i>таксі, бра, журі, рагу, суфле</i>	<i>РЕУ</i> (управління)	<i>Баку</i> (місто), <i>Онтаріо</i> (озеро)

Увага! У звукових змінюваних аббревіатурах рід визначають за формальними показниками – закінченням, а тому вони є чоловічого роду, незалежно від роду опорного слова, напр.: *ТАРС* (агентство), *ВАК* (комісія), *неп* (політика), *ЖЕК* (контора), *БАМ* (магістраль).

4. Категорія числа іменників пов'язана зі значенням, саме тому граматичні значення однини й множини є засобом вираження лексико-граматичних категорій абстрактності / конкретності, збірності / одиничності, власних / загальних назв, речовинності. Так, іменники збірні, власні назви, матеріально-речовинні мають неповну парадигму числа (вживаються лише в однині), чимало абстрактних іменників теж мають тільки однину. Окремі власні назви є множинними (*Черкаси, Карпати, Кордильєри*). Серед матеріально-речовинних є ті, що вживаються лише в множині (*вершки, висівки*).

Однинні	Множинні	Повна парадигма числа
<i>Київ, радість, молоко, птаство, дитина, людина</i>	<i>Черкаси, радощі, меблі, вечорниці, діти, люди</i>	<i>плече – плечі, око – очі, дно – дена</i>

5. Слід звернути увагу на особливості відмінювання іменників кожної з чотирьох відмін, добре засвоїти правопис відмінкових закінчень. На посилену увагу заслуговують іменники II відміни, які мають складну систему відмінювання: необхідно засвоїти значеннєві групи іменників II відміни чоловічого роду, які в родовому відмінку мають закінчення *-а (я), -у (ю)*; поділ іменників з основою на *-р* на групи, оскільки це допоможе уникнути помилок при творенні форм родового, орудного й кличного відмінків.

Поділ іменників на відміни

Відміна	Рід	Закінчення	Приклад
I відміна	чоловічий рід: жіночий рід: спільний рід:	-а, -я; -а, -я; -а, -я;	<i>Ілля, Микола;</i> <i>книга, мрія;</i> <i>староста, соня.</i>
II відміна	чоловічий рід: середній рід: подвійний рід:	-о, □; -о, -е, -я (якщо не з'являються суфікси -ат, -ят, -ен); -о, -е (на -исько, -ище);	<i>Петро, дім;</i> <i>село, поле,</i> <i>навчання;</i> <i>зайчисько,</i> <i>дубище;</i>
III відміна	жіночий рід:	□, -и (іменник <i>мати</i>);	<i>річ, Керч;</i>
IV відміна	середній рід:	-а, -я (якщо з'являються суфікси -ат, -ят, -ен)	<i>дівча, дитя,</i> <i>ім'я.</i>

Запам'ятайте! Поза відмінами перебувають такі групи іменників:

- 1) множинні іменники, напр.: *меблі, Карпати*;
- 2) іменники, утворені морфолого-синтаксичним способом від прикметників, напр: *набережна, наречена, шашлична, Кобилянська, військовий, черговий, пальне, майбутнє, шампанське*;
- 3) незмінювані іменники, зокрема:
 - а) власні та загальні назви іншомовного походження, напр: *Баку, таксі, кенгуру*;
 - б) незмінні аббревіатури, напр.: *ООН, США, НАНУ*;
 - в) жіночі прізвища на **-енко** та на приголосний, а також чоловічі й жіночі на **-их, -ово, -аго**, напр.: *Іващенко (Оксана), Мельничук (Наталя), Черних, Живаго, Дурново*.

Іменники I і II відмін мають групи.

Поділ на групи

I відміна

Тверда	М'яка	Мішана
-а (основа на твердий приголосний, крім шиплячих)	-я (основа на м'який приголосний)	-а (основа на шиплячий)
<i>вода, Оксана</i>	<i>земля, Марія</i>	<i>груша, каша</i>
Особливості відмінювання		
Р.в. -и З.в. -у О.в. -ою Н.мн. -и (крім винятків <i>звір, комар, снігур, хабар</i>)	Р.в. -і З.в. -ю О.в. -ею Н.мн. -і	Р.в. -і З.в. -у О.в. -ею Н.мн. -і

II відміна

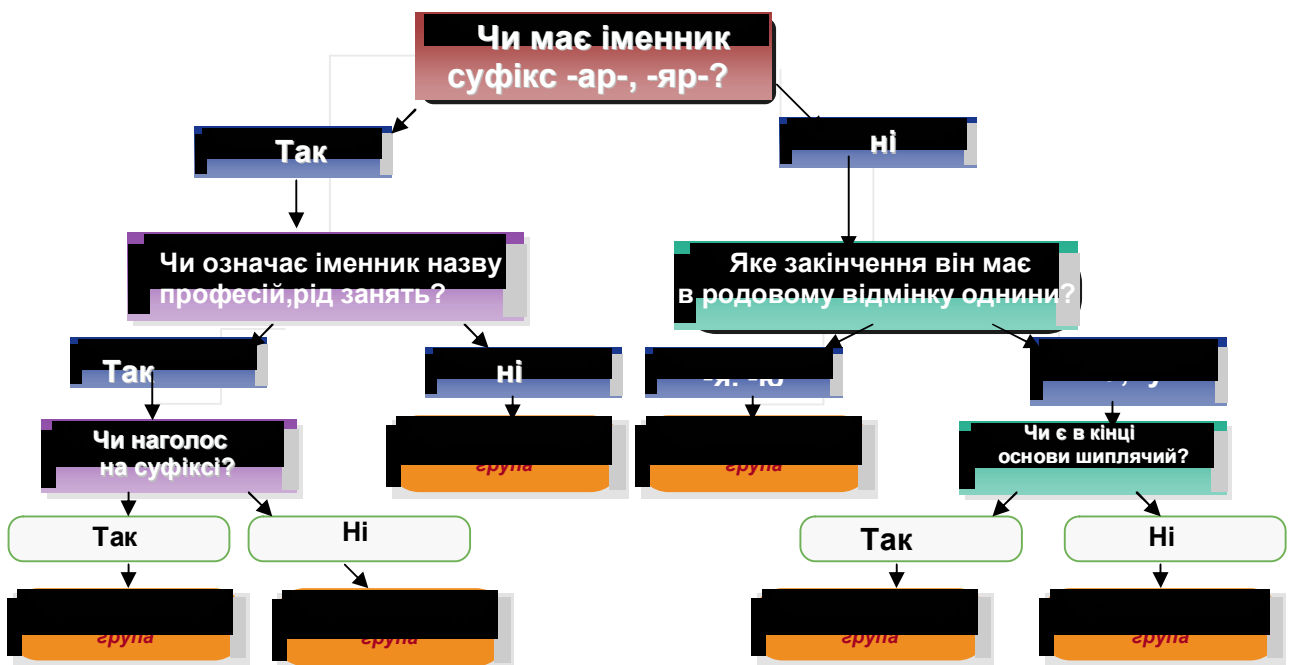
Тверда	м'яка	мішана
Чоловічий рід		
□ (основа на твердий приголосний, крім шиплячих): <i>дуб, сад</i>	□ (основа на м'який приголосний): <i>кінь, рай</i>	□ (основа на шиплячий): <i>ніж, дощ</i>
-о <i>батько</i>	ьо <i>дідуньо, сватуньо</i>	
Середній рід		
-о (усі): <i>прізвисько</i>		
	-я (усі): <i>читання, підніжжя</i>	
	-е (основа не на шиплячий): <i>море, сонце</i>	-е (основа на шиплячий): <i>плече, прізвище</i>
Особливості відмінювання		
Р.в. -а, -у О.в. -ом Н.мн. -и	Р.в. -я, -ю О.в. -ем Н.мн. -і	Р.в. -а, -у О.в. -ем Н.мн. -і

Увага! Для уникнення помилок при визначенні групи іменників II відміни необхідно зважати на специфічні суфікси, характер наголосу та лексичне значення слова.

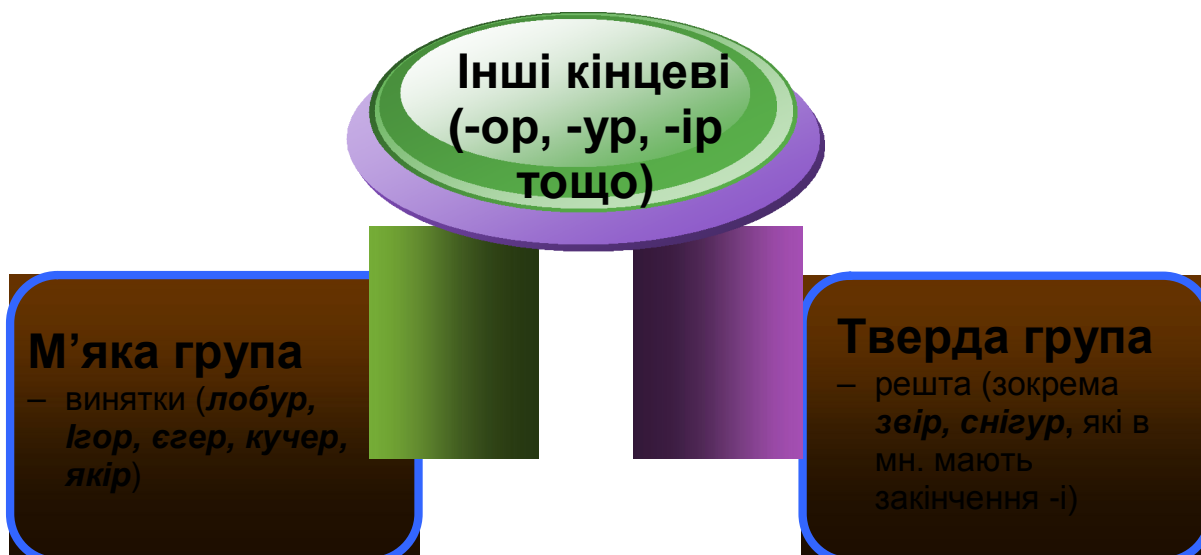
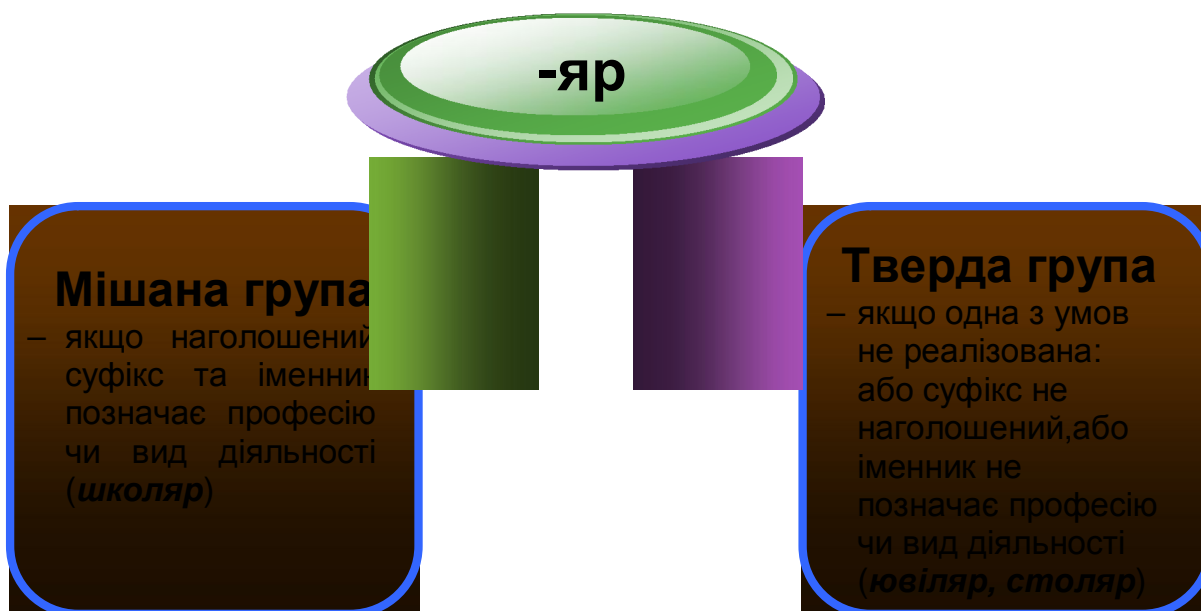
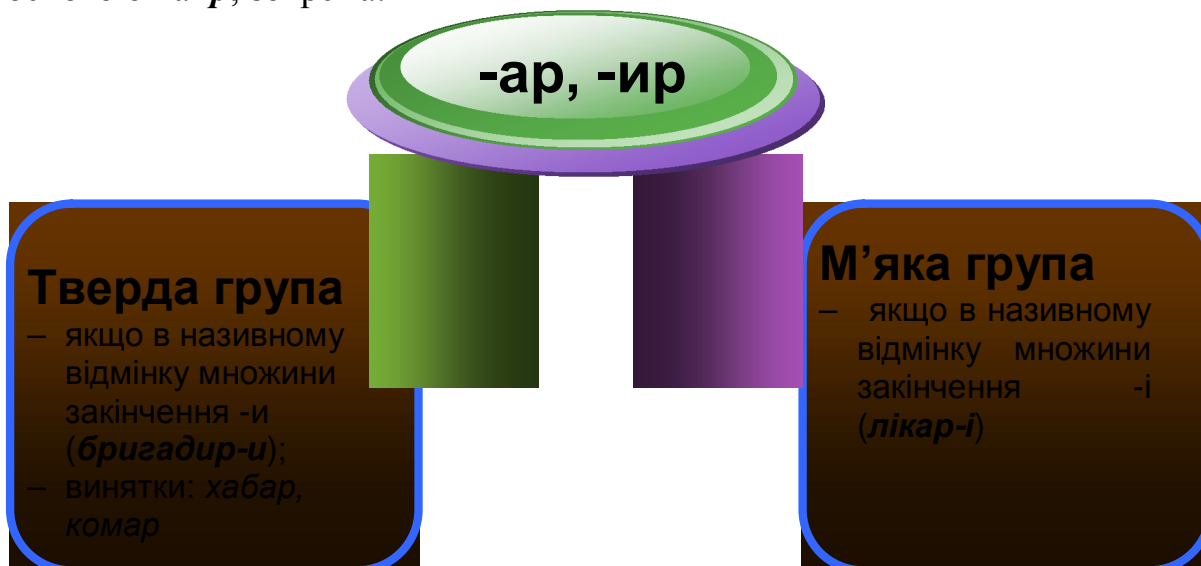
Поділ на групи іменників з основою на-р

<i>Тверда</i>	<i>м'яка</i>	<i>мішана</i>
<p>1) односкладові слова: <i>мир, вир</i> (крім <i>цар</i>);</p> <p>2) на -ар, -ир, -яр, -ор, -ур тощо, якщо наголос не рухається: <i>абажур, перпендикуляр</i>;</p> <p>3) винятки: <i>звір, комар, снігур, хабар</i> (у наз.в. мн. -і).</p>	<p>1) на -ар, -ир, якщо наголос переходить на закінчення: <i>буквар – букваря; богатир – богатиря</i>;</p> <p>2) на -ар, -ир, якщо наголос нерухомий і падає на корінь: <i>лікар – лікаря; Лазар, володар, токар, слюсар, пекар, бондар, ледар, аптекар, рицар, козир, злидар</i>;</p> <p>3) винятки (іменники не на -ар, -ир): <i>Ігор, якір, лобур, кучер</i> (волосся), <i>єгер</i> та односкладове слово <i>цар</i>.</p>	<p>1) на -яр, які позначають назви людей за родом їхньої діяльності й у яких наголос переходить на закінчення: <i>школяр – школяра</i>.</p>

Алгоритм визначення групи іменників на -р

Можна використовувати інші критерії для визначення групи іменників з основою на **-р**, зокрема:

6. Слід звернути увагу на особливості відмінювання іменників кожної з чотирьох відмін, добре засвоїти правопис відмінкових закінчень. Заслужують на увагу іменники II відміни, які мають складну систему відмінювання: необхідно усвідомити значеннєві групи іменників II відміни чоловічого роду, які в родовому відмінку мають закінчення *-а (я), -у (ю)*; знання про поділ іменників на відміни та групи допоможе уникнути помилок при творенні форм орудного й кличного відмінків.

Особливості відмінювання іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку

Власні імена	
<i>-а, -я</i>	<i>-у, -ю</i>
1) імена та прізвища людей: <i>Івана, Кравчука;</i>	
2) імена персоніфікованих істот: <i>Вітра, Мороза.</i>	
Географічні назви	
<i>-а, -я</i>	<i>-у, -ю</i>
1) назви населених пунктів: <i>Києва, Львова, Парижа;</i>	1) складні назви населених пунктів, утворені від загальних назв, що мають <i>-у, -ю</i> : <i>Кривого Рогу;</i>
2) назви водних об'єктів, якщо наголос у родовому відмінку падає на закінчення: <i>Дніпра, Дністра;</i>	2) назви водних об'єктів, якщо наголос падає не на закінчення: <i>Бугу, Дунаю;</i>
	3) інші географічні назви (країн, островів тощо): <i>Кіпру, Риму</i> , але <i>Рима</i> (міста).
Загальні назви	
<i>-а, -я</i>	<i>-у, -ю</i>
1) назви істот (людей, тварин): <i>чоловіка, коня;</i>	
2) назви конкретних предметів та визначених понять: <i>стілця, кілограма, тижня.</i>	2) назви абстрактних та збірних понять: <i>вітру, натовпу, лісу.</i>

Кличний відмінок

I відміна		
<i>Тверда група</i>	<i>-о</i>	<i>дівчино, Миколо</i>
<i>М'яка група</i>	<i>-е</i> (закінч. <i>-я</i> після приголосного); <i>-є</i> (іменник на <i>-ія</i>); <i>-ю</i> (короткі імена та пестливі форми):	<i>земле, доле;</i> <i>Маріє, надіє;</i> <i>Олю, бабусю, доню;</i>

<i>Мішана група</i>	-е:	<i>круче, груше;</i>
II відміна		
<i>Тверда група</i>	із суфіксами -ик, -ок, -ук, -к; -у: безсуфіксальні іменники; власні імена та загальні назви з основою на з, к, х; -е: решта іменників;	<i>братуку, зайчику;</i> <i>діду, тату, сину;</i> <i>Генріху, Олегу,</i> <i>герцогу;</i> <i>брате, Іване, Києве;</i>
<i>М'яка група</i>	-е: на -ець , у яких відбувається чергування з ч ; -ю: на -ець , у яких не відбувається чергування з ч ; решта (не на -ець);	<i>хлопче, шевче;</i> <i>знавцю, бійцю,</i> <i>продавцю, мерцю;</i> <i>Василю, Андрію;</i>
<i>Мішана група</i>	загальні назви на р і ж; -е: власні назви на ж, ч, ш; -у: решта іменників з основою на шиплячий, крім ж ;	<i>ноже, школярє;</i> <i>Януше, Жорже;</i> <i>доцу, шалашу;</i>
III відміна		
	-е:	<i>ноче, соле;</i>
IV відміна		
	форма називного відмінка:	<i>дитя, ім'я.</i>

1.2.7.3. Морфологічний розбір прикметника

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору прикметника: лексико-граматичні розряди (якісні, відносні, присвійні, відносно-якісні, присвійно-відносні, присвійно-відносно-якісні прикметники), ступені порівняння якісних прикметників, короткі та повні (стягнені й нестягнені) форми, словозмінні категорії роду, числа, відмінка, групи відмінювання (тверда й м'яка), синтаксична функція прикметника.

Схема повного морфологічного розбору прикметника

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (наз. в. одн. чол. роду).
4. Лексико-граматичний розряд (якісний, відносний, присвійний, відносно-якісний, присвійно-якісний, присвійно-відносний, присвійно-відносно-якісний).
5. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
6. Форма: повна (стягнена або нестягнена), коротка.
7. Граматичні категорії – рід (тільки в однині), число, відмінок.
8. Група відмінювання (тверда, м'яка).
9. Синтаксична функція в реченні.

Зразок: *Бувають, може, й кращі голоси, але такого другого немає* (Л. Костенко).

Кращі – прикметник, початкова форма – *гарний*, якісний, вищий ступінь порівняння, проста форма, повна стягнена форма, називний відмінок, множина, тверда група, у реченні – частина складеного іменного присудка.

Над гомінким Києвом розцвіли **вечірні** небеса вогнями урочистих салютів (І. Цюпа).

Вечірні – прикметник, початкова форма – *вечірній*, відносний, повна стягнена форма, множина, називний відмінок, м'яка група, виконує функцію узгодженого означення.

1.2.7.4. Методичні рекомендації до теми „Прикметник”

1. Прикметник завжди вживається з іменником, має залежні від нього граматичні категорії роду, числа, відмінка. Тому в множині рід прикметника не визначають, бо ця категорія є словозмінною й залежить від роду того іменника, із яким він ужитий: *червона хустина* (жін.), *червоний тюльпан* (чол.), *червоне яблуко* (сер.).

За значенням і граматичними особливостями прикметники бувають таких лексико-граматичних розрядів: якісні, відносні, присвійні. В основі поділу на ці групи лежить те, що статична ознака може виражатися безпосередньо й через відношення до предмета, рідше – дії й обставини.

Лексико-граматичні розряди прикметників

Якісні	Відносні	Присвійні	Проміжні	Десемантизовані
Позначають властивості та якості, що сприймаються органами чуття (смаком, слухом, зором, нюхом), просторові, часові ознаки, особливості характеру людини, її психічний і фізичний стан тощо:	Виражають стабільну щодо інтенсивності вияву ознаку через її відношення до певного предмета дії, обставини:	Виражають ознаку предмета за належністю особі чи істоті загалом, від назви якої вони утворені:	Прикметники, що втратили своє пряме значення й набули переносного. У такий спосіб виникають відносно-якісні, присвійно-відносні, присвійно-якісні.	Прикметники, які втратили свої ознаки й десемантизувалися, тобто стали вживатися в лексичних чи фразеологічних словосполученнях. Десемантизації зазнають усі три розряди: якісні, відносні, присвійні:
<i>солоний, тихий, красивий, ароматний, довгий, сильний.</i>	<i>залізний, вчорашній, дорожний, драматичний, комедійний, сливовий.</i>	<i>Шевченкове слово, лисяча нора, Андріїв спів, мамина хата.</i>	<i>ліричний настрій (хороший, приємний), батьківський комітет, вовчий апетит.</i>	<i>складне речення, Чорне море, біла ворона, Золоті ворота, березова каша, молодший лейтенант, петрів батіг, дамоклів меч, Ярославів Вал.</i>

Деякі якісні прикметники втратили свої ознаки й десемантизувалися, тобто стали вживатися в лексичних чи фразеологічних словосполученнях, зокрема: у географічних назвах, напр.: *Ясна Поляна, Асканія-Нова*; у складних термінах, напр.: *синтаксичне словосполучення, вищий ступінь, проста форма найвищого ступеня*; у назвах посад, професій, військових звань: *старший викладач, старший сержант*. Десемантизовані прикметники входять і до складу фразеологізмів: *довгий ящик, сива борода, чорна душа, біла ворона, світла пам'ять, зелена дорога, коричнева чума*.

Відносні прикметники теж можуть десемантизуватися: *Руська Поляна, Алтайський край, Булонський Ліс, Південно-Західна залізниця*. Відносні прикметники є й компонентами фразеологізмів: *малиновий дзвін, осиковий кіл, залізна леді, золота душа, золотий голос*.

Десемантизувалася й низка присвійних прикметників: *Берінгова протока*, (географічні назви й вулиці), *зозулинні черевички, петрів батіг, заячий холодок* (назви рослин), *піфагорова теорема, евклідова геометрія* (терміни), *ахіллесова п'ята, сізифова праця, едіпів комплекс, гордіїв вузол* (фразеологізми).

Пам'ятайте! Межі лексико-граматичних груп умовні, оскільки більшість прикметників, утрачаючи пряме значення, набуває переносного, у такий спосіб виникають проміжні розряди: **відносно-якісні, присвійно-відносні, присвійно-якісні**.

Відносно-якісні – це відносні прикметники, які набувають якісних ознак: *ліричний настрій* (хороший, приємний), *драматична ситуація* (напружена, загострена), *творча атмосфера* (сприятлива).

Присвійно-відносні – це присвійні прикметники, уживані в значенні відносних: *батьківські вимоги, материнська турбота, парубоцький сміх, дівоча пісня, батьківський комітет*.

Присвійно-якісні – це присвійні прикметники, які набувають якісних ознак: *лисяча натура, соколинний зір, вовчий апетит, жираф'яча шия*.

2. Основною ознакою якісних прикметників є здатність утворювати ступені порівняння.

Ступені порівняння прикметників

Вищий ступінь		Найвищий ступінь		
Проста форма	Складена форма	Проста форма	Проста посилена	Складена форма
Утворюється додаванням до основи прикметника суфікса -ш, -іш :	Утворюється додаванням до звичайного прикметника слів більш, менш :	Утворюється додаванням до простої форми вищого ступеня префікса най-	Утворюється додаванням до простої форми найвищого ступеня префіксів що-, як- :	Утворюється додаванням до звичайного прикметника слів найбільш, найменш :
<i>червоніший, дужчий, кращий</i>	<i>більш червоний, менш дужий</i>	<i>найчервоніший, найдужчий</i>	<i>якнайчервоніший, щонайдужчий</i>	<i>найбільш червоний, найменш дужий</i>

Зважайте на те, що при творенні простої (синтетичної) форми можуть відбуватися такі фонеморфологічні зміни:

1) усічення суфіксів **-к-, -ок-, -ек-**: *солодкий – солодший, глибокий – глибший, далекий – дальший*;

2) асимілятивно-дисимілятивні зміни з чергуванням: *красивий – кращій (крас+ш+ий – кра/шш/ий – кра/шч/ий)*, де відбувається спочатку асиміляція за місцем творення, а потім – дисиміляція за способом творення; *дорогий – дорожчий (дорог+ш+ий – /гш/, г чергується з ж – /жш/, дисиміляція за способом творення /жч/)*:

г				дорогий – дорожчий;
ж	+ -ш	-жч:		важкий – важчий;
з				вужкий – вужчий
с	+ -ш	-шч (ш):		високий – вищий;

3) суплетивні форми: *гарний – кращій, поганий – гірший, великий – більший*.

Проте не всі якісні прикметники можуть утворювати ступені порівняння. Не мають ступенів порівняння такі якісні прикметники:

1) прикметники з семантикою абсолютного вияву ознаки: *мертвий, живий, хворий, лисий, голий, босий, сліпий, кривий, глухий, жонатий*;

2) прикметники, що позначають масть тварин: *вороний, буланій, гнідий, чалий*;

3) слова із вторинним значенням кольору: *бузковий, кавовий, лимонний, буряковий, янтарний, сливовий, бордовий*;

4) прикметники із суфіксами **-ав-, -уват-**, що вказують на неповний вияв ознаки: *білявий, чорнявий, жовтуватий, синюватий*, суфіксами **-ущ-, -енн-, езн**, що виражають високий ступінь якості: *жирнючий, величезний, широченний*, суфіксами **-есеньк-, -усіньк-**: *малесенький, гарнюсінький*;

5) прикметники із префіксами, які мають значення вищої міри ознаки: **пре-, ультра-, архі-, екстра-**: *предобрій, екстраелегантний, ультраправий, архіреакційний*;

6) складні прикметники: *жовто-блакитний, національно-визвольний, білосніжний, доброзичливий, благодійний, злочинний, блакитноокий, білолиций*;

7) прикметники, у яких міра вияву ознаки представлена лексично – семантикою слова: *гігантський, велетенський, карликовий*.

3. Відмінювання прикметників загалом не становить труднощів (тверда й м'яка групи), за винятком прикметників м'якої групи на зразок *довгошій* (*довгошійого, довгошійому, довгошійім, (на) довгошійому (довгошійім)*), *довгошия* (*довгошійої, довгошійій, довгошию, довгошійою (на) довгошійій*), *довгошиї* (*довгошиїх, довгошиїм, довгошиїми, (на) довгошиїх*). Слід звернути увагу й на відмінювання прикметників з основою на *-лиций*: *білолиций* (*білолицього, білолицьому, білолицим, (на) білолицьому (білолицім)*), *білолиця* (*білолицьої, білолицій, білолицю, білолицьою, (на) білолицій*), *білолиці* (*білолицих, білолицим, білолицими, (на) білолицих*), що становлять

мішаний тип відмінювання, та присвійних прикметників на зразок *Андріїв* (*Андрієвого, Андрієвому, Андрієвим, на Андрієвому, на Андрієвім*).

У сучасній українській мові є залишки нечленних і нестягнених членних форм прикметників, треба знати специфіку їхнього відмінювання та сферу вживання.

1.2.7.5. Морфологічний розбір числівника

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору числівника: розряди числівників за значенням та будовою, граматичні категорії відмінка, числа, роду, синтаксичні функції.

Схема повного морфологічного розбору числівників

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок для кількісних, називний відмінок однини чоловічого роду – для порядкових).
4. Семантична група (кількісний чи порядковий) і підгрупа: означено-кількісний (власне-кількісний, збірний, дробовий) чи неозначено-кількісний.
5. Розряд за будовою.
6. Граматичні категорії: відмінок, рід, число.
7. Синтаксична функція.

Зразок:

Хто хоче сягти до семи небес, трудитись повинен до семи потів (Л. Дмитерко).

Семи – числівник, початкова форма – *сім*, кількісний, означено-кількісний, власне-кількісний, простий, родовий відмінок, іменна частина складеного дієслівного присудка.

1.2.7.6. Методичні рекомендації до теми „Числівник”

Сучасні мовознавці подають числівник, на відміну від інших лексико-граматичних класів слів (іменника, прикметника, дієслова, прислівника), як окрему частину мови переважно за семантичним принципом. Студентам з огляду на це слід пригадати принципи виокремлення частин мови. Згідно із семантичним критерієм, у числівник, що має сталий, кількісно обмежений лексичний склад, традиційно об'єднані слова з кількісно-числовою семантикою, між якими існують істотні відмінності щодо характеру лексичних значень і повноти вияву властивих їм морфологічних категорій.

Мовознавці кваліфікують числівник як окрему частину мови (традиційний погляд на ці слова представлено в науковому доробку М. А. Жовтобрюха, Б. М. Кулика, Д. Х. Баранника, В. М. Русанівського, А. П. Грищенко, М. Я. Плющ, О. К. Безпояско, К. Г. Городенської). Лексичними морфемами називає числівники І. Р. Вихованець на тій підставі, що вони разом з іменниками виражають кількісно-предметне значення й виконують синтаксичну функцію, тобто числівник не є окремою частиною мови.

Викликають суперечку лінгвістів і деякі розряди числівників, зокрема, існує неоднозначна думка щодо слів на зразок *перший, другий*, які традиційними граматистами зараховані до порядкових числівників. Багато мовознавців (О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, І. К. Кучеренко, Д. Х. Баранник, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, О. К. Безпояско) називають ці слова відносними прикметниками на тій підставі, що вони, як і прикметники, вказують на відношення до числа.

Деякі збірні числівники *обидва (обидві), обоє* та неозначено-кількісні *багато, мало, чимало* лінгвісти (зокрема Є. М. Галкіна-Федорук) не вважають числівниками, бо, на їхню думку, ці слова поєднують значення числівника й займенника (прислівника) „і той, і цей”.

Неоднозначною є думка й щодо слів *нуль, тисяча, мільйон, мільярд*:

1) це іменники, оскільки їм властиві іменникові граматичні категорії: рід, число, відмінок, відміна, група (Л. А. Булаховський, О. Є. Супрун, В. В. Виноградов);

2) це числівники, адже вилучення таких слів „із системи числівників означає розірвати ланцюг, порушити систему, позбавити її практичного значення” (Д. Х. Баранник), „вони мають точно визначене місце в числовому ряду, хоч їхні граматичні ознаки збігаються з іменниковими” (О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський);

3) це слова з проміжним статусом іменника й числівника; специфіка їх, на думку А. П. Грищенка й Л. І. Мацько, полягає в тому, що вони мають категорійну семантику відповідної частини мови (числівника), позначаючи абстрактну математичну кількість і кількісні відношення між предметами, але за морфологічними властивостями належать до класу іменників, характеризуються категоріями роду, числа й відмінка.

Потребують уточнення й деякі числівникові назви на зразок *половина, третина, чверть*, які потрактовані як іменникові еквіваленти дробових: *половина – одна друга, чверть – одна четверта* чи власне кількісних числівників: *пара – два, дюжина – дванадцять, пуд – шістнадцять* (Д. Х. Баранник). А. П. Грищенко й Л. І. Мацько ці слова називають „дублетними назвами кількості при числівникових назвах деяких поширених у практиці числових понять: *десять – десяток, одна третя – третина* тощо”.

Отже, існує велика кількість слів, що мають кількісне значення, однак не всі вони є числівниками. Слова на зразок *десяток, одиниця, пара, двійка* є звичайними іменниками, а також до іменників будемо зараховувати й слова на кшталт *безліч, уйма, море, океан, тьма*, більшість із яких вживається в переносному значенні із супровідними експресивно-оцінними відтінками, а числівники – це здебільшого клас, не здатний до поповнення новотворами, хоч щодо останньої групи слів, то в лінгвістиці є думка, згідно з якою ці слова в разі сполучуваності їх з іменником у родовому відмінку набувають ознак числівника, тобто при цьому враховано лише семантичний принцип виокремлення частин мови: неозначена кількість однорідних предметів –

безліч квітів, тьма птахів, уйма побажань, море оплесків (О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський).

У лінгвістиці по-різному кваліфікують слова з семантикою невизначеної, нефіксованої кількості на зразок *багато, мало, кілька, декілька, стонадцять*. Одні вчені називають їх числівниками (Д. Х. Баранник, Л. А. Булаховський, М. Я. Плющ, А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, В. М. Русанівський, К. Г. Городенська, О. К. Безпояско), хоч Л. А. Булаховський зауважує, що серед них є такі, як *стільки, скільки*, що за своїм значенням наближаються до займенників, а слова „*мало, чимало, багато*” – до іменників числівникового типу. Інші вчені називають їх неозначено-кількісними словами (М. М. Шанський) чи кількісними прислівниками, що в сполученні з іменниками стають прикметниками (О. О. Шахматов). Слова на зразок *скільки, стільки, декілька, ніскільки* зараховують і до кількісних займенників (В. А. Трофимов).

Серед неозначено-кількісних числівників А. П. Грищенко виокремлює групу займенникових числівників, яким властива семантика неозначеної кількості: *скільки, ніскільки, стільки, стільки-то, скільки-небудь, скількись*. На думку мовознавця, ці слова, як й інші займенники, можуть вступати в безпосередню кореляцію з кількісними числівниками: *Ся містина коштує тридцять срібняків, – за стільки не можна ліпшої землі дістати* (Леся Українка).

Розряди числівників за значенням

Кількісні			Порядкові
Означено-кількісні (вказують на кількість предметів і відповідають на запитання <i>скільки?</i>)			Неозначено-кількісні
власне-кількісні (цілі числа) (виражають точно визначену кількість у цілих одиницях): <i>нуль, тридцять сім, сорок, тисяча</i>	збірні (позначають кількість як неподільну, нечленовану сукупність істот або предметів, тобто як одне ціле): <i>двоє, обидві, обоє, п'ятеро</i>	дробові (називають певну, точно фіксовану кількість частин, виділених у складі цілого): <i>одна друга, півтора, півтораєста</i>	(називають невизначену, нефіксовану кількість): <i>багато, мало, кільканадцять, кількадесять</i>
			означають порядок предметів при лічбі й відповідають на запитання <i>котрий?</i> Напр.: <i>перший, двадцять сьомий, тридцяти-тисячний</i>

Зверніть увагу на визначення частиномовної належності слів, що мають кількісне значення: *половина* (одна друга), *чверть* (одна четверта), *третина* (одна третя), *пара* (два), *дюжина* (дванадцять), *пуд* (шістнадцять), *десяток* (десять) та ін. – кваліфікуємо їх як іменники з кількісним значенням.

До іменників зараховують і слова на зразок *одиниця, пара, двійка*, а також слова на кшталт *безліч, море, океан, тьма*, більшість із яких вживається в переносному значенні із супровідними експресивно-оцінними відтінками, що для числівника не характерно, напр.: *безліч квітів, тьма птахів, море оплесків*.

Визначення частиномовної належності слів *багато, мало, чимало, трохи* залежить від того, із якими словами вони поєднані в контексті: якщо з іменниками – то це неозначено-кількісний числівник, а якщо з дієсловом, то це прислівник, напр.: *мало працює* (прислівник), *мало учнів* (числівник).

2. Найскладнішим питанням є відмінювання числівників, тому його треба добре засвоїти з метою уникнення типових помилок.

Необхідно звернути увагу на такі відмінкові парадигми:

1) числівник *один* відмінюється за типом прикметника, він має рід та число: *одна, одне, одні*;

2) *два, три, чотири* не мають паралельних форм: *трьох, трьом, трьома, (на) трьох*;

3) *п'ять – десять, одинадцять – двадцять, тридцять* мають паралельні форми, причому для першого типу відмінювання характерні однакові форми родового, давального та місцевого відмінків, а в числівниках *сім* та *вісім* відбуваються чергування голосних: *семи (сімох), семи (сімом), сьома (сімома), (на) семи (сімох); восьми (вісьмох), восьми (вісьмом), вісьма (вісьмома), (на) восьми (вісьмох)*;

4) у числівниках із другою частиною *-десять (п'ятдесят – вісімдесят)* відмінюється лише другий компонент: *шістдесяти (-ьох), шістдесяти (-ьом), шістдесятьма (-ьома), шістдесяти (-ьох)*; як і попередня група, усі непрямі відмінки мають паралельні форми;

5) у числівниках на позначення сотень (*двісті – дев'ятсот*) відмінюються обидві частини, причому в числівниках *п'ятсот – дев'ятсот* перша частина відмінюється за першим типом, а орудний відмінок має паралельні форми: *шестисот, шестистам, шістьмастами (шістьомастами), на шестистах*;

6) числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх непрямих відмінках, крім знахідного, мають закінчення *-а*: *сорока, дев'яноста, ста*;

7) *збірні* числівники відмінюються так, як аналогічні власне-кількісні відповідники; за наявності паралельних форм залучено другий тип відмінювання: *п'ятеро, п'ятьох, п'ятьом, п'ятьома, (на) п'ятьох*;

8) у дробових числівниках чисельник відмінюється як кількісний числівник (якщо можливі паралельні форми, то використано першу форму), а знаменник – як порядковий числівник: *п'ять десятих, п'яти десятих, п'яти десятим, п'ятьма десятими, (на) п'яти десятих*; відмінювання дробових числівників з елементом *ціла частина* відбувається за таким зразком: *чотири цілі п'ять десятих, чотирьох цілих п'яти десятих, чотирьом цілим п'яти десятим, чотирма цілими п'ятьма десятими, на чотирьох цілих п'яти десятих*. Якщо цілою частиною є нуль, то компонент *цілих* залишається сталим в усіх відмінкових формах: *нуль цілих тридцять шість сотих, нуля цілих*

тридцяти шести сотих, нулю (-еві) цілих тридцяти шести сотим, нулем цілих тридцятьма шістьма сотими, на нулю (-еві) цілих тридцяти шести сотих;

9) за іменниковим типом відмінюються числівники: *тисяча* (як іменник I відміни мішаної групи), *нуль* (як іменник II відм. м'якої групи), *мільйон, мільярд* (як іменник II в. твердої групи);

10) порядкові числівники відмінюються за прикметниковим типом; у складених порядкових числівниках змінюється лише останнє слово: *у тисяча дев'ятсот дев'яносто першому році.*

3. Пильної уваги потребує опрацювання синтаксичних зв'язків кількісних числівників з іменниками. Слід пам'ятати, у яких відмінках числівники узгоджуються з іменниками, у яких – керують ними. Закономірності поєднання числівників з іменниками такі:

1) **один** узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку: *один день, одним днем; одна подія, однієї події* тощо;

2) **два, три, чотири** вимагають від іменника називного відмінка множини: *два дні, три учні, чотири місяці* (пор. у російській мові: *два дня*);

3) інші власне-кількісні числівники, неозначено-кількісні, збірні – родового відмінка множини: *п'ять метрів, троє друзів, багато днів;*

4) **півтора, півтори** – родового відмінка однини: *півтора місяця, півтори доби;*

5) **півтораста** – родового відмінка множини: *півтораста кілограмів;*

6) **дробові** числівники – родового відмінка однини: *одна друга метра* (цю форму визначає пропущений компонент *частина: одна друга частина метра*);

7) форму іменника при змішаних числівниках зі словом *половина* визначає ціле число: якщо 2, 3, 4 – то називний відмінок множини, якщо інші числівники – то родовий множини: *два з половиною відсотки, шість із половиною відсотків;*

8) при іменниках із кількісним значенням **половина, третина, чверть** іменник має форму родового відмінка однини або множини залежно від значення: *половина кімнати – половина кімнат.*

4. Виникають труднощі й у вживанні правильних форм часу. Запам'ятайте, що в українській мові запитують про час: „*Котра година?*”, а тому треба відповідати порядковим числівником: *десята година, десята година п'ять хвилин, п'ять хвилин на одинадцяті, п'ять хвилин по десятій; за десять хвилин одинадцяті, без десяти хвилин одинадцяті, пів на одинадцяті* тощо.

1.2.7.7. Морфологічний розбір займенника

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору займенника: розряди займенників за значенням (особові, зворотний, питальні, відносні, заперечні, неозначені, означальні, присвійні, вказівні) та за їхньою співвіднесеністю з іншими частинами мови – співвідносні з іменником, прикметником, числівником; граматичні категорії роду, числа, відмінка, синтаксичні функції.

Схема повного морфологічного розбору займенника

1. Слово.
2. Частина мови.

3. Початкова форма.
4. Розряд за значенням.
5. Група за співвідношенням з іншими частинами мови.
6. Граматичні ознаки (рід, число, відмінок).
7. Синтаксична функція.

Зразок:

Притихли люди, знітилися свідки, сльозина блисла у якоїсь тітки (Л. Костенко).

Якоїсь – займенник, якийсь, неозначений, співвідносний із прикметником, жіночого роду, однини, родового відмінка, у реченні – означення.

1.2.7.8. Методичні рекомендації до теми „Займенник”

1. Питання про займенник є дискусійним у лінгвістиці. Існують такі класифікації цього класу слів:

1) традиційна, за якою займенник виокремлюють як самостійну частину мови на основі узагальненої семантики предметності, ознаки, кількості без указівки на них (І. Г. Матвіяс, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, М. Я. Плющ);

2) займенник не є окремою частиною мови, оскільки він розподілений між іменниками, прикметниками й прислівниками, тому ці одиниці аналізують у межах зазначених класів слів (О. М. Пешковський, П. Ф. Фортунатов, І. К. Кучеренко, В. М. Русанівський, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, І. Р. Вихованець);

3) до займенника слід зараховувати тільки предметно-особові (співвідносні з іменником особові, зворотний, питально-відносні, неозначені, заперечні), а слова, що мають узагальнену вказівку на ознаку та кількість, до займенника не належать (В. В. Виноградов).

Відмінювання займенників залежить від розряду: вони можуть мати один тип відмінювання (особові, зворотний – іменниковий тип; присвійні, означальні – прикметниковий); два типи (вказівні – прикметниковий і числівниковий; заперечні та неозначені – іменниковий і прикметниковий); три типи (питально-відносні – іменниковий, прикметниковий, числівниковий).

2. Розряди займенників за значенням

Особові	<i>я, ми</i> (I особа); <i>ти, ви</i> (II особа); <i>він, вона, воно, вони</i> (III особа)
Зворотний	<i>себе</i> (специфіка в тому, що немає називного відмінка)
Питальні	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>
Відносні	<i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>
Заперечні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жоден</i>
Неозначені	утворюються від відносних за допомогою часток <i>казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь</i> (через дефіс); <i>аби-, де-, -сь</i> (разом): <i>казна-що, який-небудь, дехто</i>
Вказівні	<i>той, цей, такий, стільки</i>
Означальні	<i>сам, самий, весь (увесь), всякий, кожний (кожен), інший</i>
Присвійні	<i>мій, наш, твій, ваш, його, її, їхній, свій.</i>

3. Відмінювання займенників залежить від того, із якою частиною мови вони співвідносні.

Розряди займенників за співвідносністю з частинами мови

Співвідносні з іменниками	Співвідносні з прикметниками	Співвідносні з числівниками
Особові; зворотний; питальні <i>хто?, що?</i> ; відносні <i>хто, що</i> ; заперечні <i>ніхто, ніщо</i> ; неозначені, утворені від <i>хто, що</i> (<i>хтозна-що, дехто</i> та ін.).	Питальні <i>який?, чий?, котрий?</i> ; відносні <i>який, чий, котрий</i> ; заперечні <i>ніякий, нічий, нікотрий, жоден (жодний)</i> ; неозначені, утворені від відносних <i>який, чий, котрий</i> (<i>який-небудь, котрийсь, казна-чий</i> та ін.); вказівні <i>той, цей, такий</i> ; означальні; присвійні.	Питальний <i>скільки?</i> ; відносний <i>скільки</i> ; заперечний <i>ніскільки</i> ; неозначені, утворені від відносного <i>скільки</i> (<i>скільки-небудь, хтозна-скільки</i> та ін.).

4. Поради щодо відмінювання деяких займенників

1. Пам'ятайте, що багатьом відмінковим формам особових займенників властивий суплетивізм: *я – мене, ми – нас, вони – їх*.

2. Займенники **він, вона, воно, вони** в непрямих відмінках мають приставний **н**, який у цих формах з'явився внаслідок явища перерозкладу між колишніми прийменниками *вън, сън, кън* і формами займенника: *вън+емь – въ немь – в нім*. За аналогією до таких випадків згодом приставний **н** почав уживатися й після інших прийменників: *без нього, до неї, перед ними*. У сучасній українській мові форма орудного відмінка вживається з приставним **н** і тоді, коли займенник – без прийменника: *Ми пишаємося ним*.

3. Місцевий відмінок присвійних займенників має паралельні форми (*на моєму, на моїм*), які утворилися під впливом давального відмінка.

4. Вказівний займенник **цей** утворився внаслідок злиття двох колишніх слів: *от + сей – отсей – оцей*, відпадиння (усічення) початкового *о – цей*. Паралельні форми місцевого відмінка *на цьому* і *на цім* з'явилися внаслідок зближення давального й місцевого відмінків.

5. Означальний займенник **весь** відмінюється за типом вказівного **цей**, тільки в орудному відмінку має *і*: *всьЗмь (всім)*, у множині теж уживається з *і*: *всіх, всім, всіма, (на) всіх* (в орудному відмінку множини – колишня форма двоїни).

1.2.7.9. Морфологічний розбір прислівника

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору прислівника: семантичні розряди прислівників: означальні (якісно-означальні, способу дії, кількісно-означальні) й обставинні (місця, часу, причини, мети), групи за походженням: первинні і вторинні (відіменникові, відприкметникові, відчислівникові, відзайменникові, відприслівникові, віддієслівні), синтаксичні функції прислівника.

Схема повного морфологічного розбору прислівника

1. Слово.
2. Частина мови. Розряд за значенням: означальні (якісно-означальні, способу дії, кількісно-означальні) й обставинні (місця, часу, причини, мети).
3. Ступінь порівняння (для якісно-означальних).
4. Група за походженням: первинний чи вторинний (відіменниковий, відприкметниковий, відзайменниковий, відчислівниковий, віддієслівний).
5. Синтаксична функція.

Зразок:

Куди не глянеш в даль оцю окресну – тут споконвіку скрізь лилася кров (Л. Костенко).

Куди – прислівник, обставинний місця, первинний, обставина місця.

Споконвіку – прислівник, обставинний часу, вторинний, утворений від словосполучення, обставина часу.

1.2.7.10. Морфологічний розбір слів категорії стану

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору слів категорії стану: слова категорії стану як незмінювана частина мови, значеннєві групи слів категорії стану: стан людини чи істоти загалом, стан природи, стан оточення, суб'єктивна оцінка стану, стан з модальним відтінком чи забарвленням, морфологічні категорії: спосіб, час, ступені порівняння слів категорії стану із суфіксами *-о-*, *-е-*, групи слів категорії стану за походженням – первинні та вторинні (відіменникові, відприслівникові, віддієслівні), синтаксична функція – головний член односкладного речення (безособового, безособово-інфінітивного).

Схема повного морфологічного розбору слів категорії стану (прєдикативних прислівників)

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Група слів категорії стану за значенням (стан людини, природи, оточення, суб'єктивна оцінка стану, стан з модальним відтінком).
4. Група за походженням: первинні чи вторинні, для вторинних – відіменникове, відприслівникове чи віддієслівне.
5. Спосіб – дійсний чи умовний.
6. Час – теперішній, майбутній чи минулий.
7. Ступінь порівняння (якщо є).
8. Синтаксична роль.

Зразок:

Коли вам страшно – геть ідіть з дороги (Леся Українка).

Страшно – слово категорії стану, стан людини, вторинне, відприкметникове, дійсний спосіб, теперішній час, у реченні – головний член односкладного речення.

1.2.7.11. Методичні рекомендації до теми „Прислівник. Слова категорії стану. Модальні слова”

1. У лінгвістиці немає єдиного погляду на місце прислівника в системі частин мови. Щодо цього існують різні думки:

1) прислівник вважають окремою повнозначною частиною мови, оскільки він має такі показники: лексичне значення статичної ознаки; морфологічна ознака – незмінюваність; своєрідні словотвірні суфікси (суфікси, омонімічні до закінчень прикметників); синтаксична функція – обставина (М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, Л. І. Коломієць, А. В. Майборода, М. Я. Плющ, І. М. Уздиган та автори шкільних граматик);

2) прислівник кваліфікують як периферійну частину мови, що сформована з центральних частин мови (дієслова та іменника) і менш периферійної – прикметника; периферійність прислівника виявляється у втраті граматичних категорій вихідних для нього частин мови й у невходженні в ядерну семантико-синтаксичну структуру речення; найважливішою ознакою прислівника є семантика, яка ґрунтується на особливостях його синтаксичного функціонування, адже саме синтаксичні параметри є визначальними (І. Р. Вихованець);

3) прислівник – це окрема безкатегорійна частина мови, оскільки вона втрачає морфологічні ознаки частин мови, від яких походить (так, прикметник втрачає рід, число й відмінок, а прикметникові закінчення, що вказують на ці категорії, у прислівнику стають суфіксами). Пор.: *добре слово* – прикметник, *добре попрацював* – прислівник.

2. У лінгвістичній літературі немає єдиного погляду й на межі прислівника. До прислівників зараховують модальні слова, серед яких виокремлюють прислівники на зразок *по-перше* і власне прислівники, такі як *можливо, безперечно* (І. Р. Вихованець); аналітичні прислівники, до яких належать прийменниково-відмінкові форми, що виражають обставинні семантико-синтаксичні відношення (просторові, часові, логічні) (І. Р. Вихованець, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський); дієприслівник, оскільки в ньому закріпився перехід дієслова в прислівник, тобто в дієприслівнику нейтралізовано визначальні для дієслова морфологічні категорії часу, способу, особи й числа, збереглася лише категорія виду, тому його вважають віддієслівним прислівником (І. Р. Вихованець).

3. Студенти повинні знати семантичні групи прислівника.

Розряди прислівників за значенням

Означальні			Обставинні			
Якісно-означальні	Способу дії	Міри і ступеня (означально-кількісні)	Місця	Часу	Причини	Мети
як?	як? яким способом? у який спосіб?	скільки? наскільки? якою мірою? як багато?	де? куди? звідки?	коли? поки? доки? як довго?	чому? через що? з якої причини?	для чого? навіщо? з якою метою?
<i>весело, тихо, високо</i>	<i>повагом, по-батьківськи, верхи</i>	<i>трохи, удвох, надзвичайно</i>	<i>ліворуч, десь, знизу</i>	<i>споконвіку, доти, щоденно</i>	<i>спросоння, зопалу, чомусь</i>	<i>навмисне, напоказ, нащо</i>

Означальні прислівники об'єднують у своєму складі три групи: **якісно-означальні** (*мелодійно, пісенно, гаряче, бездоганно, красиво*); **міри й ступеня** або **означально-кількісні** (*дуже, ледве, надзвичайно, надто, абсолютно, мало, дотла, вволю, досхочу, у стократ, двічі, всьоме*); **способу дії** (*похапцем, жартома, верхи, сліпма, навипиньки, раптом, неквапом, жужма, босоніж, наосліп, вплав, нанівець, безвісти*), серед яких група **порівняльно-уподібнювальних** (*соколом, ластівкою, зозулею, соловейком, вовком, по-нашому*). **Обставинні** прислівники мають такі підгрупи: **місця** (*близько, далеко, внизу, вгорі, здалека, поруч, поблизу, звідкільсь*); **часу** (*вчора, сьогодні, з давніх-давен, щороку, зараз, завтра*); **причини** (*згарячу, спересердя, спросоння, здуру, знічев'я, ненароком, тому*); **мети** (*на зло, наперекір, навіщо*).

4. За походженням прислівники членують на первинні й вторинні. **Первинні** – це слова, морфемний склад яких із погляду словотвору сучасної мови визначити не можна. До них належать займенникові прислівники, у яких утрачені живі семантичні й словотвірні зв'язки з відповідними займенниковими словами: *де, інде, онде, ніде, там, тут, куди, сюди, всюди, звідки, звідси*; *коли, інколи, тоді, іноді, завжди, доки, поки, доти, досі*; *стільки, скільки, наскільки, настільки*. Вторинні – це прислівники, у яких можна визначити морфемний склад із погляду словотвору сучасної мови. Серед них функціонують прислівники дієслівного (*досхочу, сторч, пошепки, всупереч*); прикметникового (*здалеку, звисока, дочиста*); іменникового (*знадвору, навхрест, слідом, літом, верхи*); числівникового (*удвох, втретє, двічі*); займенникового (*тому, зовсім, нащо, потім, по-своєму, по-вашому, по-якому, притому*) походження. Аналіз груп прислівників за походженням зв'язаний із їхньою морфемною будовою. Слід пам'ятати, що більшість прислівників утворилася від різних відмінкових форм прикметників, займенників, іменників та дієслів шляхом синтаксичного зрощення або адвербіалізації

зазначених частин мови. У зв'язку з цим треба вміти відрізнити прислівник від омонімічних із ним форм. Спеціальної уваги потребують прислівникові сполучення слів, які в реченні слід виокремлювати й аналізувати як одне аналітичне утворення.

5. Значне місце в системі частин мови посідають слова категорії стану (далі – СКС) і модальні слова. У науці відомі такі думки стосовно цих слів:

1) не виокремлюють СКС (А. Б. Шапіро, М. Н. Петерсон, П. С. Кузнецов);

2) існує різна термінологія щодо сутності СКС: слова категорії стану (Л. В. Щерба, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик), предикативи, незмінні безособово-предикативні слова, присудкові слова (Л. А. Булаховський), предикативні прислівники (Л. І. Коломієць, А. В. Майборода, І. М. Уздиган), безособово-предикативні прислівники (М. Я. Плющ);

3) СКС зараховують до прислівників (О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, І. Р. Вихованець).

Зверніть увагу! Розмежуйте прислівники й СКС, при цьому враховуйте те, що прислівник залежить у реченні від дієслова й виконує найчастіше роль обставини, а СКС є незалежними членами речення й самі здатні керувати формами залежного слова. Пор.: *Тихо навкруги, мертво* (М. Коцюбинський), де *тихо* – СКС і *Тихо струмують над степом гарячі хвилі повітря* (М. Коцюбинський), де *тихо* – прислівник.

Визначення синтаксичної функції слів на -о, -е

1. Обставиною прислівник на **-о, -е** буває при повнозначних дієвідмінюваних дієсловах, напр.: *Тихо в лузі плакала калина* (Л. Первомайський).

2. Головним членом безособового речення СКС є при нульовій або матеріально вираженій дієслівній зв'язці *бути* та при інших зв'язках (*стати, зробитися* тощо): *Тихо над річкою* (Народна творчість); *Мені зробилося чомусь сумно*.

3. Якщо в реченні є лексема на **-о, -е** та інфінітив, то, визначаючи їхні синтаксичні функції, треба звертати увагу на такі особливості:

а) порядок слів: якщо першим іде інфінітив, то він виконує функцію підмета, а прислівник – іменної частини складеного іменного присудка: *Спати влітку надворі **приємно й корисно*** (З газети);

б) інтонацію (пауза між інфінітивом та прислівником), логічне наголошення прислівника, віддаленість інфінітива від прислівника (між ними стоять інші члени речення), що визначає морфологічний статус слів на **-о, -е** як прислівників і синтаксичну функцію іменної частини складеного іменного присудка, напр.: ***Приємно** в траві в'ялі і духмяні **упасти** ниць* (П. Крижанівський); ***Нелегко, кажуть, жити на дві хати. А ще нелегше – жити на дві душі*** (Л. Костенко).

Якщо ж (найчастіше) прислівник стоїть у препозиції, не є логічно наголошеним і для речення характерна відсутність паузи між лексемою на **-о,**

-е та інфінітивом, то це головний член односкладного безособово-інфінітивного речення: *Ах як добре збирати усмішки і віддавать їх іншим...* (М. Коцюбинський).

6. Модальні слова стоять окремо від інших морфологічних розрядів слів (І. М. Уздиган, М. Я. Плющ), зараховують їх до модальних прислівників (автори розділу академічного видання – Л. І. Коломієць, А. В. Майборода) чи прислівників загалом (І. Р. Вихованець), у межах яких виокремлюють порядкові прислівники на зразок *по-перше* й власне модальні на зразок *можливо, безперечно*. Вставними назвав модальні слова й уперше ввів їх у науковий обіг В. В. Виноградов.

Модальні слова не можна зараховувати ні до частин мови, ні до морфем, бо вони не мають значення, морфологічних ознак, не виконують ні синтаксичних, ні службових функцій. Визначальною особливістю модальних слів є те, що вони ні семантично, ні граматично не пов'язані з іншими членами речення, тому в реченні є незалежними, автономними, вставними.

Модальні слова виражають логічну оцінку висловленого з погляду його ймовірності, ствердження, реальності, можливості, впевненості / невпевненості (*правильно, гаразд, можливо, мабуть, імовірно, безумовно*), тобто слугують засобом виявлення ставлення мовця до змісту висловленого. Ці слова сформувалися з різних частин мови (прислівника, іменника, дієслова), вони втратили лексичне значення, синтаксичну функцію й стали виражати відношення мовця до висловленого.

1.2.7.12. Морфологічний розбір дієслова

Основні поняття, засвоєння яких необхідне для виконання завдань, пов'язаних із частковим та повним морфологічним розбором дієслова: дієслівні форми: дієвідмінювані (особові, родові), відмінювані (дієприкметник), незмінні (дієприслівник, інфінітив, безособова форма на *-но-, -то-*); дієслівні категорії: загальнодієслівні (вид, стан, перехідність / неперехідність), частководієслівні (спосіб, час, особа, рід, число); категорія виду: доконаний / недоконаний вид, парновидові, непарновидові (одновидові), двовидові дієслова; категорія перехідності / неперехідності; перехідні, неперехідні дієслова; категорія стану: активний, пасивний, середньо-зворотний стан дієслова, дієслова, що не виражають стану; категорія способу; дієслова дійсного, умовного, наказового способу; категорія часу; дієслова теперішнього, минулого, майбутнього часу; перша та друга дієвідміни дієслів.

Схема повного морфологічного розбору дієвідмінюваних форм дієслова

1. Початкова форма (інфінітив).
2. Особова чи родова форма.
3. Вид.

4. Перехідність.
5. Стан.
6. Спосіб.
7. Час (для форм дійсного способу).
8. Особа (для форм теперішнього та майбутнього часу, наказового способу).
9. Рід (для форм минулого часу й умовного способу).
10. Число.
11. Дієвідміна.
12. Синтаксична роль.

Зразок: *Запам'ятайте, цокотухи: кожна звичайна стеблина гречки має приблизно триста квіточок, а на розкішній рослині їх буває і шістьсот* (М. Стельмах).

Запам'ятайте – дієслово, початкова форма – *запам'ятати*, дієвідмінювана особова форма, доконаного виду, перехідне, активного стану, наказового способу, 2-ої особи, множини, I дієвідміни, головний член односкладного речення.

Схема розбору дієприкметника

1. Початкова форма. 2. Вид. 3. Стан. 4. Час. 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Роль у реченні.

Зразок:

Ісус Христос розп'ятий був не раз (Л. Костенко).

Розп'ятий – дієслово, відмінювана форма дієслова дієприкметник, початкова форма – *розп'ятий*, доконаного виду, пасивного стану, чоловічого роду, однини, називний відмінок, присудок.

Схема розбору інфінітива

1. Вид. 2. Перехідність. 3. Стан. 4. Дієвідміна. 5. Роль у реченні.

Зразок: *Триматись вільно й незалежно, перемовчати: хто кого* (Л. Костенко).

Триматись – дієслово, незмінна форма дієслова інфінітив, недоконаного виду, неперехідне, середньо-зворотного стану, I дієвідміни, головний член односкладного речення.

Схема розбору дієприслівника

1. Вид. 2. Перехідність. 3. Синтаксична роль.

Зразок: *Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку і сливе поволокла за собою* (М. Коцюбинський).

Помітивши – дієслово, незмінна форма дієслова дієприслівник, доконаного виду, перехідне, обставина часу.

Схема розбору дієслівних форм на -но, -то

1. Вид. 2. Перехідність. 3. Роль у реченні.

Зразок: *На сизих луках скошено траву* (М. Рильський).

Скошено – дієслово, незмінна безособова дієслівна форма на -но, доконаного виду, перехідне, головний член односкладного речення.

1.2.7.13. Методичні рекомендації до теми „Дієслово як частина мови”

1. Дієслово як частина мови охоплює різноманітні форми, близькі між собою за семантичними ознаками й морфемним складом, проте різні за граматичними характеристиками. До системи дієслівних форм належать дієвідмінювані форми (особові й родові), відмінювана (дієприкметник) і незмінні (інфінітив, дієприслівник, безособові форми на *-но*, *-то*). Усім дієслівним формам властиві загальнодієслівні категорії **виду**, **перехідності**, **стану**. До частководієслівних категорій належить категорія **способу** (дійсний, умовний, наказовий), яку мають лише дієвідмінювані форми, категорія **часу** (властива лише дієсловам дійсного способу та умовно – дієприкметникам), **особа** (визначають у формах теперішнього та майбутнього часу, наказового способу); іменні категорії: **рід** мають дієслова минулого часу й умовного способу, дієприкметник; категорія **числа** властива дієвідмінюваним особовим і родовим формам та дієприкметникам; категорію **відмінка** має дієприкметник.

2. Студенти повинні знати дві **основи дієслова**: основу інфінітива та основу теперішнього часу, а також пам'ятати, які форми дієслів від них утворюються. Від **основи інфінітива** (виокремлюють з неозначеної форми дієслова після відкидання формотворчого суфікса *-ти*) утворені форми дієслів минулого часу дійсного способу, активні й пасивні дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду, напр.: *розколо(-ти)* – *розколо-в*, *розколо-т-ий*, *розколо-вши*, аналітична форма майбутнього часу (від дієслів недоконаного виду): *буде писати*, умовний спосіб: *розколов би*, *писав би*. Від **основи теперішнього часу** (виокремлюють із форми дієслова теперішнього чи майбутнього простого часу 3-ї особи множини після відкидання флексії *-уть (-ють), -ать (-ять)*): *співай-(уть)*, *крич-(ать)*) утворені форми теперішнього та простого майбутнього часу дійсного способу, синтетичні й аналітичні форми наказового способу, активні дієприкметники теперішнього часу та дієприслівники недоконаного виду: *ход-(ять)– ход-імо*, *хай ход-ять*, *ход-яч-ий*, *ход-ячи*.

1.2.7.14. Методичні рекомендації до теми „Загальнодієслівні категорії дієслова”

1. До загальнодієслівних категорій дієслова належать категорії виду, перехідності, стану. Студентам треба знати граматичні засоби утворення видових пар, уміти розрізняти й утворювати дієслова кожного виду, визначати серед них двовидові, одновидові. Щодо категорії виду всі дієслова групують на: 1) парновидові, 2) двовидові та 3) одновидові.

Категорія виду

Доконаний	Недоконаний
що зробити?	що робити?
<i>прочитати, знайти</i>	<i>читати, шукати</i>

Групи дієслів за видовою ознакою

Одновидові		Двовидові	Парновидові
Доконаний вид	Недоконаний	(поєднують значення й доконаного, і недоконаного виду)	(утворюють видові пари)
<i>надивитися, розгніватися</i>	<i>літати, лихоманити</i>	укр. <i>веліти, женити, наслідувати, ранити, мовити</i> та іншомовного походження: <i>телефонувати, екзаменувати, телеграфувати</i> тощо.	<i>робити – зробити, кидати – кинути, вмерти – вмирати, насипати, брати – взяти</i>

Основними засобами творення корелятивних видових пар є: суфікс: *дозволити – дозволяти, дати – давати, починати – почати, вистачати – вистачити*; префікс: *читати – прочитати, писати – написати, учити – навчити, берегти – зберегти*; зміна наголосу: *скликати – скликати*; суплетивні форми: *ловити – піймати, брати – взяти, шукати – знайти*; чергування звуків: *збирати – зібрати, надсилати – надіслати, допомогти – допомагати, вмерти – вмирати*. Утворення видової пари завжди відбувається в межах однієї дієслівної лексеми, тому треба зважати на лексичне значення дієслова, не виходити за його межі під час видотворення. Слід пам'ятати про те, що найчастіше лише одна префіксальна чи суфіксальна морфема є формотворчою в дієслові, решта ж – виконує словотвірну функцію й тому видової пари не утворює, напр.: *запросити – запрошувати* (видова пара), *попросити, перепросити, випросити, напроситися* (це зовсім різні лексеми).

Значна частина дієслів уживається в одній видовій формі. Визначальною ознакою належності одновидових дієслів до певного виду є їхня семантична характеристика, тому студенти повинні знати значеннєві розряди дієслів, що окремо вживаються в недоконаному й окремо – у доконаному виді.

В українській мові є певна кількість дієслів, що одночасно виражають значення доконаного й недоконаного виду залежно від контексту: *женити, ранити, веліти, наслідувати, мовити, вінчати* (українського походження), решта дієслів іншомовного походження: *атакувати, автоматизувати, адресувати, телефонувати, телеграфувати*, напр.: *Вчора вони атакували плацдарм* (доконаний); *Завтра вони атакуватимуть плацдарм* (недоконаний). Вид таких дієслів можна визначити в контексті.

2. Диференціація дієслів на перехідні й неперехідні здійснена на основі синтаксичних ознак дієслова: до перехідних належать дієслова, що вимагають прямого об'єкта, вираженого формою знахідного відмінка без прийменника, напр.: *малювати картину, співати пісню, декламувати віри*, родового при запереченні, напр.: *не бачити нікого, не слухати батьків*,

родового зі значенням частини від цілого, напр.: *випити кави, купити хліба, принести води*, знахідного відмінка іменників на позначення істот, який формально збігається з називним: *пас коней і коні*, та неістот із закінченням назви істоти, напр.: *написати лист і листа*. Категорія перехідності пов'язана з категорією стану.

3. Під час визначення загальнодієслівної категорії стану треба спиратися на:

1) морфологічні показники (перехідні дієслова належать до активного стану, усі неперехідні без *-ся* – поза станом); дієслова з постфіксом *-ся* можуть бути пасивного, середньо-зворотного стану й перебувати поза станом;

2) синтаксичні (наявність прямого додатка є показником активного стану; стан можна визначити шляхом трансформації пасивної конструкції в активну: *хата будується* (пасивний) *майстром – майстер буде* (активний) *хату*;

3) те, чи змінюється дієслово із *-ся*, утворене від перехідних дієслів, за особами, якщо так – то дієслово належить до середньо-зворотного стану.

Поза станом перебувають такі дієслова: усі неперехідні без *-ся*: *летіти, ходити, мріяти, маячити, синіти*; дієслова з *-ся*, які без нього не вживаються: *сміятися, боятися, вклонятися*, дієслова із *-ся*, які без нього мають інше значення: *йтися, мовитися, знаходиться*.

1.2.7.15. Методичні рекомендації до теми

„Категорія способу, часу, особи, числа, роду дієслів”

1. Категорія часу пов'язана з категорією виду. Значення теперішнього часу можуть мати тільки дієслова недоконаного виду й, навпаки, – дієслова доконаного виду не мають форми теперішнього часу.

Категорія часу пов'язана з категорією способу. Граматичне значення дійсного способу охоплює всі часові форми; значення умовного й наказового способів не зв'язані з часовими формами, хоч умовний спосіб має формальне вираження минулого часу.

Майбутній час вживається у двох формах: аналітичній (*буду говорити*) і синтетичній (*говоритиму*) – у дієсловах недоконаного виду, дієслова доконаного виду мають лише одну синтетичну форму: *скажу, принесеш, оціниш, виграєш, заробиш*.

Категорія способу

<i>Дійсний</i>	<i>Умовний</i>	<i>Наказовий</i>
виражає вірогідну (реальну) дію; має категорію часу:	означає можливу чи бажану дію; являє собою поєднання дієслова минулого часу та часток б, би :	виражає спонукання до дії; не можна утворити I особу однини; спеціальну форму мають дієслова I особи множини, II особи однини і множини; III особу утворюють за допомогою часток <i>хай, нехай</i> :
<i>споглядаємо, знали, любитиму</i>	<i>споглядав би, знала б, любили б</i>	<i>I ос. знаймо, пишімо;</i> <i>II ос. знай, пиши; знайте, пишіть.</i> <i>III ос. хай знає, нехай знають.</i>

Категорія часу

<i>Теперішній</i>	<i>Минулий</i>	<i>Майбутній</i>
виражає реальну дію, що відбувається в момент мовлення; буває лише недоконаного виду, має число й особу:	виражає реальну дію, що відбувається до моменту мовлення; має форму доконаного й недоконаного виду; показниками є суфікси -в (чол. рід) і -л (жін. рід, сер. рід, множина), має рід, число:	(виражає реальну дію, що відбувається після моменту мовлення; має форму доконаного й недоконаного виду), має число й особу:
<i>I ос. пишу, роблю, пишемо, робимо; II ос. пишеш, робиш; пишете, робите; III ос. пише, робить; пишуть, роблять.</i>	<i>писав, писала, писало, писали.</i>	<i>I ос. читатиму, будемо читати; II ос. прочитаєш, прочитаєте; III ос. прочитає, прочитають.</i>

Майбутній час

<i>Проста форма</i>		<i>Складена</i>
доконаного виду (що зроблю?)	недоконаного виду (що робитиму?)	недоконаного виду (що буду робити?)
утворюється за допомогою префіксів:	утворюється за допомогою суфікса -м :	дієслівна зв'язка <i>бути</i> в майбутньому часі + інфінітив:
<i>напишу</i>	<i>писатимеш</i>	<i>будуть писати</i>

2. Не слід забувати про вторинні значення форм часу, коли одна часова форма вживається замість іншої: теперішній – у значенні минулого, напр.: *У церкві біля святих і богів нічого не чув Марко Безсмертний, а тільки-но закрутились, заскрипіли колеса, він спочатку відчув темну розпарену спеку, і це повернуло його в дитинство... Лежить він присмерком у хаті, а вулицею на возі повертається додому його дід. Над ним гримить та й гримить громовище, а дідові хоч би що: сидить собі на сіні і наспівує свою улюблену пісню* (М. Стельмах). Форма майбутнього часу – у значенні минулого, напр.: *А напевне, і розпугав би він усі дороги: раз проїде – і все пам'ятає* (М. Стельмах); майбутній – у значенні теперішнього, напр.: *Я присяду, бо дуже хвилююсь* (М. Стельмах); теперішній – у значенні майбутнього, напр.: *Завтра ти вирушаєш в далеку дорогу*; минулий – у значенні майбутнього, напр.: *Я пішов, – втрутився Галат, устаючи з місця* (Ю. Яновський).

3. Під час вивчення категорії способу, треба знати, що між способами чіткої межі немає: одні форми можуть уживатися в значенні інших: – дієслова дійсного способу можуть виражати спонування до дії, вживаючись у значенні наказового, напр.: *Підеш до Марка, погониши з ним* (М. Стельмах);

- дієслова наказового способу можуть уживатися в значенні дійсного, напр.: *Надворі весна, а ти сиди і вчи іспит*;
- форми умовного вживаються в значенні наказового, напр.: *Чи не сходи́в би ти в магазин*;
- у значенні наказового способу може вживатися інфінітив, напр.: „*Відступати*”, – *пролунав наказ*;
- наказовий спосіб у значенні умовного, напр.: *Вивчи, то й знатимеш*.

4. Опрацьовуючи категорію особи, слід зупинитися на засобах її вираження, на ролі в дієвідмінюванні дієслів. Залежно від особливостей вираження категорії особи вичленовують три групи дієслів: особові, дієслова з неповною особовою парадигмою, безособові. **Особові** позначають такі дії й стани, що характерні для людини як їхнього виконавця. Ці дієслова мають усі 6 особових форм: *графити – графлю, графиши, графить, графимо, графите, графлять*. Дієслова **неповної особової парадигми** позначають дії й стани, не властиві назвам осіб, вони характерні для тварин, живої й неживої природи, напр.: *річка тече, палець болить, жито росте, пшениця колоситься, кіт муркоче, собака гавкає*. Такі дієслова мають 3-ю особу однини або множини. **Безособові дієслова** називають дію, не пов'язану з будь-яким виконавцем. Їхня семантика не сумісна із суб'єктом дії, і тому при них немає підмета, у реченні такі словоформи виконують функцію головного члена речення. Безособові дієслова позначають фізичний стан особи: *лихоманити, морозити, температурити, трусити, нудити*; співвідношення людини із зовнішніми обставинами: *вестися, таланити, щастити*; достатність / недостатність чого-небудь: *бракувати, вистачати, ставати*; природні процеси: *блискати, весніти, дощити, гриміти, мрячити, смеркати, сніжити*.

Категорія роду дієслів труднощів не викликає, проте треба пам'ятати, що вона властива лише родовим формам (дійсний спосіб минулий час та умовний спосіб) і дієприкметникові.

5. Посиленої лінгвістичної уваги потребує визначення **дієвідміни**, що пов'язане з правильним вибором особового закінчення дієслів. Існує кілька основних підходів до визначення дієвідміни дієслів: за тематичними суфіксами основ, за особовими закінченнями та за основою інфінітива.

Суфікси основ дієслова лежать в основі розрізнення двох дієвідмін. За парадигматичними ознаками дієслова I–VIII класів об'єднані в I дієвідміну, типологічними показниками якої є флексійні післясуфіксальні голосні /e/ (II і III особи однини, I і II особи однини) та /y/ (I особа однини і III особа множини, активні дієприкметники теперішнього часу, дієприслівники недоконаного виду); IX–XII структурні класи формують II дієвідміну, що характеризується наявністю голосних /u/ (/i/) та /a/ в тих самих формах однини й множини.

Зазвичай поділ дієслів на дієвідміни базується на врахуванні особових закінчень: дієслова I дієвідміни мають такі флексії: *-у, -ю; -емо, -ємо; -еш, -еш-; ете, -ете; -е, -є; -уть, -ють*; а II дієвідміни – *-у, -ю; -имо, -їмо; -иш, -йш-; -ите, -їте; -ить, -їть; -ать, -ять*.

Практично I-у й II-у дієвідміни дієслів розрізняють за закінченнями III особи множини: до I дієвідмін належать дієслова із закінченням *-уть (-ють)*, а до II – *-ать (-ять)*.

Поділ на дієвідміни

<i>I дієвідміна</i>	<i>II дієвідміна</i>	<i>Поза дієвідміною</i>
У III особі множини <i>-уть, -ють</i> ; в інших особах: <i>-у, -ю; -емо, -ємо, -еш, -еш, -ете, -ете, -е, -є</i>	У III особі множини <i>-ать, -ять</i> ; в інших особах: <i>-у, -ю, -имо, -їмо, -иш, -їш, -ите, -їте, -ить, -їть</i>	<i>бути, дати, їсти</i> , дієслова на <i>-вісти</i> : <i>відповісти, розповісти, переповісти</i>
<i>Колоти – колю, колемо, колеш, колете, коле, колють.</i>	<i>Кричати – кричу, кричимо, кричиш, кричите, кричить, кричать.</i>	

Однак застосування цього прийому не завжди гарантує точне визначення флексій, особливо якщо їхня вимова невиразна, оскільки постає проблема вибору особових закінчень, напр.: *колють чи колять**, *доють чи доють**, *хочуть чи хотять** тощо. У такому разі вдаються до більш оптимальних прийомів, зокрема до визначення дієвідміни за основою інфінітива, що наочно представлено в таблиці:

<i>I дієвідміна</i>	<i>II дієвідміна</i>
1. Дієслова, що закінчуються на -ороти, -олоти : <i>колоти – колють, полоти – полють, молоти – мелють.</i>	1. Дієслова, що закінчуються на -олотити, -олочити, -оротити : <i>молотити – молотять, колотити – колотять, волочити – волочать, коротити – коротять.</i>
2. Дієслова, що закінчуються на -отати (в усіх особових формах супроводжується чергуванням): <i>булькотати – булькочу, булькочемо, булькочеш, булькочете, булькоче, булькочуть.</i>	2. Дієслова, що закінчуються на -отіти (не супроводжується чергуванням, крім I особи): <i>булькотіти – булькочу, булькотимо, булькотиш, булькотите, булькотить, булькотять.</i>
3. З основою на -а після шиплячого та на -і, -и, -у , якщо вони зберігаються в особових формах: <i>мішати – мішаю – мішають, синіти – синію – синіють, зашити – зашию – зашиють, почути – почую – почують.</i>	3. З основою на -а після шиплячого та на -і, -и, -у , якщо вони не зберігаються в особових формах: <i>кричати – кричу – кричать, летіти – лечу – летять, бачити – бачу – бачать, хроніти – хронлю, хронимо, хрониш, хроните, хронить, хронять [пор.: хронти – хрону, хронеш, хронуть], стелити – стелю, стелиш, стелять.</i>

<p>4. З основою на -а не після шиплячого та на -я: <i>пускати – пускають, ссати – ссуть, слати – шлють</i> (у значенні <i>посилати</i>) та <i>стелють</i> (у значенні <i>стелити</i>) [пор.: <i>стелити – стелять</i>], <i>сіяти – сіють, віяти – віють, маяти – мають, м'яти – мнуть</i>.</p>	<p>4. Винятки: <i>спати – сплять, боятися – бояться, стояти – стоять</i>.</p>
<p>5. --</p>	<p>5. З основою на -ї: <i>гоїти – гоять, доїти – доять, поїти – поять, труїти – труять, освоїти – освоять, засвоїти – засвоять</i>.</p>
<p>6. З основою на приголосний: <i>везти – везуть, волокити – волочуть</i> (пор.: <i>волочити – волочать</i>), <i>сопити – сопу, сопуть, хропити – хропуть</i> (пор.: <i>хропити – хроплять</i>).</p>	<p>6. Виняток: <i>бігти – біжать</i>.</p>
<p>7. З основою на -ну, -ува, -ва: <i>кинути – кинуть, бувати – бувають, давати – дають</i>.</p>	<p>7. --</p>
<p>8. Винятки: <i>хотіти – хочуть, ревіти – ревуть, гудіти – гудуть, іржати – іржуть, жати – жмуть</i> (у значенні <i>тиснуть</i>), <i>жнуть</i> (у значенні <i>вирізають</i>).</p>	<p>8. --</p>
<p>Примітки</p>	
<p>1. Дієслово суказати може бути і І-ї, і II-ї дієвідміни: <i>сукаю, сукаємо, сукаєш, сукаєте, сукає, сукають</i> (I дієвідміна); <i>сучу, сучимо, сучиш, сучите, сучить, сучать</i> (II дієвідміна).</p>	
<p>2. У лексикографічних працях сплутано особові закінчення дієслова сопити, що унеможлиблює визначення його дієвідміни, адже в I особі однини (<i>соплю</i>) та в III особі множини (<i>соплять</i>) подано закінчення II дієвідміни, а в інших особах – закінчення I дієвідміни (<i>сопеш, сопемо, сопете</i>). На нашу думку, дієслово сопити належить до II дієвідміни, за аналогією до хропити, де -і випадає при дієвідмінюванні. Отже, сопити слід змінювати так: <i>соплю, сопимо, сопиш, сопите, сопить, соплять</i>.</p>	
<p>3. Частина дієслів, які не розрізняються за значенням, можуть мати різне фонетичне оформлення, що спричинює неоднакове дієвідмінювання, а отже, різні особові закінчення, напр.: <i>волочити</i> (II) – <i>волокити</i> (I), <i>хропити</i> (II) – <i>хропити</i> (I), <i>сопити</i> (II) – <i>сопити</i> (I), <i>свистіти</i> (II) – <i>свистати</i> (I) та ін. Утворюючи дієслівні форми, слід зважати на дієвідміну вихідної лексеми.</p>	
<p>4. Визначення дієвідміни залежить і від виду дієслова, як-от: <i>відповідати</i> (I) – <i>відповісти</i> (поза дієвідмінами), <i>давати</i> (I) – <i>дати</i> (поза дієвідмінами).</p>	

6. Словотвір дієслів – це складна дериваційна система, у якій взаємодіють різні способи й засоби формування похідних одиниць. Дієслово має найбагатшу серед інших частин мови словотвірну будову. Йому властиві такі способи творення:

а) префіксальний: *відгриміти* ← *гриміти*, *помріяти* ← *мріяти*, *надгризти* ← *гризти*, *погріти* ← *гріти*, *прожити* ← *жити*, *перемалювати* ← *малювати*, *накупити* ← *купити*;

б) суфіксальний: *живити* ← *живий*;

в) префіксально-суфіксальний: *почервоніти* ← *червоний*;

г) префіксально-постфіксальний: *наїстися* ← *їсти*;

г) постфіксальний: *милуватися* ← *милувати*;

д) префіксально-суфіксально-постфіксальний: *розщедритися* ← *щедрий*;

е) спосіб складання, який найчастіше супроводжує суфіксація: *благовістити* ← *блага вість*.

1.2.7.16. Методичні рекомендації до теми

„Дієприкметник. Дієприслівник. Безособові форми на -но, -то”

1. У ході вивчення дієприкметника треба знати, що в граматичній системі української мови він не дістав однозначного висвітлення. Його кваліфікують як:

– дієслівну форму (В. М. Русанівський, М. Я. Плющ, шкільні граматики), що поєднує в собі ознаки дієслова й прикметника;

– як своєрідний гібрид, який посідає проміжне місце між дієсловом і прикметником та поєднує ознаки цих двох частин мови (Г. М. Гнатюк);

– як віддієслівний прикметник (І. К. Кучеренко, А. П. Грищенко та ін.);

– згідно з функціональною концепцією виокремлення частин мови, дієприкметник розподілено між двома частинами мови – дієсловом та прикметником. І. Р. Вихованець вважає, що дієприкметник у граматичній системі виразно розчленовано на 2 різнорядні функціональні одиниці – дієслівні й прикметникові утворення, тобто одна його частина перебуває у сфері прикметника, стоїть у типовій для прикметника присубстантивній позиції, виконує прикметникові формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну функції; інша частина перебуває у сфері дієслова, стоїть у типовій для дієслова присудковій позиції, виконує дієслівні формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну функції. Мовознавець виокремлює два різновиди дієприкметників, що розрізняються синтаксичними показниками: дієприкметник, входячи до складу прикметника, заповнює тільки присубстантивну позицію, втрачає визначальні дієслівні категорії й дублює наявні в іменникові граматичні категорії роду, числа й відмінка (*опале листя, розбите серце*). У сфері дієслова він заповнює присудкову позицію, нейтралізує визначальну для прикметника категорію відмінка й послаблює (у зв'язку з наявністю їх в аналітичній синтаксичній морфемі-

зв'язці *бути*) периферійні граматичні категорії числа й роду. Отже, І. Р. Вихованець вирізняє синтетичні дієприкметникові форми, що входять до класу прикметників, та аналітичні дієприкметникові форми (з аналітичною синтаксичною дієслівною морфемою-зв'язкою *бути*), що належать до класу дієслів; ізольовані дієприкметникові форми зараховує до віддієслівних прикметників.

2. Творення активних і пасивних дієприкметників. Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи теперішнього часу перехідних і неперехідних дієслів за допомогою суфіксів: **-уч- (-юч-), -ач- (-яч-):** *лежачий, висячий, синіючий*. Активні дієприкметники минулого часу утворені від основи інфінітива неперехідних дієслів доконаного виду за допомогою суфікса **-л-:** *злянялий, погорілий, схудлий*. Пасивні дієприкметники – лише від основи інфінітива перехідних дієслів за допомогою суфіксів **-н-, -ен-, -т-:** *удосконалений, куплений, придбаний, зораний, кинутий, подертий*.

Дієприкметник

(указує на ознаку предмета за дією)

Активні (виражають ознаку предмета за його ж дією)		Пасивні (виражають ознаку предмета за дією над ним)
теперішнього часу	минулого часу	
суфікси -уч, (-юч), -ач, (-яч): <i>пишучий, сидячий.</i>	суфікс -л-: <i>посивілий, пожовклий.</i>	суфікси -н-, -ен-, -т-: <i>зроблений, зораний, кинутий.</i>

3. Розрізнення дієприкметників та прикметників:

1) активні дієприкметники теперішнього часу відрізняються від прикметників морфологічною будовою: зокрема, дієприкметник має зберігати суфікс тієї дієвідміни, до якої належить твірне дієслово: *палячий* (бо *палять*), *блискаючий* (бо *блискають*), *летячий* (бо *летять*) (дієприкметники) – *палючий, блискучий, летючий* (прикметники);

2) активні дієприкметники минулого часу, на відміну від прикметників, що мають суфікс **-л-**, утворені від дієслів доконаного виду, а тому мають у морфемному складі префікс, напр.: *пожовклий, позеленілий, достиглий* – пор.: *спілий, зрілий, стиглий, прілий, талий, тривалий, кислий* (прикметники);

3) пасивні дієприкметники мають відповідні суфікси й залежні слова: *перекладна література* (прикметник) – *перекладена* (кимось) *література* (дієприкметник); для пасивних дієприкметників характерною ознакою є його здатність вживатися у складі пасивних форм; якщо ж дієприкметник не має потенційної здатності керувати іменником або займенником у формі орудного відмінка, якому в активному звороті відповідає іменник або займенник у називному відмінку, то це засвідчує його перехід до класу прикметників, напр.: *усміхнене обличчя, розхмарене небо, умита дитина* (у значенні *чиста*) – але пор.: *умита матір'ю дитина* (дієприкметник);

4) пасивні дієприкметники різняться й наголосом: у дієприкметниках він падає на корінь, у прикметниках – на суфікс: *варене* (дієприкметник) і *варене* (прикметник); розрізняються й наявністю / відсутністю подвоєння в суфіксах: *незбагнений Апостол* (дієприкметник) і *незбагнений світ* (але *довгожданий* – прикметник);

5) складні лексеми, утворені лексико-синтаксичним способом від прислівника й пасивного дієприкметника, належать до прикметників, напр.: *нижчені́дписаний, вище́згаданий, довгоо́чікуваний*.

4. Близькими до пасивних дієприкметників є предикативні форми на -но, -то. Заслуговує на увагу розгляд морфологічних ознак: мають значення виду, керують відмінковою формою залежного іменника – та синтаксичних (є головним членом односкладного речення на відміну від дієприкметника, який виконує функцію означення або іменної частини складеного іменного присудка): *написано ручкою, вишито рушник, збито поле*.

5. Дієприслівник у мовознавстві трактують як:

– дієслівне утворення, що має морфологічні ознаки дієслова (суфікс основи, здатність виражати категорії виду) і прислівника (незмінюваність, синтаксична функція обставини); такого погляду дотримуються В. М. Русанівський, М. Я. Плющ, А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, автори шкільних граматики;

– віддієслівний прислівник, бо в ньому нейтралізовано визначальні для дієслова морфологічні категорії часу й способу, особи й числа, а збереглася лише дієслівна категорія виду, що є транспонованою, бо наявна в усіх віддієслівних дериватах (І. Р. Вихованець).

6. Творення дієприслівників. Від основи теперішнього часу утворені дієприслівники недоконаного виду за допомогою суфіксів *-учи (-ючи), -ачи (-ячи)*: *сумуючи, мріючи, заглядаючи, прагнучи*.

Від основи інфінітива – дієприслівники доконаного виду за допомогою суфіксів *-ши, -вши*: *сказавши, опрацювавши, принісши, вирізавши, написавши, виїздивши*.

Дієприслівник

(називає додаткову дію)

<i>Недоконаного виду</i>	<i>Доконаного виду</i>
суфікси <i>-учи, (-ючи), -ачи, (-ячи)</i>	суфікси <i>-вши, -ши</i>
<i>пишучи, сидючи</i>	<i>написавши, принісши</i>

1.2.7.17. Морфологічний розбір прийменника

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору прийменника: прийменник чи службове слово, його функції, групи прийменників за значенням (просторові, часові, логічні, об'єктні, означальні), за походженням – первинні та вторинні (відприслівникові, відіменникові, віддієслівні), за будовою (прості, складні та складені).

Схема повного морфологічного розбору прийменника

1. Слово.
2. Частина мови.

3. Відмінок керованого слова, із яким ужито прийменник?
4. Семантико-синтаксичні відношення, які виражає разом із керованим словом (просторові, часові, логічні).
5. Група за будовою (простий, складний чи складений).
6. Група за походженням (первинний чи вторинний – відіменниковий, відприслівниковий, віддієслівний).

Зразок: *По діброві вітер віє, гуляє по полю,*

Край дороги гне тополю до самого долу (Т. Шевченко).

По – прийменник, уживається з іменником у місцевому відмінку, просторові відношення шляху переміщення, простий, первинний.

1.2.7.18. Методичні рекомендації до теми „Прийменник”

1. У лінгвістиці представлені такі погляди на прийменник:

1) це службове слово (частина мови) (Л. А. Булаховський, М. Я. Плющ, А. С. Колодяжний, О. С. Мельничук, В. С. Бондаренко, П. П. Шуба, І. М. Уздиган);

2) аналітична синтаксична морфема, яка разом із повнозначним словом виражає семантико-синтаксичні відношення в реченні чи словосполученні (Є. Курилович, І. Р. Вихованець, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський);

3) самостійне слово, тобто прислівники узагальненого значення (І. К. Кучеренко).

2. Семантичні типи прийменників: **просторові** – *біля, близько, в, вглиб, всередині, далеко від, докола, збоку (від), зверху, з-поза, з-побіч, коло, край, кінець, навкруг, назустріч, неподалік, праворуч, серед, через, напр.: Зняковівши, Вікторія відійшла вглиб стодоли* (А. Хижняк); **темпоральні** – *близько (шостої години), після (вечері), в (літній вечір), упродовж (вечора), перед (канікулами), напередодні (весілля), напр.: Після дощу гостріше пахнуть квіти* (В. Сосюра); **логічні: причини** – *через (хворобу), від (хвилювання), з (болю), зважаючи на (погодні умови), напр.: Степ мовчав і корчився з болю* (Б. Лепкий); **мети** – *з метою, для, в ім'я, заради, на предмет, на честь, на знак, у відповідь, напр.: Він міг піти на що завгодно ради свого підрозділу* (О. Гончар); **відповідності** – *відповідно до, виходячи з, у світлі, у дусі, залежно від, у розрізі, згідно з; **допустові:** *незважаючи на, попри, всупереч, наперекір, при, незалежно від, напр.: Тут, на цій землі, виростала і колосилась наша сила, зводилась, наперекір усім вітрам і грозам, наша гілляста крона* (І. Цюпа); **об'єктні** – *з (тобою), без (кого, чого), в (кого, чого), напр.: З хліборобського роду вийшов Андрій Степура в студенти* (О. Гончар); **атрибутивні**, напр.: *зошит у клітинку, сукня в горошок, думка про тебе.**

Слід пам'ятати про те, що певні семантико-синтаксичні відношення прийменники виражають лише в сполученні з повнозначними частинами мови. Часто один і той самий прийменник виражає різні значення, це залежить від іменника, із яким він сполучається, напр.: *йти через двір*

(просторові ССВ), *прийти через чверть години* (часові ССВ), *не прийшов через хворобу* (причинові ССВ), *стрибати через пеньок* (об'єктні ССВ), *рюкзак через плече* (атрибутивні ССВ).

3. За походженням прийменники є первинні та вторинні. Серед вторинних: відіменникові – *внаслідок, коштом, край, кінець, коло, перед, протягом, шляхом*; віддієслівні – *завдяки, заради, відповідно до, зважаючи на, виключаючи*; прислівникові – *близько, зверху, поперек, поряд, насупроти, подовж, посеред, поруч, попереду*.

4. Слід розрізняти прийменники й співзвучні з ними інші частини мови: прийменник уживається з іменними частинами мови, а, наприклад, співзвучні з ним прислівники залежать від дієслів, напр.: *Сивий полин і листатий подорожник куцилися **обабіч дороги*** (Г. Тютюнник); ***Обабіч** сиве жито й червона пшениця шепочуть свою коліскову* (М. Стельмах).

Потрібно звернути увагу й на інші похідні прийменники, зокрема: *назустріч, всупереч, наперекір* тощо. Пор.: *назустріч майбутньому* (прийменник) – *вийшов назустріч* (прислівник), *погодився на зустріч з тобою* (іменник із прийменником); *всупереч принципам* – *робити всупереч*; *наперекір негараздам* – *діяти наперекір*.

1.2.7.19. Морфологічний розбір сполучника

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору сполучника: функції сполучника як службового слова, сурядні (єднальні, протиставні, розділові, градаційні, пояснювальні) і підрядні (з'ясувальні, часу, причини, мети, умови, порівняльні, допустові), за будовою – прості, складні й складені, за походженням – первинні та вторинні, за способом уживання – одиничні, повторювані й парні.

Схема повного морфологічного аналізу сполучника

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Група за функцією.
4. Розряд за значенням.
5. Група за будовою.
6. Група за походженням.
7. Група за вживанням.
8. Що сполучає?

Зразок: *Картопля, як лід, змокріла, збита у груддя, слизька, **не те що** пальці, **а** руки дубіють* (А. Дімаров).

Не те що.., а – сполучник, сурядний, градаційний, складений, вторинний (відзайменниковий), парний, сполучає два однорідні члени речення.

*Душа розм'якла якось, заморилась, **хоч** коники ліпи, як з м'якуша* (Л. Костенко).

Хоч – сполучник, підрядний, допустовий, простий, похідний (віддієслівний), одиничний, сполучає підрядну частину з головною.

1.2.7.20. Морфологічний розбір частки

Основні поняття, необхідні для морфологічного розбору часток: частка як службове слово, функції часток, формотворчі та фразові частки, за походженням – первинні та вторинні, за будовою – прості й складені, особливості вживання часток.

Схема повного морфологічного розбору частки

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Функціональний розряд, підгрупа для фразових.
4. Група за походженням.
5. Група за будовою.

Зразок: *Раби – це нація, котра не має слова, Тому й не може захистити себе* (О. Пахльовська).

Це – частка, фразова, вказівна, вторинна, відзайменникова, проста.

Не – частка, фразова, заперечна, первинна, проста.

Й – частка, фразова, модальна, підсилювальна, вторинна, відсполучникова, проста.

1.2.7.21. Морфологічний розбір вигука, модальних слів

Основні поняття, необхідні для морфологічного аналізу вигука: вигук як лексико-граматичний клас слів, класифікація вигуків за значенням: емоційні, імперативні (наказові, спонукальні, апелятивні), вокативні, етикетні, за походженням – первинні та вторинні, за будовою – прості й складені, за вживанням – одиничні, повторювані.

Схема повного морфологічного розбору вигука

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Розряд за значенням.
4. Група за походженням.
5. Група за будовою.
6. Група за вживанням.

Зразок: *Спасибі, я віддячу тобі* (М. Старицький).

Спасибі – вигук, етикетний, вторинний, складний, одиничний.

Схема повного морфологічного розбору модальних слів

1. Слово.
2. Лексико-граматичний клас.
3. Значення, якого надає модальне слово висловлюванню.
4. Співвідносність із частиною мови.

Зразок:

Бувають, може, й кращі голоси, але такого другого немає! (Л. Костенко).

Може – модальне слово, припущення щодо висловленої думки, співвідносне з дієсловом.

1.2.7.22. Методичні рекомендації до теми

„Сполучник. Частина. Вигук. Звуконаслідувальні слова. Дієслівна зв'язка”

1. У ході вивчення сполучника слід звернути увагу на те, що в науковій літературі він потрактований неоднозначно:

1) традиційна думка, згідно з якою сполучник – це службова частина мови (В. В. Виноградов, М. Я. Плющ, І. М. Уздиган, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик);

2) це аналітична синтаксична морфема (І. Р. Вихованець, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський).

2. За **функцією** сполучники бувають сурядні й підрядні, які мають вужчі підгрупи.

Сурядні сполучники

1. **Єднальні:** *і, й, та (і), і...і, ні...ні, ані...ані* (до цього різновиду зараховують також приєднувальні *та й, також*).

2. **Протиставні:** *а, але, та (але), проте, зате, однак*.

3. **Розділові:** *або, чи, або...або, чи...чи, то...то, а то...а то, не то...не то, чи то...чи то, а то...а то, хоч...хоч*.

4. **Градаційні:** *не тільки...а й, не лише...але й, як...так і, якщо не...то*.

5. **Пояснювальні:** *тобто, цебто, себто, а саме, як-от, чи, або*.

Підрядні сполучники

1. **З'ясувальні:** *що, щоб, як, чи*.

2. **Причини:** *бо, адже, оскільки, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, з тим що*.

3. **Мети:** *щоб, для того щоб, задля того щоб, з тим щоб, аби*.

4. **Умовні:** *коли, коли б, якби, аби, якщо*.

5. **Часові:** *коли, поки, доки, тільки, ледве, як, як тільки, перед тим як, після того як*.

6. **Порівняльні:** *як, мов, немов, наче, неначе, мовби, немовби, неначебто*.

7. **Наслідкові:** *так що*.

8. **Допустові:** *дарма що, незважаючи на те, що; хоч (хоча), хай, нехай*.

3. У ході вивчення сполучника особливої уваги потребує розрізнення сполучників і сполучних слів (прислівників, займенників), а також інших службових слів, зокрема часток.

Слід пам'ятати, що сполучні слова – це займенникові слова, у яких поєднуються властивості повнозначної й службової частин мови. До них належать:

- займенники, співвідносні з іменниками: *хто, що*;
- займенники, співвідносні з прикметниками: *який, чий, котрий*;
- займенники, співвідносні з числівниками: *скільки*;
- займенникові прислівники: *де, куди, звідки, коли, як, наскільки, чому, навіщо, поки, доки, допоки*.

Завжди сполучними словами є: *хто, який, чий, котрий, скільки, наскільки, де, куди, звідки, чому, навіщо*.

І сполучниками, і сполучними словами можуть бути: *що, коли, поки, доки, як, чим*.

4. Під час морфологічного аналізу **частки** необхідно звернути увагу на те, яку функцію вона виконує, оскільки ці слова можуть мати однакове звучання зі словами інших класів (прислівниками, сполучниками, іменниками, займенниками, прийменниками). Основна функція частки – надати слову, словосполученню чи реченню якогось значення (підсилення, виділення, вказівки, ствердження чи заперечення, означальності, кількості, спонукання до дії, власне модального, формотворчого). Пор.: *То скоро вони [козаки] ясною зорею вставали Та своїх добрих коней засіддали* (Нар.тв.) – виділене слово є вказівною часткою і *То замерехтять жовтогаряча достигла колгоспна нива, то зблиснуть попереду золоті озера соняшників* (І. Цюпа) – *то* є сурядним сполучником; *З багатого хоч я й візьму – Убогому даю* (Нар.тв.) – *й* є часткою, а *Судять мене вдень і вночі* – *і* сполучник. Потрібно розрізняти частки та співзвучні з ними інші частини мови, напр.: *і* (частка / сполучник), *хай, нехай* (частки / сполучники), *мов, мовби, немов, наче, неначе, начебто, ніби, нібито* (частки / сполучники) тощо. Останні, зокрема, є частками, якщо вони слугують показником порівняння в предикативних порівняльних зворотах, що функціонують у ролі складеного іменного присудка (*Очі – наче зорі*), простого дієслівного присудка ускладненого типу (*Дівчина мов не чула нікого*).

Функціональні розряди часток

Формотворчі	Фразові	
Би, хай (нехай),	<i>питальні</i>	<i>чи, хіба, невже, що за</i>
	<i>оклично-підсилювальні</i>	<i>як, який, що за, що то</i>
	<i>власне модальні</i>	<i>мов, немов, мовляв, ледве чи, ніби, мабуть, навряд (чи)</i>
	<i>стверджувальні</i>	<i>так, еге, еге ж, атож, аякже, авжеж</i>
	<i>заперечні</i>	<i>не, ні, ані</i>
	<i>вказівні</i>	<i>ось, от, то, це, оце, он, онде, ген, ото</i>
	<i>означальні</i>	<i>саме, якраз, справді, точно, власне, рівно</i>
	<i>кількісні</i>	<i>майже, приблизно, мало не, трохи не, чи не, ледве не</i>
	<i>спонукальні</i>	<i>бодай, годі, ну, ну, давай, на</i>
	<i>обмежувально-видільні</i>	<i>навіть, тільки, лише, хоч, хоча б, аж, же (ж), -таки</i>

5. Розряди вигуків за значенням

Емоційні	Імперативні		Апелятивні	Етикетні
	спонукальні	наказові		
<i>ах! ох! овва! ух! фе! тю! ой боже!</i>	<i>ну! нум! нумо! ану! гайда!</i>	<i>геть, годі, цить, марш, тс! тсс! чи! буде!</i>	<i>алло! гей! агов! но! соб! цабе! гия! брись! дзус! вйо!</i>	<i>добридень! будьте здорові! до побачення! будь ласка! дякую! на добраніч!</i>

Від вигуків слід відмежовувати звуконаслідувальні слова, які не позначають ні емоцій, ні волевиявлень. Вони лише відтворюють звуки чи звукосполучення живої й неживої природи: свист чи шум вітру, дощу, грому, води, гуркіт та шум води, звукові сигнали різних тварин, птахів, напр.: **Брязь!.. Дзень!.. Валка рушила** (Панас Мирний).

Звуконаслідування слід відрізнити від усічених дієслівних форм на зразок: *бух, кап, клац, верть, ляп, сіп, смик, хап, хрясь, хрум* тощо. Такі лексеми не є звуконаслідуванням на тій підставі, що вони виконують синтаксичну функцію присудка в реченні, позначаючи при цьому динамічні, моментальні дії, напр.: *А змія його [Телесика] **хап! хап!** із човна та й понесла до своєї хати* (П. Тичина). Ці форми мають значення виду й часу на підставі контексту, керують залежними компонентами, вираженими іменниками у формі непрямих відмінків. Перехід зазначених дієслів до звуконаслідувань відбувається тоді, коли вони втрачають відповідну синтаксичну позицію й стають незалежним членом односкладного речення, позначають процеси, пов'язані із звукоутворенням: „**Рип, рип**”, – *доганяє нас рипіння солдатських чобіт* (І. Муратов).

5. Дієслівні зв'язки є двох різновидів: абстрактні (*бути, бувати, являти собою, становити*) і напіваабстрактні (*робитися, стати, ставати, вважатися, залишатися, зватися, називатися, іменуватися, уявлятися, здаватися* тощо). Функції зв'язок такі:

1) утворюють аналітичну форму майбутнього часу, напр.: **Буду я навчатись** мови-блискавиці в клекоті гарячим кованої криці (А. Малишко);

2) утворюють аналітичну форму давноминулого часу, напр.: **Спершу був** криком **напустився** на них, але вгамували його одразу (А. Головка);

3) є компонентом складеного іменного присудка, напр.: *Той камінь, кажуть, **був підмурком хати*** (О. Пахльовська);

4) входить до складеного дієслівного присудка в поєднанні з модально-предикативним прикметником, напр.: *Штабні офіцери **повинні були** весь час **орієнтувати бійців*** (О. Гончар).

1.2.8. Синтаксичний розбір

Синтаксичний розбір – це вид мовного аналізу, у процесі якого з'ясовують структуру словосполучень і речень, особливості синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між компонентами цих одиниць.

1.2.8.1. Синтаксичний розбір словосполучення

Основні поняття, необхідні для синтаксичного розбору словосполучення: лексико-синтаксичні групи словосполучень: лексичні, фразеологічні, синтаксичні; синтаксичне вільне словосполучення, синтаксично зв'язане; просте, складне словосполучення; предикативне, сурядне, підрядне словосполучення; різновид синтаксичного зв'язку, спосіб синтаксичного зв'язку, предикативний зв'язок – координація, тяжіння; сурядний зв'язок; підрядний зв'язок: узгодження – власне граматичне (повне), смислове, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне, неповне; керування – придієслівне, приприкметникове, приприслівникове, приіменникове; сильне, напівсильне, слабке; безпосереднє, посереднє; прилягання – власне прилягання (інфінітивне, прислівникове, дієприслівникове, займенникове), відмінкове (власне відмінкове, прийменниково-відмінкове); кореляція – повна, неповна; семантико-синтаксичні відношення: предикативні відношення, єднальні, протиставні, розділові, приєднувальні, градаційні, пояснювальні; обставинні, об'єктні, атрибутивні, синкретичні; сурядні словосполучення відкритої й закритої структури.

Схема розбору словосполучення

1. Записати словосполучення.
2. Лексико-синтаксична група: лексичне, фразеологічне, синтаксичне.
3. Різновид за ступенем злитості компонентів (синтаксично вільне, синтаксично зв'язане).
4. Тип за будовою (просте, складне).
5. Різновид словосполучення за характером синтаксичного зв'язку між словами: предикативне, сурядне, підрядне.
6. Характеристика предикативного словосполучення:
 - а) тип семантико-синтаксичних відношень (предикативні);
 - б) різновид синтаксичного зв'язку (координація, тяжіння).
7. Характеристика сурядного словосполучення:
 - а) вид структури (відкрита чи закрита);
 - б) тип семантико-синтаксичних відношень (єднальні, розділові, протиставні, градаційні, пояснювальні, приєднувальні);
 - в) сполучникове чи безсполучникове.
8. Характеристика підрядного словосполучення:
 - а) за морфологічним вираженням опорного компонента (дієслівне, іменникове, прислівникове, прикметникове, займенникове, числівникове);
 - б) за морфологічним вираженням головного й залежного компонентів: прикметниково-іменникове, займенниково-іменникове, дієслівно-іменникове, дієслівно-прислівникове тощо;
 - в) тип семантико-синтаксичних відношень (обставинні, об'єктні, атрибутивні, апозитивні, синкретичні об'єктно-обставинні, атрибутивно-об'єктні, атрибутивно-обставинні, атрибутивно-об'єктно-обставинні);
 - г) різновид синтаксичного зв'язку: **узгодження** (власне граматичне (повне), смислове, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне, неповне); **керування**: (за морфологічним вираженням опорного компонента:

придієслівне, приіменникове, приприслівникове, приприкметникове; сильне, напівсильне чи слабке; безпосереднє чи посереднє); **прилягання:** (власне прилягання – інфінітивне, прислівникове, дієприслівникове, займенникове, фразеологічне; відмінкове – власне відмінкове чи прийменниково-відмінкове).

Зразок:

Наша доля – іти серед темряви і страшних хуртовин (Б. Грінченко).

$\begin{array}{c} \text{Яке є?} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{Іти} - \text{доля} \end{array}$ – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, предикативне, предикативні семантико-синтаксичні відношення, координація;

$\begin{array}{c} \text{Чия?} \\ \swarrow \\ \text{доля} \text{ наша} \end{array}$ – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, іменне, іменникове, іменниково-займенникове, атрибутивні ССВ, узгодження, власне-граматичне (повне);

$\begin{array}{c} \text{Як?} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{іти} \text{ серед} \text{ темряви} \end{array}$ – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-іменникове, обставинні ССВ, прилягання, відмінкове, прийменниково-відмінкове;

$\begin{array}{c} \text{Як?} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{іти} \text{ серед} \text{ хуртовин} \end{array}$ – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-іменникове, обставинні ССВ, прилягання, відмінкове, прийменниково-відмінкове;

серед темряви і серед хуртовин – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, сурядне, відкритої структури, єднальні ССВ, сполучникове;

$\begin{array}{c} \text{Яких?} \\ \swarrow \quad \searrow \\ \text{серед} \text{ хуртовин} \text{ страшних} \end{array}$ – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, іменне, іменникове, іменниково-прикметникове, атрибутивні ССВ, узгодження, неповне.

1.2.8.2. Методичні рекомендації до теми „Словосполучення”

1. Словосполучення потрібно відрізнити від *поєднань слів*, що не є словосполученнями. Це такі складені граматичні форми:

1) прийменниково-відмінкові конструкції іменника, займенника, напр.: *згідно з правилами, назустріч майбутньому*;

2) складені форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметника, напр.: *більш вдалий виступ, найбільш зручне місце*;

3) складені числівники, напр.: *сто двадцять сім*;

4) складені форми дієслів, зокрема:

а) аналітична форма майбутнього часу, напр.: *будемо вчитися*;

б) форма давноминулого часу, напр.: *прийшла була*;

в) форма наказового способу дієслів III особи, напр.: *нехай скаже*;

г) форма умовного способу, напр.: *приїхала б*.

2. За **синтаксичною будовою й лексико-синтаксичними особливостями** виокремлюють три лексико-синтаксичні групи словосполучень: лексичні, фразеологічні та синтаксичні. У ході виконання

синтаксичного аналізу маємо справу з останнім різновидом, а перші два можуть бути компонентами синтаксичних словосполучень.

3. За *ступенем злитості* синтаксичні словосполучення поділяють на: синтаксично вільні й синтаксично зв'язані (нечленовані, нерозкладні, неподільні, цілісні).

Синтаксично зв'язані словосполучення синтаксично не членуються на складові компоненти й виконують у реченні єдину синтаксичну функцію, хоч і складаються з лексично самостійних, повнозначних слів.

Синтаксично нерозкладними є:

- а) лексичні словосполучення, напр.: *Чумацький Шлях*;
- б) фразеологічні словосполучення, напр.: *синій птах*;
- в) словосполучення, один із компонентів яких лексично послаблений (т.зв. прономіналізовані іменники *вид, сорт, рід, розряд, клас, зріст, колір, тема* та ін.), напр.: *високий на зріст, одинадцятий клас*;
- г) складені форми членів речення:
 - підметів, додатків, напр.: *п'ять днів, дехто з нас*;
 - присудків, напр.: *хочу почати вчитися, повинен був стати крацим*;
 - обставин, напр.: *літньої пори, о п'ятій годині*;
- д) словосполучення, що становлять метафори, перифрази і т.ін., які можна аналізувати як один член речення: *ранок землі, ріка часу*.

4. За *будовою* (кількістю компонентів) словосполучення поділяють на прості й складні. *Просте* (непоширене) словосполучення зазвичай складається з двох лексично-повнозначних слів (які відповідають двом членам речення), напр.: *голосно співати, чекати товариша*.

Часто до простих словосполучень можуть входити три й більше слів, проте розчленувати їх на простіші одиниці не можна. Компонентами таких словосполучень є:

- а) синтаксично нерозкладні словосполучення, напр.: *мальовнича Західна Україна, чоловік високого зросту, глянути пильним оком, жити душа в душу, підняти тридцять кілограмів, хотіла почати вчити мову*;
- б) складені граматичні форми (поєднання слів), напр.: *будемо вчитися сумлінно, більш старанний студент, чинити наперекір усьому*.

Складне (поширене) словосполучення – це об'єднання трьох і більше повнозначних слів. У межах складного словосполучення можна виокремити два або більше простих, напр.: *дружно працювати в полі – працювати в полі, працювати дружно*.

Під час синтаксичного розбору речення зазвичай аналізуємо прості словосполучення, однак подеколи доводиться виокремлювати й складні, зокрема:

- а) словосполучення з неоднорідними означеннями, напр.: *гарні осінні квіти (осінні квіти (які?) гарні)*;
- б) словосполучення з кількома однотипними неоднорідними обставинами, напр.: *колись давно бачилися*;
- в) сурядне словосполучення, що включає три й більше компонентів, напр.: *жовте, багряне, пурпурове*;

г) словосполучення, компонентом якого є поширений другорядний член речення, напр.: *дерева, загорнені в сутінь*.

5. За **типом синтаксичного зв'язку** (широке трактування) словосполучення поділяють на предикативні, сурядні й підрядні.

Предикативні словосполучення – це поєднання підмета й присудка, напр.: *ідуть дощі, снуються тумани*.

Сурядними називають словосполучення, утворені з двох або кількох синтаксично рівноправних, незалежних один від одного компонентів (слів або словосполучень), напр.: *квіти, трави й дерева*.

Підрядні словосполучення – це такі словосполучення, що складаються з двох або кількох пов'язаних за змістом і граматично нерівноправних елементів мови (слів або словосполучень), із яких один завжди головний, а інший – залежний, напр.: *прийшла несподівано, золота пора*.

9. У предикативних словосполученнях під час синтаксичного аналізу потрібно визначати тип ССВ (предикативні) та спосіб предикативного зв'язку – координація. Якщо аналізуємо словосполучення зі складним (подвійним) присудком, то, крім координації, визначаємо ще одну форму синтаксичного зв'язку – тяжіння (між підметом і дієслівним компонентом присудка – координація, а між підметом й іменною частиною – тяжіння).

10. **Сурядні словосполучення** характеризують за такими диференційними ознаками:

а) за видом сурядного зв'язку – відкритий, закритий;

б) за типом ССВ між компонентами (єднальні, протиставні, розділові, приєднувальні, градаційні, пояснювальні);

в) за засобами зв'язку – сполучникові, безсполучникові.

Сурядні словосполучення

відкритої структури		закритої структури			
єднальні	розділові	проти-ставні	градаційні	поясню-вальні	приєдну-вальні
<i>і, й, та (і), ані...ані, ні...ні,</i>	<i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то ...не то, а то...а то</i>	<i>а, та (але), але, зате, однак, проте</i>	<i>як...так і, не тільки ... а й, не лише... але й та ін.</i>	<i>тобто, чи, або, себто цебто, як- от, а саме</i>	<i>та й, і, а, і ще, та до того, і на додаток, а також</i>
сполучникові, безсполуч- никові, безсполучни- ково- сполучникові, сполучниково- безсполучни- кові	сполучникові				

8. Підрядні словосполучення характеризують за такими диференційними ознаками:

1. За **морфологічним вираженням головного компонента:**

1) **іменні**, які поділяють на:

а) **субстантивні (іменникові)** – з іменником у ролі головного слова: *висока тополя, бажання працювати;*

б) **ад'єктивні (прикметникові)** – із прикметником у ролі головного слова: *надзвичайно цікавий, повний сили;*

в) **нумеральні (числівникові)** – із числівником у ролі головного слова: *перший за стиском, другий скраю;*

2) **прономінальні (займенникові)** – із займенником у ролі головного слова (як окремий різновид розглядає А. П. Загнітко, а Г. М. Удовиченко зараховує до іменних): *вона, сповнена надії;*

3) **дієслівні** – із дієсловом у ролі головного слова: *прагнути перемоги, розмовляти посміхаючись* (до дієслівних логічно зараховувати й словосполучення, опорний компонент яких виражений дієслівними формами – дієприкметником і дієприслівником, напр.: *майстерно перекладений, уставши вдосвіта*);

4) **прислівникові** – із прислівником у ролі головного слова: *близько від міста, надзвичайно важливо;*

5) **категорійно-станові** – словосполучення зі словом категорії стану в ролі головного слова: *мені сумно, важко з тобою, добре вдома.*

2. За **морфологічним вираженням головного й залежного компонентів:**

1) іменниково-іменникові, напр.: *річка Дніпро, відповідь товаришам;*

2) іменниково-прикметникові, напр.: *письмовий стіл;*

3) іменниково-займенникові, напр.: *моя подруга, образа за себе;*

4) іменниково-прислівникові, напр.: *робота вручну, ізда верхи;*

5) іменниково-дієслівні, напр.: *бажання вчитися;*

6) прикметниково-іменникові, напр.: *сердитий на товариша;*

7) числівниково-прикметникові, напр.: *останні два;*

8) прислівниково-іменникові, напр.: *краще за фахівця;*

9) дієслівно-іменникові, напр.: *просити допомоги;*

10) дієслівно-прислівникові, напр.: *приходить щодня;*

11) дієслівно-дієслівні, напр.: *прийшов побачити;*

12) категорійно-станово-іменникові, напр.: *видно поле тощо.*

3. За характером **семантико-синтаксичних відношень** між компонентами словосполучення поділяють на: атрибутивні, об'єктні, обставинні, апозитивні, б) синкретичні, суб'єктні та комплетивні (у ході виконання синтаксичного розбору останні два різновиди не аналізуємо).

Атрибутивними (означальними) словосполученнями є такі, у яких головне слово позначає предмет, а залежне окреслює його ознаку: *старанний учень, мій учитель.*

Об'єктні відношення, тобто відношення предмета до дії, процесу, стану та ін. ознак, виникають при такій семантико-граматичній взаємодії компонентів, коли головне слово вимагає свого поширення об'єктом: *оглянути місто, створити двигун і под.*

Адвербіальні (обставинні) відношення (здебільшого це сполучення дії та її ознаки) – це такі відношення, що характеризують чи кваліфікують дії (або ознаки), виражають відношення обставини до дії, процесу, стану, якості тощо, напр.: *рано розцвіли, швидко приїхати.*

Апозитивні відношення – це відношення між прикладкою й означуваним словом, напр.: *місто Черкаси, студентка-відмінниця.*

Синкретичні відношення характеризують поєднання декількох відтінків значення, а тому доцільно виокремлювати:

- а) атрибутивно-об'єктні відношення (*дума про тебе*);
- б) атрибутивно-обставинні (*мандрівка в гори, сад восени*);
- в) об'єктно-обставинні (*засмаглий від сонця, сидіти на стільці*);
- г) атрибутивно-об'єктно-обставинні (*квіти біля хати*).

4. За **способом підрядного зв'язку**: виокремлюють чотири форми підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання, кореляція.

8. Узгодження – це спосіб підрядного зв'язку, за якого вибір граматичної форми залежного слова зумовлений граматичними формами опорного компонента для вираження атрибутивних ССВ: *червоне яблуко, твоє покликання.*

Спосіб узгодження найтиповіший для словосполучень, опорним компонентом яких є іменник, а залежним – прикметник, дієприкметник, займенник, співвідносний із прикметником, порядковий числівник, кількісний числівник у непрямих відмінках, крім знахідного, напр.: *широкий шлях, моя Україна, згадані твори, третій поверх, п'яти днів.*

Виокремлюють такі різновиди узгодження:

1) **власне-граматичне узгодження (повне)** – це узгодження прикметникових форм у всіх трьох категоріях – роді, числі, відмінку – з іменниковими формами; таке узгодження зумовлене граматичною природою головного слова: *осінній день, недалеко майбутнє, зручне сидіння;*

2) **сислове узгодження** – узгодження іменників спільного роду з прикметниковими формами з огляду на реальні ознаки статі: *цей сирота – ця сирота;*

3) **умовно-граматичне узгодження** – це узгодження слів, що не мають категорій роду, з орієнтацією на вибір якоїсь найпридатнішої форми, здебільшого середнього роду однини: *твоє журливе „кру”, голосне „ура”;*

4) **асоціативно-граматичне узгодження** – це узгодження незмінюваних слів (загальних назв, аббревіатур, власних назв) з урахуванням граматичних ознак тих понять, із якими вони асоціюються (родових назв чи опорних компонентів аббревіатур), напр.: *похідна ГЕС (станція), головна штрасе Берліна (вулиця);*

5) **неповне узгодження** – це узгодження, при якому залежне слово узгоджується не в усіх граматичних категоріях, зокрема:

а) узгодження прикметникових форм з іменниками в числі (множина) і відмінку: *цікаві оповідання, зелені трави* (відсутнє узгодження в роді);

б) узгодження кількісних числівників з іменниками – у відмінку: *сімом дівчатам* (немає узгодження в роді та числі).

9. Керування – це спосіб підрядного зв'язку, при якому залежний компонент із предметним значенням уживається у формі непрямих відмінків із прийменником чи без нього для вираження об'єктних та синкретичних об'єктно-обставинних, атрибутивно-об'єктних й атрибутивно-об'єктно-обставинних відношень, напр.: *прагнути ідеалу, віра в перемогу, сісти на стілець, світло у вікні*.

Керування характеризують за багатьма диференційними ознаками. У ході виконання синтаксичного розбору беремо до уваги лише деякі з них, зокрема:

1. За морфологічним вираженням головного компонента:

а) придієслівне: *любити мову, написаний мною*;

б) приіменникове (за умови, що опорний компонент виражений іменником дієслівного походження): *перемога над собою, захоплення музикою*;

в) приприкметникове: *гідний пошани, характерний для епохи*;

г) приприслівникове (при словах категорії стану): *сумно дівчині*.

2. За засобами зв'язку:

а) **безпосереднє** (неопосередковане, пряме) – засобом зв'язку слугує відмінкове закінчення: *читати твір, розказати питання*;

б) **посереднє** (опосередковане, прийменникове) – засобами зв'язку є відмінкове закінчення й прийменник: *читати про твір, дружити з тобою*.

3. За мірою вияву залежності: сильне, напівсильне, слабке.

Сильне керування – коли підпорядковувальне слово обов'язково супроводжується (і не може не супроводжуватися) керованим компонентом у певній відмінковій або прийменниково-відмінковій формі, напр.: *чути голос, пити воду*.

Синтаксична форма сильного керування найпошлідовніше виявляється в тому разі, коли головним словом є:

1) перехідне дієслово, причому форма залежного елемента чітко визначена, а саме:

- зн. відм. без прийменника, напр.: *виконати доручення*;
- род. відм. при запереченні, напр.: *не їсти морозива*;
- род. відм. зі значенням частини від цілого, напр.: *випити води*;
- зн. відм. назви неістоти із закінченням назви істоти, напр.: *прочитати вірша*;

2) віддієслівний іменник, що утворений від перехідного дієслова: *перевезення вантажів, вишивання рушника, проведення уроку*;

3) дієслово, яке вимагає обов'язкового прийменника: *скаржитися на втому, шкодувати за втраченим, розпитувати про здоров'я, насміхатися з колеги*;

4) деякі постфіксальні (зокрема зворотні) дієслова, які обов'язково потребують залежного компонента в певній відмінковій або прийменниково-відмінковій формі: *милюватися квітами, обнявся з журбою, йдеться про тебе*;

5) дієслово, що керує прийменниково-відмінковою формою, у якій прийменник дублює префікс: *підлізти під стіл, написати на дошці*;

6) предикативний прикметник: *схильний до малювання, характерний для стилю*;

7) слова категорії стану, при яких залежний компонент має форму знах.відм. без прийменника або родового при запереченні: *зрозуміло все, жаль часу*.

Напівсильне керування, при якому залежне слово у формі давального відмінка називає адресата і його вияв постає опосередкованим наявністю сильнокеруваної форми (знахідного відмінка без прийменника): *подарувати (книгу) матері*.

Слабке керування, при якому підпорядковане слово не обов'язкове або може стояти в певній відмінковій чи прийменниково-відмінковій формі, реалізується в словосполученнях, де залежний компонент представлений такими словоформами:

а) орудним безприйменниковим із семантикою інструмента: *вишивати голкою, солити сіллю* та ін.;

б) прийменниково-відмінковим зворотом, що виражає об'єктні або синкретичні об'єктно-обставинні, атрибутивно-об'єктні та атрибутивно-об'єктно-обставинні ССВ, напр.: *сидить біля столу, казки про тварин, стіл із лози, тінь під деревом*.

10. Прилягання – це спосіб підрядного зв'язку, за якого головний компонент не вимагає від залежного певних граматичних форм для вираження обставинних, атрибутивних та синкретичних атрибутивно-обставинних ССВ, а поєднуються вони за змістом, напр.: *летіти вгору, проїхати багато кілометрів, сміятися від радості*.

У ході синтаксичного аналізу беремо до уваги характеристику прилягання за **формою залежного слова**.

Прилягання

Власне-прилягання	Відмінкове	
(залежне слово є незмінною частиною мови); за морфологічним вираженням залежного компонента буває:	власне відмінкове	прийменниково-відмінкове
прислівникове: <i>трохи вище</i> ; дієприслівникове: <i>ішли співаючи</i> ; інфінітивне: <i>звелів розібратися</i> ; займенникове (залежне слово виражене присвійним займенником його, їх, її): <i>його слово, їх вирішення</i> ; фразеологічне прилягання: <i>вискочив як на пожежу</i> .	залежне слово виражене відмінковою словоформою: <i>проїхати кілометр</i>	залежне слово виражене прийменниково-відмінковою словоформою: <i>бігти до села</i>

11. Кореляція – це форма підрядного зв'язку між двома іменниками – прикладкою й означуваним словом, коли один із них дублює флексії іншого для вираження апозитивних відношень, напр.: *машина-таксі, трава полин, гори-велетні*.

Кореляція

<i>повна</i>	<i>неповна</i>
граматичні категорії поєднаних слів повністю збігаються:	одна або більше граматичних форм головного й залежного слів не збігаються:
<i>дівчина-красуня, заєць-русак</i>	<i>звіробій-трава, Дніпро-ріка.</i>

1.2.8.3. Синтаксичний розбір простого речення

Основні поняття, необхідні для синтаксичного розбору простого речення: двоскладне речення, односкладне речення (означено-особове, узагальнено-особове, неозначено-особове, інфінітивне, безособове, безособово-інфінітивне, номінативне, вокативне), нечленоване речення; поширене, непоширене; повне, неповне (еліптичне, контекстуальне, ситуативне); неускладнене, ускладнене; стверджувальне, заперечне (загальнозаперечне, частковозаперечне), стверджувально-заперечне; розповідне, питальне, спонукальне, бажальне; окличне, неокличне; граматична основа простого речення, простий підмет, складений підмет, простий дієслівний присудок, складений дієслівний присудок, складений іменний присудок, складний (подвійний присудок), парний присудок, нульовий присудок, ускладнені форми присудків; прямий додаток, непрямий додаток; узгоджене означення, неузгоджене означення, прикладка; обставина способу дії, обставина міри і ступеня, обставина часу, обставина місця, обставина причини, обставина мети, обставина умови, обставина допусту, синкретичний другорядний член речення.

Схема синтаксичного розбору простого речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичну основу та підкреслити члени речення.
3. Дати загальну характеристику простого речення:
 - а) просте речення;
 - б) за наявністю чи відсутністю головних членів речення та можливістю членування: двоскладне, односкладне (тип односкладного), нечленоване;
 - в) за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення: поширене, непоширене;
 - г) за наявністю обов'язкових членів речення: повне, неповне;
 - г) за ускладненістю структури: неускладнене, ускладнене (чим ускладнене: однорідними членами речення, звертанням, відокремленими членами речення, вставними або вставленими одиницями);
 - д) за характером предикативних відношень: стверджувальне, заперечне (загальнозаперечне, частковозаперечне), стверджувально-заперечне;
 - е) за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне, бажальне;
 - є) за інтонацією: окличне, неокличне.

4. Схарактеризувати члени речення й засоби їх вираження та компоненти словосполучень (послідовність аналізу: підмет, присудок, група підмета, група присудка).

Зразок:

Поети, чи згвалтована душа спроможна вільно вимовити слово?
(Л. Костенко).

Речення просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене звертанням, стверджувальне, питальне, неокличне.

(Що?) *душа* – простий підмет, виражений іменником у називному відмінку;
душа (що спроможна зробити?) *спроможна вимовити* – складений дієслівний присудок, виражений модально-предикативним прикметником та інфінітивом;

\downarrow *Що спроможна зробити?* \downarrow

душа спроможна вимовити – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, предикативне, предикативні ССВ, координація;

душа (яка?) *згвалтована* – узгоджене означення, виражене дієприкметником;

\otimes $\xrightarrow{\text{Яка?}}$ \downarrow

душа згвалтована – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, іменне, іменникове, іменниково-дієслівне, атрибутивні ССВ, узгодження, власне-граматичне (повне);

спроможна вимовити (що?) *слово* – прямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку без прийменника;

\otimes $\xrightarrow{\text{Що?}}$ \downarrow

спроможна вимовити слово – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-іменникове, об'єктні ССВ, керування, придієслівне, сильне, безпосереднє;

спроможна вимовити (як?) *вільно* – обставина способу дії, виражена прислівником;

\otimes $\xrightarrow{\text{Як?}}$ \downarrow

спроможна вимовити вільно – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-прислівникове, обставинні ССВ, прилягання, власне-прилягання, прислівникове.

1.2.8.4. Методичні рекомендації до теми „Просте речення”

1. Синтаксичний аналіз простого речення передбачає загальну характеристику речення й визначення специфіки його структурно-семантичних складників як членів речення й компонентів словосполучень.

2. Характеристику простого речення можна починати зі з'ясування його комунікативних або формальних ознак. Студентам рекомендовано другий підхід, а тому спершу потрібно визначати різновид речення за можливістю членування й наявністю / відсутністю головних членів.

Двоскладне речення – це просте речення, що має словесно виражені обидва головні члени (підмет і присудок), поєднані предикативним зв'язком.

Підмет – це головний член двоскладного речення, який указує на носія предикативної ознаки (дії, процесу, стану тощо) і перебуває в

предикативному зв'язку з іншим головним членом – присудком. За способом вираження підмет може бути простим і складеним.

Підмет

<i>простий</i>	<i>складений</i>
<p>1) Морфологізований (виражений іменником або займенником у наз. відм.);</p> <p>2) Неморфологізований (виражений субстантивованими словами, ужитими в значенні іменника)</p>	<p>1) кількісно-іменниковий:</p> <p>а) „числівник + іменник”: <i>три тополі, двоє музик</i>;</p> <p>б) „ім. кількісної семантики + ім.”: <i>третина учнів, пара коней</i>;</p> <p>в) „ім. зі значенням групи, міри, сукупності, обсягу у наз. відм. + ім. у род. відм.”: <i>кілограм цукру, отара овець</i>;</p> <p>г) словосполучення, де немає жодного слова в наз. відм.: <i>більше третини учнів, понад десять осіб</i>;</p> <p>2) соціативний, побудований за моделлю: „ім. у наз. відм. + ім. в ор. відм. із прийменником з” (причому присудок має бути в множині): <i>прийшли мати з сином</i> (пор.: <i>прийшла мати з сином</i>);</p> <p>3) зі значенням вибірності: „ім. (займ.) у наз. відм. + ім. (займ.) у род. відм. із прийм. з”: <i>кожен з нас</i>;</p> <p>4) синтаксично й семантично неподільний (виражений нечленованим словосполученням чи цілим реченням): <i>Тарас Шевченко, Емський указ, бути людиною</i>.</p>

3. Присудок – це головний член двоскладного речення, який виражає предикативну ознаку підмета й перебуває з ним у синтаксичному взаємозв'язку.

Різновиди присудків

<i>простий</i>	<i>складений</i>		<i>Складний</i> (подвійний)	<i>парний</i>	<i>нульовий</i>
<i>дієслівний</i>	<i>дієслівний</i>	<i>іменний</i>			

Простий дієслівний присудок передбачає поєднання основного й граматичного значень в одному компоненті. Різновидами простого дієслівного присудка є:

а) **особово-дієслівний**, виражений дієвідмінюваними дієслівними формами, напр.: *Хай розвіває по долині осінній вітер листя знов* (В. Сосюра);

б) **інфінітивний** присудок: *А ми тікати* (А. Яніта); *А ми їстоньки, питоньки* (З усн. мовл.);

в) **вигуковий** присудок, реалізований усіченими дієсловами на зразок *бух, скік, геп, гуп*, напр.: *Аж двері рип у хату із сіней* (Л. Глібов);

г) **фразеологічний**, напр.: *Він по городу тав ловив та витрішки продавав*;

г) **описовий**, виражений описовим дієслівно-іменниковим зворотом, що функціонально еквівалентний простому присудку, вираженому

дієсловом, утвореним від іменника: *давати запитання* (запитувати), *давати відповідь* (відповідати), *надавати консультацію* (консультувати), *виявляти довіру* (довіряти), *виявляти турботу* (турбуватися) та ін., напр.: *Ворог чинив дедалі упертіший опір* (О. Гончар).

Особливої уваги потребує **ускладнення простого дієслівного присудка**, зокрема:

1) частками й словами, близькими до часток, зокрема: *і, як, (і) ну, давай, собі, мов, немов, наче, ніби, начебто, як, знай, взяв* (взяла, взяло, взяли), напр.: *Сього троянці і бажали* (І. Котляревський); *Улітку наша річка обміліла пливе собі ліниво* (М. Рильський); *А ми взяли та й збудували в майбутнє калиновий міст* (С. Крижанівський);

2) повтором або синонімічною заміною дієслова в однаковій чи в різних формах, напр.: *Кружляє, кружляє, кружляє ота страшна хуртовина!* (Л. Костенко); *Спить-дрімає земля під глибоким снігом* (М. Коцюбинський); *Стріляти на стріляє, а рушницю тримає* (А. Головка). *Ти думай не думай, а молодість не повернеш* (З розмови);

3) орудним тавтологічним, тобто іменником в орудному відмінку, однокореневим із дієсловом (*валом валити, сиднем сидіти, гуком гукати, криком кричати, сном не снити*), напр.: *Валом валять парубки в хату* (К. Логвиненко);

4) структурне ускладнення різного типу, зокрема двома частками або часткою й повторенням дієслова, напр.: *Той ніби й не чув* (Б. Лепкий); *Він сидить та все сидить* (Т. Шевченко).

4. Складений дієслівний присудок

допоміжний компонент	суб'єктний інфінітив
<p>1) фазові дієслова (указують на фази розгортання дії): початок: <i>почати, починати, стати, кинутися, метнутися, піти</i>; тривання: <i>продовжувати, лишитися, не переставати, не припиняти, зостатися</i>; кінець дії: <i>припинити, перестати, завершити, закінчити</i>;</p> <p>2) модальні дієслова (передають ставлення мовця до висловленого):</p> <p>а) модально-вольові: <i>могти, уміти, мати, мусити, спромогтися, умудритися</i>;</p> <p>б) волевиявлення: <i>хотіти, бажати, воліти, жадати, мріяти, намагатися, старатися, силкуватися, намірятися, збиратися</i>;</p> <p>в) суб'єктно-емоційної оцінки: <i>любити, полюбляти, боятися, соромитися, ненавидіти, надіятися, вчитися</i>;</p> <p>3) модально-предикативні прикметники: <i>повинен, згоден, зобов'язаний, здатний, рад, схильний, спроможний, змушений</i>;</p> <p>4) фразеологізми модальної семантики: <i>мати змогу, бути в змозі, мати право, не в силі, мати намір, мати можливість, мати обов'язок, мати здатність, мати бажання, дати згоду, майстер, мастак</i> тощо.</p>	<p>це інфінітив, дію якого виконує той же суб'єкт, що й дію дієвідмінюваного дієслова (тобто підмет): <i>Мовчати вміє ніч</i> (М. Стельмах)</p>

Ускладнена форма складеного дієслівного присудка являє собою поєднання таких компонентів: модальне дієслово (або його еквіваленти – модально-предикативний прикметник чи стійкий зворот з модальним значенням) у дієвідмінюваній формі + фазове чи модальне дієслово у формі інфінітива + повнозначне дієслово у формі інфінітива.

Напр.: *Недарма батько хотів почати будувати нове помешкання – старе під час сильного вітру було дуже пошкоджене* (П. Загребельний).

5. Особливої уваги потребує проблема **визначення синтаксичної функції інфінітива**, що є важливою і для встановлення межі присудка.

Компонентом складеного дієслівного присудка може бути лише суб'єктний інфінітив, однак, залежно від семантики дієвідмінюваного дієслова, до якого прилягає інфінітив, останній може функціонувати в ролі другорядного члена речення – додатка або обставини, зокрема:

а) при дієсловах зі значенням руху чи переміщення суб'єктний інфінітив виконує роль обставини мети, напр.: *Ми в світ прийшли успадкувати славу...* (В. Симоненко);

б) при повнозначних дієсловах, що не мають модального значення, інфінітив виконує роль додатка, напр.: *Михайло зарікався будь-коли в житті переступити поріг цього дому* (В. Захарченко);

в) при модальних повнозначних дієсловах *любити, полюбляти, боятися, соромитися, ненавидіти, надіятися, вчитися, мріяти, бажати* інфінітив може виконувати роль додатка, якщо він відділений іншими членами речення, напр.: *Я люблю очима тишу цілувати* (М. Вінграновський) – пор.: *Я люблю цілувати тишу очима.*

Об'єктний інфінітив – це інфінітив, дію якого виконує інша, ніж дію дієвідмінюваного дієслова, особа чи предмет (найчастіше вказівка на них наявна в реченні). Об'єктний інфінітив не може бути компонентом складеного дієслівного присудка, а функціонує в ролі додатка, рідше – обставини, напр.: *Матінко свята! Чи я ж тебе примушую кохати?* (Л. Костенко) *Посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти* (Т. Шевченко).

Неоднозначною є синтаксична функція інфінітива при фразеологізмах з модальним значенням з огляду на те, що до їхнього складу входять повнозначні іменники, які потенційно можуть мати атрибутивний поширювач, напр.: *Я маю бажання вчитися* (маю бажання вчитися = бажая вчитися – присудок; маю бажання ^{яке? чого?} вчитися – означення або додаток).

6. Складений іменний присудок

дієслівна зв'язка	іменна частина
<p>1) абстрактні: бути, бувати, являти собою, становити;</p> <p>2) напівабстрактні: стати, ставати, робитися, залишатися, зватися, називатися, вважатися, іменуватися, видаватися, виявлятися, здаватися, уявлятися, прикидатися тощо;</p> <p>3) повнозначні: лежати, стояти (за умови, що підмет – назва неістоти).</p>	<p>виражена прикметником, іменником, дієприкметником, займенником, числівником, прислівником, інфінітивом. Напр.: <i>Сірість – це компроміс між білим і чорним</i> (Ю. Рибников); <i>Після нічної грози земля лежала ще сира</i> (В. Захарченко).</p>

Ускладнена форма складеного іменного присудка містить такі компоненти: модальне дієслово (або його еквіваленти – модально-предикативний прикметник чи стійкий зворот із модальним значенням) або фазове дієслово в дієвідмінюваній формі + дієслівна зв'язка у формі інфінітива (найчастіше *бути, стати, ставати, робитися, залишатися*) + іменна частина. Напр.: *Зрештою, кожна жінка має бути загадкою* (В. Захарченко).

7. Студенти повинні звернути увагу на **розрізнення підмета й складеного іменного присудка**.

1) Якщо підмет та іменна частина складеного іменного присудка виражені іменниками в називному відмінку, то потрібно враховувати такі показники:

а) порядок розташування (зазвичай перший підмет, а другий – присудок), напр.: ***Книги** – морська **глибина*** (І. Франко);

б) наявність вказівних часток *це, то, ось*, які зазвичай стоять перед присудком, напр.: ***Поезія** – це завжди **неповторність***... (Л. Костенко);

в) можливість заміни одного з іменників орудним відмінком, уможлиблює таку заміну присудок (цей критерій є найважливішим, оскільки визначає не суто формальне розташування компонентів, яке можна змінити, а глибші, комунікативні та семантичні співвідношення), напр.: *Найбільше і найдорожче **добро** кожного народу – це його **мова***... (Панас Мирний) – Т.: ***Мова** є найбільшим і найдорожчим **добром** кожного народу*.

2) Якщо підмет і присудок виражені кількісними числівниками чи інфінітивами, то потрібно враховувати порядок розташування компонентів: перший підмет, а другий – присудок, напр.: ***Кохати** – це щомиті **дивуватись***... (І. Драч); ***Два** – це **два*** (З розмови).

3) Якщо в реченні є іменник у називному відмінку та інфінітив, то функцію підмета виконує інфінітив, а присудка – іменник у називному відмінку, напр.: *І **плакати** – це також **щастя*** (Олександр Олесь) – Т.: *І **плакати** є також **щастям***.

4) Якщо підмет і присудок (або один із них) виражені займенниками, співвідносними з іменниками, то при розрізненні, крім показників, зазначених у першому пункті, можна враховувати й логічний наголос, який падає на присудок, напр.: *Звідки і **хто ми**, брате?* (П. Камінь) – Т.: *Звідки і **ким ми** є, брате?; ...**хто був** той **цар***... (Леся Українка) – Т.: *...**ким був** той **цар***...

8. Складним є й питання визначення синтаксичної функції деяких дієслів, що можуть бути повнозначними або слугувати допоміжним компонентом складених форм присудків. Це такі дієслова, як: *бути, стати, робитися, залишатися, стояти, лежати* та ін.

Бути

<i>Повнозначне дієслово</i>	<i>Дієслівна зв'язка</i>	<i>Допоміжний компонент</i>
Має семантику буття, існування, обов'язковим компонентом при ньому є обставина місця (може бути матеріально не вираженою, але легко встановлюваною): <i>Це було на острові Цейлоні</i> (В. Сосюра)	Уживається з іменною частиною (іменником, прикметником тощо), у теперішньому часі може мати нульову форму: <i>Грицько був красень</i> (Л. Костенко).	Уживається з інфінітивом, утворюючи складену форму майбутнього часу: <i>Він буде грати реквієм річок</i> (Л. Костенко)
<i>простий дієслівний присудок</i>	<i>складений іменний присудок</i>	<i>простий дієслівний присудок</i>

Стати

<i>Повнозначне дієслово</i>	<i>Дієслівна зв'язка</i>	<i>Допоміжний компонент</i>
Має значення <i>ступити, зупинитися</i> , обов'язковим компонентом при ньому є обставина місця (може бути матеріально не вираженою, але легко встановлюваною): <i>Іван став на краю нивки</i> (М. Коцюбинський)	Уживається з іменною частиною (іменником, прикметником тощо), синонімічна до <i>бути, зробитися</i> : <i>Стане вічністю кожна хвилинка</i> (О. Пахльовська)	Уживається з інфінітивом, має фазове значення, є синонімічним до дієслова <i>почати</i> : <i>...на тім кордоні стану жити</i> (Л. Костенко)
<i>простий дієслівний присудок</i>	<i>складений іменний присудок</i>	<i>складений дієслівний присудок</i>

Стояти

<i>Повнозначне дієслово</i>	<i>Дієслівна зв'язка</i>	<i>Допоміжний компонент</i>
Має семантику стану, обов'язковим компонентом при ньому є обставина місця (може бути матеріально не вираженою, але легко встановлюваною): <i>Стояла я і слухала весну</i> (Леся Українка)	Уживається з іменною частиною (іменником, прикметником тощо) при підметі-назві неістоти, синонімічна до <i>бути</i> : <i>Церква стояла із забитими вікнами</i> (В. Захарченко)	Уживається з іменною частиною при підметі-назві істоти, має значення стану: <i>Сава Андрійович стоїть засмучений</i> (О. Довженко)
<i>простий дієслівний присудок</i>	<i>складений іменний присудок</i>	<i>складний (подвійний) присудок</i>

9. *Складний (подвійний) присудок* складається з двох повнозначних слів, а тому до нього можна поставити два запитання (*що робить підмет?* і

який він є?), відповідно розчленувавши на два присудки: простий дієслівний і складений іменний, напр.: *Він повернувся того вечора невеселий* (Г. Тютюнник).

Складний присудок

дієслівний компонент	іменна частина
<p>зі значенням <i>руху</i> та <i>переміщення</i>: <i>йти, бігти, ходити, тікати, рушати, їхати, летіти, повертатися</i>; дієслова зі значенням <i>стану</i> та тимчасового перебування в стані: <i>стояти, сидіти, лежати, спати, чекати, читати</i>; дієслова зі значенням <i>переходу з одного стану в інший</i>: <i>прокинутися, стати, рости, родитися, зупинитися, впасти</i>; дієслова, що виражають <i>діяльність, існування</i>: <i>жити, працювати, служити</i>; дієслова <i>мовлення</i>: <i>сказати, заговорити, промовити, доповнити, обізватися, доповідати</i>.</p>	<p>прикметник, дієприкметник, числівник, займенник, іменник</p>

Ускладнена форма складного присудка трапляється рідко і являє собою поєднання таких компонентів: модальне дієслово (чи його еквіваленти – модально-предикативний прикметник чи стійкий зворот із модальним значенням) або фазове дієслово в дієвідмінюваній формі + повнозначне дієслово зі значенням руху, стану, діяльності тощо у формі інфінітива + іменна частина.

Напр.: *Буде змушений упасти мертвим хижий птах*.

10. Парний присудок виражається двома дієсловами в дієвідмінюваній формі, причому семантика першого дієслова підготовча, тло, а семантика другого – основна в комунікативному змісті речення, логічний наголос падає на друге дієслово, пауза між дієсловами незначна, вони майже зливаються у вимові. Напр.: *Учень стоїть мовчить біля дошки*.

Варіантом парного дієслівного присудка є присудок, що складається з двох дієвідмінюваних дієслів, пов'язаних часткою *аж*. Напр.: *Мороз лютує аж скрипить* (Т. Шевченко).

11. Нульовий присудок – це присудок, що позначає головний член, який входить до структурної схеми простого двоскладного речення, указує на реченнєві категорії часу й модальності й має нульове вираження.

Показником нульового присудка завжди постає в реченні обставина місця, напр.: *Попереду канікули* (3 розмови). Нульовий присудок

представлений дієсловами двох семантичних груп: локативної семантики (перебування, розташування) і зі значенням руху та переміщення, напр.: *Десь Чорногорівка позаду* (В. Сосюра); *А тут і Чіпка в хату* (Панас Мирний). Виконуючи синтаксичний розбір таких речень, запитання до обставин ставимо від змодельованого присудка, який записуємо у квадратних дужках, словосполучення не характеризуємо, напр.:

[зайшов] (куди?) *в хату* – обставина місця, виражена прийменниково-відмінковим зворотом.

12. Другорядні члени речення – це додаткові повнозначні компоненти, які залежать від підмета й присудка й поширюють структуру речення. Якщо речення складається тільки з головних членів, то воно називається **непоширеним**, а речення з другорядними членами – **поширеним**. Другорядні члени речення, що залежать від підмета, називаються групою підмета, а другорядні члени речення, що залежать від присудка, називаються групою присудка.

Додаток – це другорядний член речення, що позначає предмет (об'єкт), на який спрямовані або якого стосуються дія, процес, стан чи ознака. Напр.: *І пам'ять хоче вуха затулить* (Л. Костенко).

Різновиди додатків

За будовою:	
простий	складений
виражений однією словоформою, напр.: <i>Красива осінь вишиває клени</i> (Л. Костенко)	виражений нерозкладним словосполученням, напр.: <i>І я стрічаю ще одну із весен</i> (М. Луків)
За ступенем охоплення об'єкта дією чи станом:	
прямий	непрямий
називає об'єкт, на який безпосередньо переходить дія; може залежати від перехідного дієслова та від предикативного прислівника і виражений: а) іменником або його еквівалентом у зн.в. без прийменника, напр.: <i>Сумні дощі змивають їх сліди</i> (М. Луків); б) іменником (його еквівалентом) у род.в.: – при запереченні, напр.: ... <i>не відчуваєш подиху біди</i> (М. Луків); – зі значенням частини від цілого, напр.: <i>Внесла баба і сальця...</i> (С. Руданський); в) іменником у зн.в. назви неістоти, що вживається із закінченням істоти, напр.: <i>Сновиди... шукали притулку в пустелі осінній...</i> (М. Луків).	означає непрямий об'єкт дії, стану, ознаки або знаряддя дії і може залежати від дієслів, прикметників та віддієслівних іменників; виражений формою род.в., дав.в., ор.в. без прийменника, „з (із) + род.в.”, „на, в + зн.в.”, „за + ор.в.” та ін., напр.: <i>Пашать нагріті сонцем спориші</i> (М. Луків); <i>Схоже майбутнє на чашу з плодами</i> (М. Луків); <i>Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки</i> (О. Гончар).

<i>За засобами вираження</i>		
морфологізований	неморфологізований	
	субстантивований	інфінітивний
виражений іменником та займенником	виражений субстантивованими частинами мови, напр.: <i>У лісі ми почули перше цьогоріч „ку-ку”</i> .	означає дію як об'єкт, на який спрямована інша дія; виражений об'єктним чи суб'єктним інфінітивом: <i>Кат звелів їй поклонитися</i> (Л. Костенко); <i>Вдало дібраний псевдонім допомагає зробити ім'я</i> (В. Захарченко).

13. Означення – це другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета, його якість чи властивість і відповідає на запитання *який? чий? котрий?* (в усіх відмінках) та *скільки? скільком? скількома? на скількох?*

Напр.: *Благословенна **кожна** мить **життя** на **цих** **всесвітніх** **косовицях** **смерті!*** (Л. Костенко).

Різновиди означень

<i>узгоджене</i>	<i>неузгоджене</i>	<i>прикладка</i>
узгоджується з означуваним словом у формах роду, числа та відмінка й виражене: а) прикметником: <i>вдалий день</i> ; б) дієприкметником: <i>скошена трава</i> ; в) займенником, співвідносним із прикметником, крім присвійних його, її, їх: <i>наша зустріч</i> ; г) порядковим числівником: <i>перші розчарування</i> ; г) кількісним числівником у непрямих відмінках, крім знах. в.: <i>трьох друзів</i> .	вказує на ознаку предмета за його належністю особі або характеризує предмет стосовно ваги, розміру, віку тощо; виражений: а) іменником у род. відм. без прийменника на позначення належності, діяча (суб'єкта), частини від цілого, ознаки за місцем перебування, за носієм або джерелом тощо: <i>колосок жита, хата батьків, серце матері, жителі Черкас, приїзд друга</i> ; б) іменником у непрямих відм. із прийменником: <i>будинок на два поверхи</i> ; в) присвійні займенники його, її, їх: <i>її спогади</i> ; г) неозначена форма дієслова: <i>спроба піти</i> ; г) синтаксично нерозкладним сполученням: <i>науковець ботанічного саду</i> ; д) порівняльним зворотом: <i>завії, мов дим</i> .	означення у формі іменника, узгоджуваного з означуваним словом у відмінку й зазвичай у роді й числі; вказує на ознаку предмета й дає йому другу назву: <i>місто Львів, трава полин</i> .

14. Складним є питання **розрізнення прикладки й означуваного іменника**. Відмежовуючи прикладку, потрібно враховувати засоби її вираження:

1) **Власна назва є прикладкою в таких випадках:**

а) якщо позначає власні географічні назви (міст, сіл, морів, озер) при загальних назвах, напр.: *Село Глибоке при самому Дніпрі* (Марко Вовчок);

б) якщо позначає умовні назви неживих предметів: газет, журналів, наукових, художніх та інших літературних творів, підприємств, організацій і т. ін.: *газета „Ділова Черкащина”*;

в) якщо позначає клички тварин, напр.: *Проживав у нас довго собака Пірат* (О. Довженко);

г) стосовно функціонування в ролі прикладки імен людей – у науковій літературі існують різні погляди; логічно кваліфікувати прикладкою власне ім'я в таких випадках:

– коли загальна назва не містить додаткової характеристики, а найчастіше має при собі означення: *Старий рибалка Кендюх пораяв мені купити човна та ловити рибу* (Н. Рибак);

– коли власна назва відокремлена: *Дядькова дружина, Оксана, швидко розтопила піч* (О. Беляєв).

Загальну назву визначаємо прикладкою тоді, коли:

– власна назва позначає відому вже особу, а в загальній назві міститься якась додаткова оцінна чи експресивна характеристика: *Вона ж щодень на вулиці та на вулиці з Юрком-непослухом* (П. Козланюк);

– постпозитивна загальна назва, якщо потрібно відрізнити одну особу від іншої при збігу їхніх прізвищ, напр.: *З машини втомлено виліз Літке-син* (М. Островський).

2) **Якщо прикладка й означуваний іменник виражені загальними назвами, то прикладкою є:**

а) видова назва особи за її національністю, професією, характером діяльності, віком, місцем проживання, походженням, належністю до певної організації, соціальної групи тощо, напр.: *Наш візник-молдуван зикнув на коні і пустив їх з гори щодуху* (М. Коцюбинський);

б) іменник на позначення якісної характеристики осіб і предметів (у ролі прикладки вживаються іменники-епітети, художні порівняння), напр.: *Бджоли-робітниці* якось таємничо шепочуть поміж собою (І. Франко);

в) видові назви рослин, тварин при родових назвах, напр.: *Вишні-черешні* цвітом вкрилися (Н. тв.).

Не є поєднанням означуваного слова й прикладки такі складні іменники:

а) слова, що становлять одне поняття на зразок *батько-мати* (батьки), *хліб-сіль* (гостинність), *щастя-доля* (талан), *жито-пшениця* (хліб) тощо;

б) складні лексеми, утворені поєднанням синонімів: *буря-негода*, *лихо-біда*;

в) назви рослин: *сон-трава*, *розрив-трава*, *євшан-зілля*;

г) фольклорні образи: *рута-м'ята*, *жар-птиця*;

г) казкові персонажі: *Івасик-Телесик*, *Лисичка-сестричка*, *брати-місяці*.

15. Потребує особливої уваги **розрізнення додатків і неузгоджених означень**.

1. Якщо іменник у род. відм. залежить від іменника **недієслівного** походження (крім похідних іменників з абстрактним значенням), то він виконує роль **означення**. Переконалися в цьому можна через перетворення неузгодженого означення в узгоджене (іменника в прикметник), напр.: *берег моря – морський берег, вулиці міста – міські вулиці*. Однак цей загальноприйнятий прийом не зовсім досконалий, тому що не завжди зміст словосполучень “ім. + ім. у род. відм.” та “ім. + прикм.” тотожний, напр.: *листя дерева* (нетотожне *дерев'яне листя*). До того ж словотворчий потенціал іменникової основи не в усіх випадках уможлиблює перетворення в прикметник, напр.: *мотор літака*. У такому разі доцільно застосовувати прийом аналогії, що передбачає підстановку замість іменника в род. відм. іншого (найчастіше видової назви), який уможлиблює перетворення в прикметник, напр.: *листя клена – кленове листя, мотор машини – машинний мотор*.

2. Якщо іменник у род. відм. залежить від іменника **дієслівного** походження, то він може бути означенням або додатком; до того потрібно враховувати значення родового відмінка – родовий суб'єкта чи об'єкта:

а) якщо іменник у род. відм. називає виконавця дії (значення суб'єкта), то він виконує роль **означення**, що можна перевірити через перетворення іменникового словосполучення в сполучення іменника в називному відмінку (підмет) та дієслова, напр.: *спів пташок – пташки співають, крик дитини – дитина кричить*;

б) якщо іменник у род. відм. вказує на предмет (значення об'єкта), на який спрямовано дію, то він виконує роль **дodatка**; це можна перевірити через перетворення іменникового словосполучення в дієслівне, де цей іменник має форму знах. відм. або род. (синтаксична функція додатка), напр.: *спів пісні – співати пісню, виклад матеріалу – викладати матеріал*.

3. Якщо іменник у род. відм. залежить від похідних іменників з абстрактним значенням (на зразок *велич, геній, світоч, патріарх* тощо), які вже своєю семантикою виражають повноту ознаки, а отже, не потребують іншої атрибутивної характеристики, то він виконує роль додатка, напр.: *геній науки, патріарх енергетики*.

16. **Обставини** – це другорядні члени речення, що характеризують дію, процес, стан, ознаку щодо їхньої якості, інтенсивності або вказують на умови, за яких відбувається подія чи явище (спосіб дії, час, місце, причину, мету тощо).

В основу поділу обставин покладено семантичний критерій, згідно з яким розрізняють:

1) обставини **способу дії (як? яким способом? у який спосіб?)** зі значенням якості дії, способу й деталей здійснення дії та порівняння, напр.: *тихо бриніти, добиратися пішки, летіти стрілою*;

2) обставини **міри і ступеня**, що характеризують дії, процеси, стани або ознаки щодо інтенсивності чи міри їхнього вияву (**скільки? наскільки? якою мірою? як багато? у скільки разів?**), напр.: *двічі вступав, сповнений по вінця*;

3) обставини **місця**, що позначають: а) місце (локалізацію) дії, процесу, стану (**де?**), напр.: *летять угорі*; б) напрямок дії або стану, зокрема початковий (вихідний) пункт поширення (**звідки?**), напр.: *бігти звідусіль* та кінцевий пункт локалізації дії або стану (**куди?**), напр.: *поїхати додому*; в) шлях переміщення (**яким шляхом?**), напр.: *ходити по саду*;

4) обставини **часу**, що вказують на час дії, явища або на його тривання (**коли? як довго? із якого часу? до якого часу?**), напр.: *гуляти цілу ніч, зустрітися знову*;

5) обставини **причини**, що вказують на причину дії, явища (**чому? через що? від чого? із якої причини?**), напр.: *крикнув спересердя, заплакати від щастя*;

6) обставини **мети**, що вказують на мету дії чи стану (**для чого? навіщо? із якою метою?**), напр.: *прийшла поговорити, подарувати на незабудь*;

7) обставини **умови**, що називають умову, за якої відбувається дія, стан (**при якій умові? за якої умови? у якому випадку?**), напр.: *Зробивши діло, гуляй сміло* (Н. тв.);

8) обставини **допустовості**, що вказують на чинники, у супереч яким відбувається дія, явище або триває стан (**незважаючи на що?**), напр.: *зробити наперекір усьому*;

9) обставини **наслідку**, що вказують на наслідок дії (не відповідають на запитання), напр.: *зустрілися на радість*.

17. Крім типових членів речення, які можна однозначно кваліфікувати, у формально-синтаксичній структурі речення наявні перехідні утворення, що не відповідають традиційним класифікаційним характеристикам, а позначені синтезом диференційних ознак різних структурно-семантичних компонентів. Це **синкретичні другорядні члени речення**, які обов'язково потрібно враховувати під час синтаксичного розбору. Дотримуючись основних принципів традиційної класифікації членів речення і враховуючи характер зв'язку між компонентами синтаксичної структури простого речення та тип ССВ, виокремлюємо такі різновиди синкретичних другорядних членів речення (СДЧР):

1) **СДЧР з однобічною прикленною залежністю**, а саме:

а) з **атрибутивно-обставинним значенням**, напр.: *Ярослав виснажувався від щоденного метання ^{якого?} ^{де?} по Новгороду* (П. Загребельний);

б) з **об'єктно-обставинним значенням**, напр.: *Тротуари центрального проспекту порозм'якали ^{чому? від чого?} від сонця* (Олександр Олесь);

в) з **атрибутивно-об'єктним значенням**, напр.: *...все говорило про любов ^{яку? до чого?} господині до праці та краси...* (П. Загребельний);

г) з **атрибутивно-об'єктно-обставинним значенням**, напр.: *З ^{яких? звідки? коло чого?} кущів коло кринички з'явилася величезна, вся в чорному баберя...* (П. Загребельний);

2) **СДЧР з двобічною причленною залежністю**, а саме:

а) **дуплексив** – особливий різновид членів речення, який характеризується одночасною подвійною залежністю від імені та дієслова й називає ознаку предмета, що виявляється одночасно з дією, та обставинну чи об'єктну характеристику дії; специфіка дуплексива з погляду семантики полягає в тому, що він, разом із двома граматично різними словами – іменною частиною мови та дієсловом, – виражає два семантико-синтаксичні відношення – атрибутивне й обставинне або атрибутивне й об'єктне, рідше – атрибутивне й обставинне одночасно, напр.: *Тому й не раз вислуховував беззлобні насмішки Юрія Дзвонаря, який обзивав ^{як?} його ^{яким?} то невдахою, то „святим та божим”* (М. Стельмах); ... *добра, щаслива усмішка робить ^{ким?} маму ^{якою?} просто красунею* (О. Гончар); *Журину ^{якою?} взято ^{ким?} із якою метою?* до князівського бабинця *годувальницею* маленької Євпраксії (П. Загребельний);

б) **СДЧР із двобічною причленною залежністю з атрибутивно-обставинним значенням** (рідше – атрибутивно-обставинно-об'єктним), виражені:

1) прийменниково-відмінковою конструкцією, напр.: *Риба ^{яка? де?} в Дніпрі сміялася ^{де?} цього вечора* (П. Загребельний);

2) прислівником, напр.: *Дорога ^{яка? де?} ліворуч була наглухо закрита ^{де?} дубовими завалами* (П. Загребельний);

3) дієприкметником (прикметником) чи їхніми зворотами, що стоять переважно в препозиції та, узгоджуючись з іменником, одночасно за змістом пов'язані з дієсловом-присудком, виражаючи додаткові обставинні значення (способу дії, причини, допустовості тощо), напр.: *Плескувате й округле, воно [обличчя] ^{яке?} було схоже ^{чому?} на порепаний гречаник* (М. Стельмах);

4) порівняльним зворотом, напр.: *Пекельні тіні, ^{які?} мов ворони, шляхи обсіли ^{як?} в чорний ряд* (О.Озірний).

18. Проблема типології односкладних речень, розрізнення односкладних та двоскладних речень також потребує належної уваги.

Односкладними називають речення, які мають один головний член, що є виразником предикативності, і не потребують доповнення структури іншим головним членом.

В основі класифікації односкладних речень лежать два критерії: 1) граматичний (ураховано граматичну природу головного члена); 2) семантичний (в основі лежить логічний аналіз речення).

Нині окреслена тенденція розрізняти з-поміж односкладних речень дієслівні та іменні (вихідним постає морфологічний принцип), а потім із-поміж дієслівних диференціюють підтипи односкладних речень на підставі особовості / неособовості морфологічної форми.

Односкладні речення

<i>Дієслівні</i> (головний член виражений дієсловом та предикативним прислівником)	<i>Іменні</i> (головний член виражений іменником)
<i>означено-особове;</i> <i>узагальнено-особове;</i> <i>неозначено-особове;</i> <i>інфінітивне;</i> <i>безособове;</i> <i>безособово-інфінітивне</i>	<i>номінативне;</i> <i>вокативне</i>

У процесі виконання практичних завдань на визначення різновидів односкладних речень, відмежування їх від двоскладних доцільніше послуговуватися такою схемою:

Визначення типів односкладних речень (за засобами вираження головного члена)

Дієслово I особи однини і множини дійсного способу теперішнього й майбутнього часу	означено-особове узагальнено-особове
Дієслово II особи однини і множини дійсного способу теперішнього й майбутнього часу	означено-особове узагальнено-особове
Дієслово III особи однини дійсного способу теперішнього й майбутнього часу	двоскладне неповне
Дієслово III особи множини дійсного способу теперішнього й майбутнього часу	неозначено-особове узагальнено-особове
Дієслово дійсного способу минулого часу однини	двоскладне неповне узагальнено-особове (рідко, у прислів'ях та приказках)
Дієслово дійсного способу минулого часу множини	неозначено-особове
Дієслово I особи множини наказового способу	означено-особове узагальнено-особове
Дієслово II особи однини і множини наказового способу	означено-особове узагальнено-особове
Дієслово умовного способу	двоскладне неповне
Безособова дієслівна форма на <i>-но, -то</i>	безособове
Безособові дієслова та особові у безособовому значенні (<i>світає; не спить</i>)	безособове
Слова категорії стану з нульовою чи матеріально вираженою дієслівною зв'язкою (<i>стало тихо</i>)	безособове
Дієслово у формі інфінітива із часткою <i>б (би)</i> або без неї (<i>не палити</i>)	інфінітивне

Дієслово у формі інфінітива з допоміжним модальним чи фазовим дієсловом у формі I чи II особи однини та множини дійсного способу теперішнього чи майбутнього часу, а також наказового способу (<i>не можу забути</i>)	означено-особове узагальнено-особове
Дієслово у формі інфінітива з допоміжним модальним чи фазовим дієсловом у формі III особи множини дійсного способу теперішнього чи майбутнього часу (<i>хочуть залякати</i>)	неозначено-особове
Дієслово у формі інфінітива з допоміжним модальним чи фазовим дієсловом у формі минулого часу множини (<i>могли домовитися</i>)	неозначено-особове
Дієслово у формі інфінітива з допоміжним модальним чи фазовим дієсловом у безособовій формі (<i>починало світати</i>)	безособово-інфінітивне
Дієслово у формі інфінітива з допоміжним компонентом – предикативним прислівником або заперечним займенником чи прислівником: <i>жаль залишати, нікуди дітися, нічим замінити</i> (наголошене в таких заперечних словах <i>ні</i> , якщо ж наголос падає на інший склад, то це інфінітивне речення, пор.: <i>нічи́м не замінити</i>)	безособово-інфінітивне
Іменник у називному відмінку або кількісно-іменникове словосполучення (<i>подорож; сто вражень</i>)	номінативне
Іменник у кличному відмінку (<i>Оксано!</i>)	вокативне

Розрізнення односкладних і двоскладних речень

1. *Розрізнення односкладних дієслівних і двоскладних неповних* базується на можливості / неможливості встановити підмет та на врахуванні засобів вираження присудка:

а) якщо з контексту можна встановити підмет, то, незалежно від засобів вираження присудка, це двоскладне неповне (пор.: **Посадили** над козаком явір та ялину (Т. Шевченко) (односкладне неозначено-особове). – *Прийшли* батько й сестри. **Посадили** над козаком явір та ялину (двоскладне неповне));

б) якщо з контексту не можна встановити підмет, то потрібно враховувати засоби вираження головного члена речення: двоскладним неповним буде речення, у якому присудок виражений дієсловом минулого часу однини, III особи однини та умовного способу, напр.: **Прийшов** поговорити з лісом (З газети) (двоскладне неповне).

2. *Розрізнення односкладних називних і двоскладних неповних* базується на наявності / відсутності другорядних членів речення групи присудка (обставини, додатка): якщо при підметі є обставина або додаток, то це двоскладне неповне, якщо лише означення або відсутні поширювачі, то це односкладне називне, напр.: *Дощ. Весняний дощ* (односкладні називні). *Надворі дощ* (двоскладне неповне).

3. *Розрізнення односкладних називних і двоскладних повних речень* базується на врахуванні синтаксичної функції наявних у реченні прикметників (дієприкметників, числівників, займенників). Традиційно препозитивний прикметник виконує роль означення, а постпозитивний – присудка, напр.: *Чудовий день* (називне). – *День чудовий* (двоскладне повне).

Однак часто (особливо в поетичному тексті) препозитивна прикметникова форма виконує роль присудка, зокрема:

а) якщо прикметник (дієприкметник тощо) є компонентом головної частини складнопідрядного обставинного речення або першої частини безсполучникового неоднорідного складу, напр.: *У всякого своя доля і свій шлях широкий: той мурує, той руйнує...* (Т. Шевченко); *Страшні слова, коли вони мовчать...* (Л. Костенко);

б) якщо при підметі є інші поширювачі, найчастіше означення, виражене вказівним займенником, напр.: *Благословен той день і час...* (М. Рильський);

в) якщо при прикметникові є підсилювальна частка, напр.: *Ой яка чудова українська мова!* (О. Підсуха).

19. За ускладненістю структури речення поділяють на неускладнені й ускладнені. *Ускладнене просте речення* не є самостійною синтаксичною одиницею. За структурою воно постає простим реченням, протиставленим складному як одиниця монопредикативна одиниці поліпредикативній.

У сучасній українській мові наявні декілька семантико-синтаксичних моделей ускладнення:

1) речення з однорідними членами (речення із сурядними рядами (І. І. Слинко та ін.)), напр.: *Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим* (Л. Костенко);

2) речення з відокремленими членами (напівпредикативними конструкціями (І. І. Слинко та ін.)), напр.: *Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь...* (М. Коцюбинський);

3) речення зі звертаннями (кличними комунікатами (І. І. Слинко та ін.)), напр.: *Де зараз ви, кати мого народу?* (В. Симоненко);

4) речення зі вставними й вставленими одиницями (речення із суб'єктивно-модальними формами (І. І. Слинко та ін.)), напр.: *Не стану вам наводити відгуки про Стефаніка його сучасників, – цитат ви ще наслухаєтесь у ці дні, – хоча, власне, думка про нього давно вже склалася одностайна* (О. Гончар);

5) речення з опосередкованими (уточнювальними) другорядними членами (цей різновид ускладнення виокремлюють І. Р. Вихованець,

А. П. Загнітко, хоч здебільшого уточнювальні члени аналізують серед відокремлених): *Отут в роздоллі, біля гаю, Хороші дні пливуть мої* (М. Стельмах).

Найтиповіша помилка, яку допускають під час синтаксичного аналізу простого ускладненого речення, – це сплутування ускладнювальних структурних компонентів із засобами їхнього вираження. Так, аналіз речення з відокремленими членами (див. наведений вище приклад) повинен містити таку характеристику: *ускладнене відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом* (а не **ускладнене дієприкметниковим зворотом*).

1.2.8.5. Синтаксичний розбір складного речення

1.2.8.5.1. Синтаксичний розбір складного неускладненого речення

Основні поняття, необхідні для синтаксичного розбору складного речення: складне речення неускладненого типу, складне сполучникове речення, складносурядне речення (складносурядне відкритої структури: власне-єднальне зі значенням одночасності, розділове зі значенням чергування дій; складносурядне закритої структури: невласне-єднальне зі значенням послідовності дій, причиново-наслідкової зумовленості, умовно-наслідковим значенням, доповнення, обмеження, приєднання; розділове зі значенням взаємовиключення; зіставне; протиставне; градаційне; пояснювальне); складнопідрядне речення (складнопідрядне нерозчленованої структури: присубстантивно-означальне (власне-означальне: означально-видільне, якісно-означальне; означально-поширювальне), складнопідрядне з'ясувальне, складнопідрядне займенниково-співвідносне (із предметним значенням, з атрибутивним значенням, з обставинним значенням: місця, часу, способу дії, міри і ступеня, причини, мети), складнопідрядне локативне; складнопідрядне розчленованої структури: місця, часу, причини, мети, умови, способу дії, міри і ступеня, порівняльне, допустове, наслідкове, супровідне; складнопідрядне з ознаками розчленованої і нерозчленованої структури: однокомпаративне, двокомпаративне; безсполучникове складне речення (безсполучникове з однотипними частинами: єднальне, зіставно-протиставне; безсполучникове з різнотипними частинами: з'ясувальне-об'єктне, причини, наслідку, порівняльне, умови, часу, допустове, мети, приєднувальне, пояснювальне).

Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини (оскільки сурядні сполучники не належать предикативним частинам, то цифру ставимо після сполучника).
4. Позначити сполучні засоби.
5. Підкреслити другорядні члени речення.
6. Накреслити структурні схеми (рівневу, лінійну, комбіновану).

7. Дати загальну характеристику складносурядного речення:
- складне речення;
 - сполучникове;
 - складносурядне;
 - тип за структурними особливостями (відкритої чи закритої структури);
 - тип за семантико-синтаксичними відношеннями: власне-єднальне зі значенням одночасності, розділове зі значенням чергування дій; складносурядне закритої структури: невласне-єднальне зі значенням послідовності дій, причиново-наслідкової зумовленості, умовно-наслідковим значенням, доповнення, обмеження, приєднання; розділове зі значенням взаємовиключення; зіставне; протиставне; градаційне; пояснювальне;
 - вид за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне, бажальне, спонукально-розповідне, спонукально-питальне;
 - за інтонацією: окличне чи неокличне.

8. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень:

- формально просте речення;
- двоскладне, односкладне (тип односкладного), нечленоване;
- поширене чи непоширене;
- повне чи неповне;
- неускладнене чи ускладнене (чим саме);
- стверджувальне чи заперечне: загальнозаперечне, частковозаперечне.

9. Схарактеризувати члени речення й словосполучення однієї предикативної частини.

Зразок:

¹В вінку мiнiвся злотом ряст весняний, ²золотим дощем лились пiснi...

(Леся Українка).

□¹, і □²

[...], і [...].

□¹, і □²

Речення складне, сполучникове, складносурядне, відкритої структури, власне-єднальне зі значенням одночасності, розповідне, неокличне.

1 – формально просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене, стверджувальне;

2 – формально просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене, стверджувальне;

... і ²золотим дощем лились пiснi...

(Що?) *пiснi* – простий підмет, морфологізований, виражений іменником у називному відмінку;

пiснi (що робили?) *лились* – простий дієслівний присудок, особово-дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу минулого часу;

Що робили?

⊗ *пiснi лились* – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, предикативне, предикативні ССВ, координація;

лились (як?) дощем – обставина способу дії, виражена іменником;

⊗ $\xrightarrow{\text{Як?}}$
лились дощем – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-іменникове, обставинні відношення, прилягання, відмінкове, власне-відмінкове;

дощем (яким?) золотим – узгоджене означення, виражене прикметником;

⊗ $\xrightarrow{\text{Яким?}}$
дощем золотим – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, іменне, іменникове, іменниково-прикметникове, атрибутивні ССВ, узгодження, власне-граматичне (повне).

Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини (номер слід ставити перед першим словом предикативної частини).
4. Поставити запитання до підрядної частини (у реченнях нерозчленованої структури записати їх над опорним словом, у реченнях розчленованої структури – над граматичною основою).
5. Позначити сполучні засоби (кружечком – сполучник, квадратом – сполучне слово).
6. Підкреслити другорядні члени речення.
7. Накреслити структурні схеми.
8. Дати загальну характеристику складнопідрядного речення:
 - а) складне речення;
 - б) сполучникове;
 - в) складнопідрядне;
 - г) тип за структурними особливостями (розчленованої або нерозчленованої структури);
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями (присубстантивно-означальне та його різновиди, займенниково-співвідносне та його різновиди; локативне, з'ясувальне, обставинне та його різновиди: місця, часу, причини тощо);
 - д) вид за метою висловлювання; розповідне, питальне, спонукальне, бажальне, спонукально-розповідне тощо;
 - е) за інтонацією: окличне чи неокличне.
9. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень (за аналогією до складносурядного речення).
10. Схарактеризувати члени речення й словосполучення однієї предикативної частини.

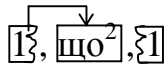
Зразок:

¹В таку добу під горою, Біля того гаю ^{якого?}, ² Що чорніє над водою,
¹Щось біле блукає (Т. Шевченко).

1

2

[.., (що...),..].

Речення складне, сполучникове, складнопідрядне нерозчленованої структури з підрядним присубстантивно-означальним, власне-означальне, означально-видільне, розповідне, неокличне.

1 – формально просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене уточнювальною обставиною, стверджувальне;

2 – формально просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене, стверджувальне.

... Що чорніє над водою ...

(Що?) *що* – простий підмет, морфологізований, виражений займенником у називному відмінку;

що (що робить?) *чорніє* – простий дієслівний присудок, особово-дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу теперішнього часу;

Що робить?

що чорніє – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, предикативне, предикативні ССВ, координація;

чорніє (де?) *над водою* – обставина місця, виражена прийменниково-відмінковим зворотом;

де?

чорніє над водою – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-іменникове, обставинні ССВ, прилягання, відмінкове, прийменниково-відмінкове.

Схема аналізу складного безсполучникового речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Підкреслити другорядні члени речення.
5. Накреслити схеми.
6. Дати загальну характеристику безсполучникового речення:
 - а) складне речення;
 - б) безсполучникове;
 - в) тип за структурними особливостями (з однотипними чи з різнотипними частинами);
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями (єднальне, зіставно-протиставне; з'ясувально-об'єктне, причини, наслідку, порівняльне, умови, допустове, мети, пояснювальне, приєднувальне);
 - г) вид за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне, бажальне, спонукально-розповідне тощо;
 - д) за інтонацією: окличне чи неокличне.
7. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.
8. Схарактеризувати члени речення й словосполучення однієї предикативної частини.

Зразок:

Змарнуєш на жнивах хвилину – втрапиш не одну зернину (Нар. тв.).

[...] – [...].

① – ② .

Речення складне, безсполучникове, із різнотипними частинами, умови, розповідне, неокличне.

1 – формально просте, односкладне, узагальнено-особове, поширене, повне, неускладнене, стверджувальне;

2 – формально просте, односкладне, узагальнено-особове, непоширене, повне, неускладнене, заперечне, частковозаперечне.

Змарнуєш на жнивах хвилину ...

(Що зробиш?) змарнуєш – головний член односкладного речення, виражений дієсловом дійсного способу майбутнього часу;

змарнуєш (що?) хвилину – прямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінку без прийменника;

$\begin{array}{c} \text{Що?} \\ \otimes \text{---} \downarrow \\ \text{змарнуєш хвилину} \end{array}$ – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-іменникове, об'єктні відношення, керування, придієслівне, безпосереднє, сильне;

змарнуєш (коли?) на жнивах – обставина часу, виражена прийменниково-відмінковим зворотом;

$\begin{array}{c} \text{Коли?} \\ \otimes \text{---} \downarrow \\ \text{змарнуєш на жнивах} \end{array}$ – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-іменникове, обставинні відношення, прилягання, відмінкове, прийменниково-відмінкове.

1.2.8.5.2. Методичні рекомендації до теми „Складне речення”

1. Складне речення – це синтаксична одиниця, що складається з двох чи більше предикативних одиниць, які становлять структурну, семантичну й інтонаційну єдність і використовуються в ролі одиниці повідомлення.

Частини складного речення, на протигагу простим реченням, не є самостійними й не мають семантичної та інтонаційної завершеності, а своїм змістом та інтонаційно зливаються в одне ціле. Тільки складне речення в заголом, характеризуючись семантичною завершеністю, має й свою інтонацію кінця, зосереджену на кінцевих словах останньої предикативної частини, тому, аналізуючи компоненти складного речення, ми будемо послуговуватися терміном “предикативна частина”, “частина складного речення”, а не “просте речення”.

Предикативні частини, на відміну від простих речень, є синтаксичними утвореннями, яким притаманна формально-синтаксична й семантико-синтаксична організація простого речення, але які втратили комунікативну цілісність і стали частинами окремої синтаксичної одиниці вищого рангу – складного речення.

Складному реченню притаманна особлива структурна організація, яка виявляється в тому, що воно, на відміну від простого, побудоване не із слів та

словосполучень, а з предикативних одиниць, подібних за своєю будовою до простого речення й розташованих за певною схемою.

Схеми є найбільш вдалим засобом узагальнення, моделювання й наочного зображення теоретичного матеріалу. Схеми-моделі дають можливість відтворити мовні явища в їхньому формальному вираженні, сприяють кращому осмисленню їхньої структури.

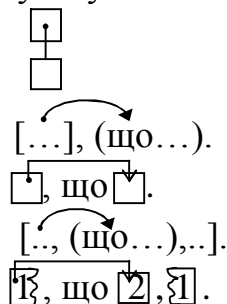
У теоретичних та методичних дослідженнях із синтаксису української мови надають перевагу то лінійним (горизонтальним), то рівневим (вертикальним) схемам, або послуговуються т. зв. комбінованими схемами. Переваги *лінійної* моделі в тому, що вона дає змогу представити структуру речення „лінійно”, тобто зберігаючи порядок розташування предикативних одиниць, водночас фіксуючи розірваність головної чи підрядної частин, відтворює сполучні засоби.

Рівнева схема, що має вищий ступінь абстрагування, відтворює „ступеневу” організацію речення з урахуванням специфіки його формально-синтаксичної організації.

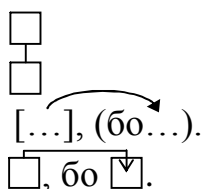
Комбінована схема поєднує особливості лінійного та рівневого моделювання: у ній структура речення представлена лінійно, але використано позначки рівневої схеми.

Вибір схем для моделювання речень можна пояснити суто суб’єктивними чинниками, оскільки вони демонструють різний тип мислення людини. У процесі синтаксичного аналізу речення студенти повинні змоделювати речення в лінійному, рівневому та комбінованому виявах.

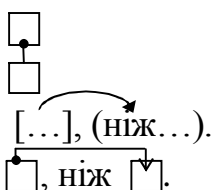
Практика шкільного та вишівського викладання синтаксису засвідчує неоднозначні підходи до моделювання структури речень. Студенти послуговуються такою системою умовних позначок:

Складнопідрядне (СПР) нерозчленованої структури (у реченнях цього типу підрядна частина входить у внутрішню структуру головної, пояснюючи якийсь її компонент, тому виводимо підрядну частини із середини головної, маркуючи крапкою опорне слово)

Складнопідрядне розчленованої структури (у реченнях цього типу підрядна частина стосується зовнішньої структури головної, співвідноситься з нею в повному обсязі, а тому в схемі виводимо її з лінії)

Складнопідрядне з ознаками розчленованої й нерозчленованої структури (схема такого речення поєднує особливості моделі СПР нерозчленованої структури (опорне слово позначене крапкою) та СПР розчленованої структури (підрядну частину виводимо з лінії)

□, і □.
[...], і [...].
□, і □.

Складносурядне речення (ССР)

□ ≠ □.
[...], [...].
□, □.

Безсполучникове речення (БСР) з однотипними частинами

□
≠
□
[...] – [...].
□ – □.

Безсполучникове речення з різнотипними частинами

2. Складносурядне речення – це такий різновид складного речення, предикативні частини якого поєднані сурядним зв'язком за допомогою сполучників сурядності та інших граматичних засобів у єдине граматичне, семантичне й інтонаційне ціле.

ССР відкритої структури – це такі складні речення, що характеризуються структурно-граматичною незамкненістю, багаточленним складом і зворотністю предикативних частин (можна переставити місцями предикативні компоненти). Натомість **ССР закритої структури** характеризуються структурно-граматичною замкненістю, двочленним складом і незворотністю предикативних частин.

Беручи до уваги різні підходи до класифікації ССР, виокремлюємо структурно-семантичні типи ССР на основі єдності характеру синтаксичних зв'язків і ССВ між сурядними частинами.

Складносурядні речення

ССР відкритої структури	ССР закритої структури
1) власне єднальні зі значенням одночасності (<i>і, й, та (і), ні–ні, ані–ані</i>), напр.: <i>І красується в полі жито, і лунає дитячий сміх</i> (Є. Летюк);	1) невласне-єднальні зі значенням: а) послідовності дій, процесів або станів (<i>і, й, та (і), ні–ні, ані–ані</i>), напр.: <i>Вночі сніговиця уцухла, й над містом завис ясний холодний місяць</i> (Л. Конончук);
2) розділові зі значенням чергування дій (<i>то–то, або–або, чи–чи, іноді – а іноді, або</i>), напр.: <i>То заблещить у небі яскраво зірка, то засвітяться контури сизуватої хмари</i> (А. Шиян).	б) причиново-наслідкової зумовленості (<i>і, і тому, і від того, і через те, тому, від того, через те</i>), напр.: <i>Спустився вечір, і одразу похолоднішало</i> (О. Гончар);
	в) умовно-наслідковим значенням (<i>і, і таким чином, і значить, отже, і отже</i>), напр.: <i>А тепер – якийсь листочок осінній, і вже стоїш у потрясінні</i> (Л. Костенко);

	г) приєднання (та й, і, а, та (і) ще, та до того, і також, і на додаток), напр.: <i>Винаймати квартиру не було грошей, та й у радянські часи знайти житло для найму нелегко</i> (Є. Кононенко);
	г) доповнення (поширення): <i>і, і навіть, навіть</i> , напр.: <i>Перекошені стіни й покрівля потемніли від часу, і навіть хрест геть почорнів</i> (М. Старицький);
	д) обмеження (і, і тільки, і лише, тільки, лише), напр.: <i>Тихо, і тільки дятел стукає дзьобом</i> ;
	2) розділові взаємовиключення (зі значенням несумісності дій): (чи, або, чи – чи, чи то – чи то, не то – не то, а то – а то, або – або, може – може, можливо – можливо, напр.: Чи то музики грали не вміли, чи він до танців не мастак (В. Буденний);
	3) зіставні (а, а тим часом, а поки що), напр.: <i>Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть</i> (Л. Костенко);
	4) протиставні (а, але, проте, зате, однак, та (але), так, ж), напр.: <i>А мати хоче научати, так соловейко не дає</i> (Т. Шевченко);
	5) градаційні (як – так і, не тільки – але й, не тільки – а й, не лише – а й (але й), не те щоб – а, не можна сказати щоб – але, напр.: Не тільки Галя бачила те синє диво, але й стара не відводила від нього очей (В. Шевчук);
	б) пояснювальні (тобто, як-от, чи, цебто (себто), а саме, або), напр.: <i>Час же їх розрізав, як пилкою, тобто він розполовинив живу плоть...</i> (В. Шевчук).

3. Складнопідрядне речення – це такий різновид складного речення, предикативні частини якого пов'язані підрядним зв'язком за допомогою підрядних сполучників чи сполучних слів та інших засобів в єдине граматичне, семантичне й інтонаційне ціле.

СПР нерозчленованої структури – це такі складні речення, підрядна частина яких стосується одного слова або словосполучення головної частини, причому зв'язок підрядної частини з головною в них здійснюється за допомогою асемантичних, функціональних сполучників і співвідносних слів.

СПР розчленованої структури – це такі складні речення, підрядні частини яких звичайно стосуються головної частини загалом і пов'язані з нею за допомогою семантичних сполучників.

Складнопідрядні речення

№	Різновид речення	Сполучні засоби	Запитання до підрядн. частини, опорні слова в головній частині	Приклади
I.	СПР нерозчленованої структури			
1)	СПР присубстантивно-означальне: а) власне-означальне: • означально-видільне; • якісно-означальне; б) означально-поширювальне.	Сп. слова: <i>хто, що, який, чий, котрий, куди, де, звідки, як, коли; скільки, наскільки;</i> сполучн.: <i>що, щоб, наче</i> та ін.	<i>Який? яка? яке?</i> а) синсемантичні іменники: наявне або домислюване співвідносне вказівне слово: • <i>той, цей, інший;</i> • <i>такий;</i> б) автосемантичні іменники (не потребують вказівних слів, часто мають свої означення).	а) Почуття без розуму – це той хміль, який і голову зірве (М. Стельмах); <i>Толстой створив такий світ, якого не знали до нього</i> (П. Загребельний); б) Ти п'єш із чистої криниці, яку ми щирістю зовем (М. Рильський).
2)	СПР з'ясувальне	Сполучн.: <i>що, щоб, чи;</i> сп. слова: <i>хто, що, який, чий, котрий, куди, звідки, де, як, коли, скільки, наскільки</i> та ін.	Відмінкові запитання (<i>що? чого? кого? чим?</i>) Опорні слова: а) дієсл. зі значенням: мовлення, мислення, волевиявлення, буття, сприймання тощо; б) прикметники зі значенням вольового та емоційного стану: <i>невен, згоден, благословен, радий, переконаний, блажен;</i> в) слова категорії стану: <i>жаль, шкода, слід, відомо, приємно, закономірно, треба;</i> г) іменники дієслівн. походження, які мають здатність керувати: <i>думка, мрія, надія, чутка, віра, переконання</i> тощо;	а) <i>Розкажи, як за горою сонечко сідає</i> (Т. Шевченко); б) МВФ невен, що Україна без його грошей не обійдеться й наступного року (З газети); в) <i>Жаль, що не дружив я з голубами</i> (А. Малишко); г) <i>Він [дощ] тихо плаче правду, що я когось далекого люблю</i> (Л. Костенко).

3.	<p>СПР займенниково-співвідносне:</p> <p>а) із предметним значенням (співвідносне слово є підметом або додатком);</p> <p>б) з атрибутивним значенням (співвідносне слово є присудком);</p> <p>в) з обставинним значенням (співвідносне слово є обставиною):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>місця</i> • <i>часу</i> • <i>способу дії</i> • <i>міри і ступеня</i> • <i>причини</i> • <i>мети</i> 	<p>Сп. слова: <i>хто, що, який, чий, котрий, куди, де, звідки, як, коли, скільки, наскільки;</i> сполучн.: <i>що, щоб, наче</i> та ін.</p>	<p>Запитання усіх членів речення.</p> <p>Побудоване за моделями:</p> <p>а) той – хто, що, який, чий;</p> <p>б) такий – який, що; той – що, який, чий, хто;</p> <p>в)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>там – де, туди – куди, звідти – звідки, туди – де;</i> • <i>тоді – коли, доти – доки, поки, допоки;</i> • <i>так – як, щоб, наче;</i> • <i>стільки – скільки, настільки –</i> <i>наскільки, такий – що й;</i> • <i>тому – що, через те – що, у зв'язку з тим – що, з тим – що, зати́м – що, завдяки тому – що;</i> • <i>для того – щоб, задля того – щоб, із тим – щоб, заради того – щоб.</i> 	<p>а) <i>Спасибі ж тим, хто дарує нам щастя добрих спогадів</i> (Г. Тютюнник);</p> <p>б) Які діла, така й нагорода (Леся Українка);</p> <p>в) Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори (А. Малишко);</p> <p>Коли душа посоловіє, тоді уже не до краси (Л. Костенко);</p> <p><i>Хай буде так, як я собі велю</i> (Л. Костенко);</p> <p>Вишні цвіли так рясно, неначе вкрив їх пухнастий сніг (Ю. Яновський);</p> <p>Ми є тому, що нас не може бути (Л. Костенко);</p> <p><i>І минуле було прожите для того, щоб ствердити майбутнє</i> (М. Стельмах).</p>
4.	<p>СПР локативне</p>	<p>Сполучні слова: <i>де, куди, звідки, звідкіля, звідкіль.</i></p>	<p><i>Де? куди? звідки?;</i></p> <p>а) дієслова місцезнаходження, перебування (<i>лежати, стояти, перебувати, бути, сидіти, тощо</i>);</p> <p>б) дієслова руху, переміщення (<i>іти, їхати, мчати, вести, летіти, пливати, везти</i> та ін.)</p>	<p><i>Хатинка стоїть, де мріє задуманий ліс</i> (З газети);</p> <p><i>Ми підем, де трави похилі, Де зорі в ясній далині</i> (А. Малишко).</p>
СПР розчленованої структури				
5.	<p>СПР місця</p> <p>а) СПР детермінантні із загальним значенням місця;</p>	<p>Сполучні слова: <i>де, куди, звідки, звідкіля,</i></p>	<p><i>Де? куди? звідки?;</i></p> <p>а) присудок головної частини не може бути виражений дієсловами місцезнаходження,</p>	<p>а) Де кров текла козацька, трава зеленіє (Т. Шевченко).</p>

	б) СПР приадverbіальні з уточнювальним значенням місця.	звідkіль	перебування, руху, переміщення; б) підрядна частина постає уточнювальним компонентом обставини місця головної частини, вираженої повнозначним прислівником.	б) <i>Оддалік, де жита вигинались на рівнинах, плив комбайн</i> (О. Довженко).
6.	СПР часу: а) зі значенням одночасності; б) із семантикою різночасності.	Сполучники: а) <i>коли, як, якже, в той час як, доки, поки, в міру того як;</i> б) <i>коли, як, після того як, перед тим як, до того як, раніше ніж, поки, аж поки, доки, аж доки, відколи, відтоді як, з того часу як, з тих пір як, як тільки, тільки що, тільки-но, ледве, лиш(е), щойно</i>	<i>Коли? поки? доки? з якого часу? до якого часу? як довго?</i> Підрядна частина пояснює головну загалом або уточнює обставину часу, виражену повнозначним прислівником.	Як тільки ударить перший промінь сонця в мури, вони спалахують золотим пожаром (Леся Українка); Доки сонце зійде, роса очі виїсть (Н. тв.); Навесні, коли цвітуть сади, особливо легко дихається (З газети).
7.	СПР умови: а) СПР реальної умови; б) СПР ірреальної умови.	Сполучник и: а) <i>якщо, коли, як, раз, якже;</i> б) <i>коли б, якби, аби.</i>	<i>За якої умови? при якій умові?</i>	а) І якщо впадеш ти на чужому полі, прийдуть з України верби і тополі... (В. Симоненко); б) Якби це було просто щастя, то це було б просто щастя (Л. Костенко).

8.	СПР причини	Сполучники: бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, бо ж, щоб, оскільки, внаслідок того що, завдяки тому що, затим що	<i>Чому? через що? з якої причини? від чого?</i>	<i>Боїться смерті, тому що нема за що вмирати (О. Довженко).</i>
9.	СПР мети: а) власне-цільові; б) невласне-цільові.	Сполучники: щоб, щоби, аби, для того щоб, в ім'я того щоб, зادля того щоб, з тим щоб, на те щоб, затим щоб (у ролі сполучника можуть уживатися частки хай, нехай)	<i>Для чого? навіщо? з якою метою?</i> а) у головній частині вживаються слова зі значенням цілеспрямованої дії чи руху; б) у головній частині наявні слова зі значенням повинності (<i>треба, потрібно, необхідно, мати, слід тощо</i>).	<i>Небо прихилив би, аби добре було тобі (З газети); Вона потрібна, мати, нам, живим, аби почули, доки ще не пізно (Б. Олійник).</i>
10.	СПР допустове: 1) власне допустові: а) обмежувально- допустові; б) протиставно- допустові; в) розділово- допустові; 2) узагальнено- допустові.	1) а) <i>Хоч(а), хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що;</i> б) <i>хоч – а, хай – але, нехай – та;</i> в) <i>чи...чи – (а), хоч...хоч – (але);</i> 2) <i>як не, де не, скільки не, куди не, який</i>	<i>Незважаючи на що?</i>	<i>Пережив запаморочливо приємні події, незважаючи на те, що всі вони розгорталися вже як по писаному... (А. Головка); Нехай відомий я поет, але собі я невідомий (В. Симоненко); Чи так, чи не так, а не буде з риби рак (Н. тв.);</i>

		<i>не, хто не, хоч як, хоч який.</i>		Як не мудруй, а правди ніде діти (Н. тв.).
11.	СПР способу дії та міри і ступеня: а) власне способу дії; б) власне міри і ступеня.	Сполучники: <i>як, щоб, що (й);</i> сполучні слова: <i>скільки, наскільки.</i>	<i>Як? якою мірою? скільки? наскільки?</i>	<i>Ми не могли пройти повз цю пам'ятку культури, щоб не поцікавитись її історією (З газети);</i> <i>Поза хатами тяглися виноградники, скільки можна було окинути оком (І. Нечуй-Левицький).</i>
12.	СПР порівняльне	Сполучники: <i>як, мов, немов, немовбито, ніби, нібито, наче, начебто, неначебто</i> тощо.	<i>Як? подібно до чого?</i>	<i>Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (Т. Шевченко).</i>
13.	СПР наслідкове	Сполучник: <i>так що</i> (ускладнений частками – <i>так що аж, так що й</i>), аналогі сполучників <i>аж, так, що.</i>	Не відповідає на запитання; пояснює головну частину загалом; зрідка підрядна частина пояснює компонент головної, зазвичай дієприслівниковий зворот.	<i>Всі три лави збилися на невеликому тирлі, так що й тікати було нікуди (Ю. Мушкетик);</i> <i>Рвучко підплигнувши на віз, так що ледве не впав на ящик, Тарас Демидович став поправляти на собі одержу (Ю. Збанацький).</i>
14.	СПР супровідне	Сполучне слово <i>що</i> в різних відмінках; <i>що = і це.</i>	Підрядна частина не відповідає на запитання; містить додаткове повідомлення стосовно висловленого в головній.	<i>Козаки відповідали дружним реготом, що це дужче дратувало шляхту (П. Панч).</i>
СПР з ознаками розчленованої й нерозчленованої структури				
15.	СПР однокомпаративне: а) зі значенням порівняння;	Сполучники <i>ніж, аніж, чим, як.</i>	<i>За що? ніж що?</i> а) опорний компонент представлений прикметниками й	<i>Нічого нема страшнішого, ніж бачити стару людину в</i>

	б) зі значенням зіставлення.		прислівниками у формі вищого ступеня порівняння; б) опорним компонентом є форма <i>краще</i> та <i>легше</i> , <i>швидше</i> (у значенні <i>краще</i>).	<i>риданні</i> (О. Гончар); <i>Краще полин їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти</i> (Є. Гуцало).
16.	СПР <i>двокомпаративне</i>	Парні сполучники: <i>чим – тим,</i> <i>що – то,</i> <i>чим – то,</i> <i>що – тим.</i>	Не відповідає на запитання; компаратив уживається в обох частинах.	Чим далі в ліс, тим більше дров (Н. тв.).

4. Проблемним є питання визначення функціонального статусу сполучних засобів, розрізнення сполучників і сполучних слів. Завжди сполучними словами є: **хто, який, чий, котрий, скільки, наскільки, де, куди, звідки, чому, навіщо.**

І сполучниками, і сполучними словами можуть бути: **що, коли, поки, доки, як, чим.**

Розрізнення сполучників і сполучних слів

Сполучне слово	Сполучник
1. Має лексичне значення (можна поставити запитання). 2. Може мати логічний наголос. 3. Є членом речення. 4. Уживається переважно в СПР нерозчленованої структури. 5. Синонімічна заміна відповідним сполучним словом. 6. Наявність співвідносних вказівних слів.	1. – 2. – 3. – 4. Уживається в основному в СПР розчленованої структури. 5. Синонімічна заміна відповідним сполучником. 6. Співвідносні вказівні слова зазвичай відсутні (крім займенниково-співвідносних речень з обставинним значенням).
<p style="text-align: center;">Що</p> 1–3 4. Уживається в таких СПР: а) у присубстантивно-означальних, напр.: <i>Чатує вітер на останнє листя старого дуба, що своїм корінням тримає схили урвища</i> (Л. Костенко);	<p style="text-align: center;">Що</p> 1–3 4. Уживається в таких СПР: а) у присубстантивно-означальних, якщо в підрядній частині вживається особовий займенник (найчастіше в непрямих відмінках), напр.: <i>Де знаходить природа такі розмаїті барви, що їх не відтворити жодною фарбою, жодним пензлем!</i> (Д. Степовий);

<p>б) у займенниково-співвідносних із предметним та атрибутивним значенням, напр.: <i>Ми любимо тих, що знали нас молодими</i> (Л. Костенко); <i>Наш батько – з тих, що умирали перші</i> (Л. Костенко);</p> <p>в) у СПР з'ясувальних питального типу (із логічно наголошеним <i>що</i>), напр.: <i>Потрібно було в'ясувати, що тут трапилося</i> (3 розм.);</p> <p>5. ЩО=ЯКИЙ (у СПР присубстантивно-означальних)</p> <p>6. Той – що, такий – що.</p>	<p>б) у займенниково-співвідносних з обставинним значенням причини та міри і ступеня, напр.: <i>Ми є тому, що нас не може бути</i> (Л. Костенко); <i>Сонце пекло так, що й уночі степ пахів</i> (О. Гончар);</p> <p>в) у з'ясувальних непитального типу: <i>Мені не пробачиш ти, що я в вечори оранжеві Тебе не зумів знайти</i> (Сим.); <i>Це був знак, що міст підірвано</i> (знак про що?).</p> <p>г) у СПР часу, умови, причини, напр.: <i>Нащо мені та корова, що ти сама як ворона</i> (Нар. тв.); <i>Вона зраділа, що нагодився знайомий чоловік</i> (І. Нечуй-Левицький); Що погляну-погляну я на нього, – і радісно якось мені на душі стане... (Г. Хоткевич);</p> <p>г) у СПР порівняльних та в порівняльних зворотах, що виконують роль відокремленого другорядного члена речення, напр.: <i>Бідна княгиня... аж тремтить уся, що та билина од вітру</i> (П. Куліш); <i>Вона ніжна, що квітка, та міцна, що криця</i> (Марко Вовчок).</p> <p>5. ЩО=КОЛИ (у СПР часу); ЩО=ЯКЩО (у СПР умови); ЩО=БО (у СПР причини); ЩО=НАЧЕ (ніби, мов та ін.) (у СПР порівняльних та в порівняльних зворотах).</p> <p>6. Тому – що, через те – що, у зв'язку з тим – що, з тим – що; так – що, настільки – що, такий – що (й).</p>
<p style="text-align: center;">Як</p> <p>1 – 3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР:</p> <p>а) у СПР займенниково-співвідносних з обставинним значенням способу дії, уживаючись у супроводі співвідносного слова так, напр.: <i>Хай буде так, як я собі велю</i> (Л. Костенко);</p>	<p style="text-align: center;">Як</p> <p>1 – 3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР:</p> <p>а) у СПР порівняльних та способу дії, напр.: <i>Моя душа хилилася до слова, як ця трава до монастирських стін</i> (О. Пахльовська);</p>

<p>б) у СПР з'ясувальних питального типу, напр.: <i>Ще й любила, ^{що?} як її розпитують ^{про що?}, як вона у мужицтві жила, як прjala, мазала, як коня поганяла</i> (Г. Квітка-Основ'яненко).</p> <p>5. ЯК= У ЯКИЙ СПОСІБ, ЯКОЮ МІРОЮ</p> <p>6. Так – як</p>	<p>б) у СПР часу та умови, напр.: <i>Уночі, як Чумацький Шлях куряву простеле, вийди на Дніпр</i> (Л. Костенко); <i>Як будеш так розношувати душу, вона, гляди, із совісті спаде</i> (Л. Костенко);</p> <p>в) у СПР з'ясувальних непитального типу, напр.: <i>Ще й любила, ^{що?} як її розпитують ^{про що?}, як вона у мужицтві жила, як прjala, мазала, як коня поганяла</i> (Г. Квітка-Основ'яненко).</p> <p>5. ЯК=ЯКЩО, КОЛИ (СПР умови, часу) ЯК=НАЧЕ, НІБИ (СПР порівняльні).</p> <p>6. –</p>
<p style="text-align: center;">Коли</p> <p>1–3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР:</p> <p>а) у СПР з підрядним присубстантивно-означальним, напр.: <i>Він мріяв про ту мить, ^{яку?} коли, нарешті, побачить Київ</i> (В. Собко);</p> <p>б) у займенниково-співвідносних з обставинним значенням часу, де в головній частині є співвідносне вказівне слово, напр.: <i>Коли мене снігами занесе, тоді вже часу матиму доволі</i> (Л. Костенко);</p> <p>в) у СПР з'ясувальних питального типу, напр.: <i>Потім сів поруч і став розпитувати, коли повернулися, що бачили</i> (З газ.);</p> <p>г) у СПР розчленованої структури з уточнювальним значенням часу, підрядна частина яких стосується обставини часу, вираженої повнозначним прислівником, напр.: <i>Вони бачились з Ольгою двічі на день, – вранці, коли Пахол виходив, і ввечері, коли він повертався додому з бідомом свіжої води</i> (Ю. Смолич).</p> <p>5. КОЛИ = ЯКИЙ (у СПР присубстантивно-означальних).</p> <p>6. Тоді – коли</p>	<p style="text-align: center;">Коли</p> <p>1–3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР:</p> <p>а) у СПР з підрядним часу (І. І. Слинко та ін. вважають, що в таких реченнях може бути співвідносне слово тоді, оскільки воно є факультативним компонентом речень і виконує функцію експресивної частки. Ми такі речення кваліфікуємо як СПР займенниково-співвідносні), напр.: <i>Коли ти навіть звався – Малоросія, твоя поетеса була Українкою!</i> (Л. Костенко);</p> <p>б) у СПР з підрядним умови, напр.: <i>Коли їм сумно – хай вони сумують</i> (Л. Костенко).</p> <p>5. КОЛИ = ЯКЩО (у СПР умови).</p> <p>6. –</p>

<p style="text-align: center;">Поки</p> <p>1–3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР: а) у займенниково-співвідносних з обставинним значенням часу, де в головній частині є співвідносне вказівне слово, напр.: <i>Ми живемо доти, поки нас пам'ятають</i> (З газети); б) у СПР з'ясувальних питального типу, напр.: <i>Нас цікавило, поки триватимуть дощі</i> (З розмови).</p> <p>5. –</p> <p>6. Доти – поки</p>	<p style="text-align: center;">Поки</p> <p>1–3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР: а) у СПР з підрядним часу, напр.: <i>Поки сонце зійде, роса очі виїсть</i> (Нар. тв.).</p> <p>5.</p> <p>6. –</p>
<p style="text-align: center;">Доки (допоки)</p> <p>1–3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР: а) у займенниково-співвідносних з обставинним значенням часу, де в головній частині є співвідносне вказівне слово, напр.: <i>Я житиму доти, допоки горіти буде долоні твоєї дотик</i> (Д. Павличко); <i>Доки є дорога й рух, доти, брате, ми безсмертні</i> (Б. Олійник); б) у СПР з'ясувальних питального типу, напр.: <i>Ясногорська вирішила, не чекаючи, доки розгородять дорогу, йти далі пішки</i> (О. Гончар).</p> <p>5. –</p> <p>6. Доти – доки (допоки).</p>	<p style="text-align: center;">Доки (допоки)</p> <p>1–3.</p> <p>4. Уживається в таких СПР: а) у СПР з підрядним часу, напр.: <i>Доки маєш її, ти й багатий, ти й дужий, ти й усім потрібний</i> (О. Гончар).</p> <p>5. –</p> <p>6. –</p>
<p style="text-align: center;">Чим</p> <p>4. Уживається в таких СПР: а) у СПР супровідних, напр.: <i>Молоді дудки не пускали буйне галуззя, чим привернули увагу Миколи</i> (П. Загребельний); б) у СПР займенниково-співвідносних із предметним значенням, напр.: <i>Чим хата багата, тим і гостям рада</i> (Н. тв.).</p> <p>5. ЧИМ = І ЦИМ (у СПР супровідних).</p> <p>6. Тим – чим (у СПР займенниково-співвідносних).</p>	<p style="text-align: center;">Чим</p> <p>4. Уживається в таких СПР: а) у СПР однокомпаративних, напр.: <i>Що добре ходите в ярмі, ще краще, чим діди ходили</i> (Т. Шевченко); б) у СПР двокомпаративних, функціонуючи як компонент складеного сполучника <i>чим ...тим</i>, напр.: <i>Чим далі в ліс, тим більше дров</i> (Н. тв.).</p> <p>5. ЧИМ = НИЖ (у СПР однокомпаративних). ЧИМ ...ТИМ = ЩО ...ТО (у СПР двокомпаративних).</p> <p>6. –</p>

5. Особливу увагу слід звернути на відмежування одних різновидів СПР від інших, особливо якщо вони мають однакові або омонімічні сполучні засоби.

Розрізнення типів складнопідрядних речень

1. Розрізнення СПР з'ясувальних і займенниково-співвідносних:

Співвідносне слово *те₁* у будь-якій відмінковій формі в займенниково-співвідносних реченнях треба відрізняти від чисто службового *те₂*, що вживається в з'ясувальних СПР.

У СПР з'ясувальних *те₂* може функціонувати:

1) як факультативний елемент, вилучення якого не позначається істотно на зв'язку головної й підрядної частин; *те₂* може вживатися:

а) при перехідних дієсловах, напр.: *Він розуміє те, що ця байдужість страшніша за стогони і сльози* (З газети);

б) при неперехідних дієсловах, напр.: *А потроху, звикши до того, що її всі вважають за рівню, вона вже подекуди намагалася верховодити і навіть коверзувати* (М. Стельмах);

в) при іменниках дієслівного походження (або іменниках, що не втратили здатності керувати), напр.: *Дивна річ, одночасно промайнула думка про те, як я буду колись оповідати про цю ніч, про діда, про пахоці нічного поля ...* (Ю. Яновський);

2) *те₂* в різних формах може вживатись у з'ясувальних реченнях і як обов'язковий елемент, коли дієслово без нього не може поєднуватися з підрядною частиною; до таких дієслів належать: *виходити (з того, що), починатися (з того, що), нагородити, засуджувати (за те, що), задовольнитися, ускладнюватися, відрізнятися, кінчатися (тим, що), дякувати (за те, що), звинувачувати (в тому, що), братися (за те, що), вбачати (в тому, що), образитися (за те, що)*, напр.: *Його вистачило на те, щоб і тепер не забути свою скрипку, не закинути її в темний куток* (Є. Гуцало).

Отже, опосередковано, через корелятивний компонент *те₂* будь-яке дієслово може сполучатися з підрядним з'ясувальним. В усіх тих випадках, коли сполучник не здатний відтворити синтаксичну функцію підрядної частини (як додатка – за логіко-граматичною класифікацією), використання із цією метою корелята *те₂* стає своєрідним правилом та обов'язковою умовою граматичної організації СПР.

Займенниково-співвідносні	З'ясувальні
1) <i>те₁</i> має конкретне значення; 2) <i>те₁</i> може бути доповнене чи замінене займенником <i>все</i> ; 3) <i>те₁</i> поєднується зі сполучним словом <i>що</i> , напр.: <i>Ти вискажи все те, що ми не вміємо сказати.</i>	1) <i>те₂</i> є чисто службовим словом; 2) не можна доповнити чи замінити; 3) <i>те₂</i> поєднується зі сполучником, напр.: <i>Я вірю в те, що вернеться тепло</i> (Д. Павличко).

2. Розрізнення СПР з'ясувальних та СПР присубстантивно-означальних з опорним компонентом головної частини – віддієслівним іменником (або іменником, що здатен керувати)

СПР з'ясувальне	СПР присубстантивно-означальне
<p>1. Підрядна частина розкриває зміст опорного іменника й відповідає на запитання <i>про що? у чому? у що?</i> тощо.</p> <p>2. Сполучними засобами в СПР з'ясувальних є сполучник <i>що</i>, логічно наголошені сполучні слова <i>як, скільки, де, куди, звідки</i>.</p> <p>3. Сполучник <i>що</i> не можна замінити синонімічним відповідником, напр.: <i>Спершу прилинула до нас весняним жайворонком звістка, що в суботу на другому тижні великого посту прийде воля</i> (О. Кониський).</p> <p>4. У СПР з'ясувальні можна ввести факультативний компонент <i>те</i> (із прийменником або без нього): <i>звістка про те...</i></p>	<p>1. Підрядна частина дає якісну характеристику опорного іменника, указує на одну з ознак і відповідає на запитання <i>який?</i></p> <p>2. Підрядну частину приєднано сполучними словами <i>що, який</i>.</p> <p>3. Сполучне слово <i>що</i> можна замінити на <i>який</i>, напр.: <i>Ми отримали звістку, що примусила всіх здригнутися</i> (З газети).</p> <p>4. --</p>

4. Розрізнення СПР із просторовою семантикою

Формально подібними є СПР із просторовою семантикою: локативні, СПР займенниково-співвідносні з обставинним значенням місця, СПР розчленованої структури місця – та присубстантивно-означальні й з'ясувальні.

Визначаючи різновид складнопідрядних речень, підрядна частина яких приєднується сполучними словами *де, куди, звідки*, потрібно звертати увагу на лексичне наповнення головної частини:

1) Якщо в головній частині немає обставини місця й підрядна частина відповідає на запитання *де?*, то це може бути або СПР розчленованої структури місця, або СПР локативне. Тому звертаємо увагу на семантику дієслова-присудка: за умови, що дієслово-присудок позначає рух, переміщення, місцезнаходження, місцеперебування, СПР кваліфікуємо як локативне. Вираження присудка дієсловами інших семантичних груп визначає тип складнопідрядного речення як СПР розчленованої структури місця. Напр.: *Сідали, де хто хотів* (В. Шевчук) – СПР локативне; *Де вони проходили, ніщо не брязнуло, не хруснуло* (О. Гончар) – СПР розчленованої структури місця.

Якщо підрядна частина стосується дієслова, що потребує додаткових роз'яснень, конкретизації (дієслова зі значенням мовлення, мислення, волевиявлення, сприймання, психічних процесів тощо), то це СПР з'ясувальне, напр.: *Якусь хвилину вони [Олеся і Василь] стояли одне перед одним у хатньому присмерку і не знали ^{чого?}, куди рухатись* (О. Довженко) – СПР з'ясувальне.

2) Якщо в головній частині є обставина місця, то, визначаючи тип СПР, потрібно звернути увагу на засіб її вираження: якщо повнозначним прислівником – то це СПР розчленованої структури з уточнювальним значенням місця, якщо займенниковим прислівником – то це СПР займенниково-співвідносне, якщо прийменниково-відмінковим зворотом – то це СПР присубстантивно-означальне.

Напр.: *Замфір по вечорі повів коні на ночліг у свій виноградник ^{який?}, де поміж деревами росла густа трава* (М. Коцюбинський) – присубстантивно-означальне; *Я з друзями прийшов у ті місця ^{які? куди саме?}, де ще стоять глибокі озерця...* (А. Малишко) – присубстантивно-означальне, хоч можна визначити і як СПР розчленованої структури з уточнювальним значенням місця; *Де вправ Павляк, там виріс Остриця* (Л. Костенко) – займенниково-співвідносне з обставинним значенням місця; *В'яне все навколо ^{де саме?}, де пройшли копита, золоті копита чорного коня* (В. Сосюра) – СПР розчленованої структури з уточнювальним значенням місця.

3) Якщо в головній частині є дві обставини місця, що мають різне вираження, то різновид СПР треба визначати з урахуванням позиції цих обставин у формально-синтаксичній структурі головної частини: та обставина, яка стоїть безпосередньо перед підрядною частиною, і визначає тип СПР. Напр.: *Коли б можна, побігла б [Наталка] туди, в лікарню ^{яку?}, де лежить він [Гайдим]* – присубстантивно-означальне – **Т.:** *Коли б можна, побігла б... в лікарню, туди ^{куди?}, де лежить він...* – займенниково-співвідносне.

6. Ще одним проблемним питанням є визначення різновидів порівняльних конструкцій та розмежування порівняльних зворотів (ПЗ) як ускладнювальних компонентів простих речень і підрядних порівняльних частин (ППЧ) як структурних одиниць складних речень.

Розрізнення порівняльних зворотів і підрядних порівняльних частин як різновидів порівняльних конструкцій

Порівняльний зворот (ПЗ)		Підрядна порівняльна частина (ППЧ)	
Різновиди:		Різновиди:	
Предикативний ПЗ	Непредикативний ПЗ	Повна ППЧ	Неповна ППЧ
Являє собою поєднання частки мов, як,	Являє собою поєднання сполучника як, мов,	Містить підмет і присудок, напр.: <i>Зацвіла в долині червона</i>	Містить не всі обов'язкові члени речення; виокремлюємо такі

<p>наче тощо та повнозначної частини мови. Виконує синтаксичну роль присудка, зокрема:</p> <p>а) простого дієслівного ускладненого типу: <i>Гори наче линуть в небо чистим, легким візерунком</i> (Леся Українка);</p> <p>б) складеного іменного: <i>Вона була як чари, як гіпноз</i> (Л. Костенко).</p>	<p>наче тощо та повнозначної частини мови. Виконує функцію відокремленого члена речення (обставини або означення). Стрижневим компонентом таких ПЗ є:</p> <p>а) дієприкметник (сам або із залежними словами): <i>Мовчить Полтава, наче приголомишена</i> (Л. Костенко);</p> <p>б) дієприслівник (сам або із залежними словами): <i>Максим нагнувся, ніби поправляючи щось на ногах</i> (І. Багряний);</p> <p>в) прикметник: <i>Ти знову закохалась, як шалена</i> (Л. Костенко);</p> <p>г) прислівник: <i>Гайвороння чорне, як ніколи, шматочок сонця ділить у полях</i> (Л. Костенко);</p> <p>д) іменник (у називному відм., рідше – у непрямих): <i>В світі без волі жили, як в тюрмі. І співи, як струмочки, поллються з уст чарівних</i> (Олександр Олесь).</p>	<p><i>калина, ніби засміялась дівчина-дитина</i> (Т. Шевченко)</p>	<p>типи:</p> <p>1) ППЧ із присудком та другорядними членами речення (ДЧР) або без них: <i>Вона ж співала, наче голосила. А заспіває – хижже та дрібне, – мов по тарелі ложкою шкребне</i> (Л. Костенко);</p> <p>2) ППЧ без присудка:</p> <p>а) із підметом та ДЧР групи присудка (додатком, обстави-ною): <i>У серце, наче в землю деревце, вона вросла</i> (Д. Павличко);</p> <p>б) лише з підметом або з підметом та означенням: <i>Та навіть хоч би зрадив, як Іуда, я, певне б, і повісився, як він</i> (Л. Костенко);</p> <p>в) без підмета й присудка, а лише з ДЧР: <i>Мов по душі простреленій моїй, ти йшла на гострих каблуках високих</i> (Д. Павличко).</p>
--	--	---	---

Практичні прийоми визначення ПЗ (для конструкцій з опорним компонентом ПК іменником)	Практичні прийоми визначення ППЧ (неповної підрядної частини з наявним підметом)
1) заміна орудним відмінком; 2) перетворення в прийменниково-відмінкову конструкцію з прийменником <i>подібно до</i> ; 3) заміна прислівником із префіксом по- і суфіксами -ому, -ему, -и : <i>Дівчата щебетали, мов пташки. – Дівчата щебетали пташками. Дівчата щебетали подібно до пташок. Дівчата щебетали попташиному.</i>	перенесення присудка з головної частини в ПК (обов'язково варто враховувати доцільність перенесення присудка): [Містечко] <i>Любило цеглу, як дитина – кубик</i> (Л. Костенко) – [Містечко] <i>Любило цеглу, як дитина любить кубик.</i>

5. Безсполучникові складні речення (БСР) – це такі складні речення, предикативні частини яких об'єднані в єдине граматичне, семантичне та інтонаційне ціле не за допомогою сполучних слів та сполучників, а лексико-граматичними, ритмомелодійними засобами, інтонацією тощо.

Питання про БСР належить до проблемних. Ураховуючи різні підходи до визначення типів БСР, використовуємо традиційну класифікацію.

БСР з однотипними частинами – це такі БСР однорідного складу, що являють собою поєднання предикативних одиниць, які є незалежними, семантично скоординованими й співвідносяться з частинами ССР.

БСР з різнотипними частинами – це такі БСР неоднорідного складу, у яких предикативні частини є семантично неоднорідними, залежними й співвідносяться з головною та підрядною частинами СПР.

Безсполучникові складні речення

З однотипними частинами:	Розділовий знак	З різнотипними частинами:
1) єднальні (синонімічні до ССР єднальних зі сполучником і): а) одночасності перелічуваних подій, явищ, напр.: <i>Рече Дніпро, лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять</i> (А. Малишко); б) часової послідовності, напр.: <i>Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх, сама заснула коло їх</i> (Т. Шевченко); 2) зіставно-протиставні (синонімічні до ССР зіставних і	, ; : : – –	1) з'ясувально-об'єктні (синонімічні до СПР з'ясувальних із що, щоб), напр.: <i>І я бачу: правду говорили</i> (А. Шиян); б) причини (=СПР причини зі сполучником бо), напр.: <i>Не копай другому яму – сам упадеш</i> (Н. тв); в) наслідкові (= СПР наслідкові, і тому, так що), напр.: <i>Защебетав соловейко – пішла луна</i>

<p>протиставних зі сполучниками а, але):</p> <p>а) зіставлення, напр.: <i>Бджоли раді цвіту, люди раді літу</i> (Н. тв.);</p> <p>б) протиставлення, напр.: <i>Гірка праця – солодкий спочинок</i> (Н. тв.).</p>		<p><i>гаєм</i> (Т. Шевченко);</p> <p>– г) порівняльні (= СПР порівняння, як), напр.: <i>Мовить слово – соловей співає</i> (Н. тв.);</p> <p>– г) часу (= СПР часу, коли), напр.: <i>Прийде година – досягне і калина</i> (Н. тв.);</p> <p>– д) умови (= СПР умови, якщо), напр.: <i>Боятися смерті – на світі не жити</i> (Н. тв.);</p> <p>– е) допустові (= СПР допусту, хоч), напр.: <i>Кинь правду в калюжу – вона чиста буде</i> (Н. тв.);</p> <p>– є) мети (= БСР мети, щоб), напр.: <i>Вволю багатства мати – треба чесно працювати</i> (Н. тв.);</p> <p>: ж) пояснювальні, у яких друга частина пояснює один із членів першої або її в цілому (можна ввести а саме), напр.: <i>Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна</i> (Л. Костенко);</p> <p>: – з) приєднувальні, зокрема:</p> <p>1) перша частина має еліптичний характер, а друга розкриває її зміст (= <i>і побачив, що; і почув, що; і відчув, що</i>), напр.: <i>Обернувся я на хати – нема в мене хати</i> (Т. Шевченко);</p> <p>2) перша частина становить самостійне повідомлення, а друга доповнює її, зазвичай починаючись словами <i>це, то, ось, такий</i>, напр.: <i>Вже пахло морем: ось-ось воно мало з'явитися із-за обрію</i> (О. Гончар).</p>
--	--	--

1.2.8.5.3. Синтаксичний розбір складного речення ускладненого типу

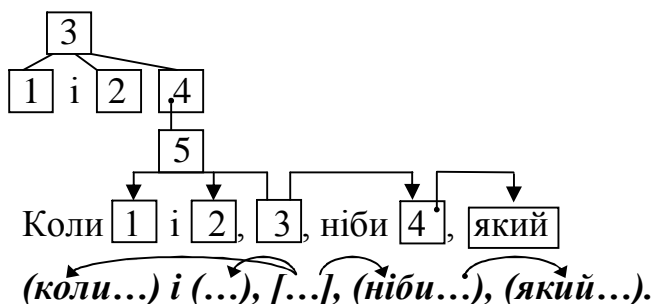
Основні поняття, необхідні для синтаксичного розбору складного речення ускладненого типу: ускладнене складне речення, складна синтаксична конструкція, багатокомпонентне складне речення, багаточленне складне речення, складнопідрядне з кількома підрядними (ускладнене складнопідрядне речення), однорідна супідрядність, неоднорідна супідрядність, послідовна підрядність; ускладнене складносурядне речення, ускладнене безсполучникове речення; складна синтаксична конструкція з різними видами зв'язку: зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком, зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком.

Схема аналізу складної синтаксичної конструкції

1. Записати речення.
2. Визначити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Поставити запитання до підрядних частин.
5. Позначити сполучні засоби.
6. Підкреслити другорядні члени речення.
7. Накреслити структурні схеми.
8. Дати загальну характеристику складної синтаксичної конструкції:
 - а) речення складної синтаксичної конструкції;
 - б) різновиди зв'язку (безсполучниковий, сполучниковий: сурядність, підрядність, різні види зв'язку);
 - в) тип підрядності (однорідна, неоднорідна супідрядність чи послідовна підрядність);
 - г) вид за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне, бажальне, спонукально-розповідне тощо;
 - г) за інтонацією: окличне чи неокличне.
9. З'ясувати структурно-семантичні типи складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових речень, виокремлених на зовнішньому і внутрішньому рівнях членування.
10. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.
11. Схарактеризувати члени речення й словосполучення однієї предикативної частини.

Зразок:

¹А коли прибирали поле і ²на ньому виросли розкішні хорони скирт,
³наша доріжка якось блякла ^{коли?} серед голої стерні, потроху старіла й
зморщувалась ^{як?}, ⁴ніби ждала осіннього плуга ^{якого?}, ⁵який перекришить її
ножем і пригорне землю (В. Близнець).

Речення складної синтаксичної конструкції, зі сполучниковим підрядним зв'язком, складнопідрядне з кількома підрядними, з однорідною супідрядністю (3 – 1, 2), неоднорідною супідрядністю (3 – 1, 4; 3 – 2, 4) та послідовною підрядністю (3 – 4 – 5), розповідне, неокличне.

3–1; 3–2 – складнопідрядні розчленованої структури, обставинні часу;

3–4 – складнопідрядне розчленованої структури, обставинне порівняльне;

4 – 5 – складнопідрядне нерозчленованої структури, присубстантивно-означальне, означально-поширювальне.

1 – формально просте, односкладне, неозначено-особове, поширене, повне, неускладнене, стверджувальне;

2 – формально просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене, стверджувальне;

3 – формально просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками, стверджувальне;

4 – формально просте, двоскладне, поширене, неповне, контекстуальне, неускладнене, стверджувальне;

5 – формально просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками, стверджувальне.

...і на ньому виростали розкішні хороми скирт...

(Що?) *хороми скирт* – складений підмет, семантично неподільний, виражений метафоричним словосполученням;

хороми скирт (що робили?) *виростали* – простий дієслівний присудок, особово-дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу минулого часу;

що робили?
↓ ↓

хороми скирт виростали – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, предикативне, предикативні ССВ, координація;

хороми скирт (які?) *розкішні* – узгоджене означення, виражене прикметником;

які?
⊗ ↓
хороми скирт розкішні – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, іменне, іменникове, іменниково-прикметникове, атрибутивні відношення, узгодження, неповне;

виростали (де?) *на ньому* – обставина місця, виражена прийменниково-відмінковим зворотом;

де?
⊗ ↓
виростали на ньому – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, дієслівне, дієслівно-займенникове, обставинні відношення, прилягання, відмінкове, прийменниково-відмінкове.

1.2.8.5.4. Методичні рекомендації до теми „Складне речення ускладненого типу”

1. Складні речення ускладненого типу (складні синтаксичні конструкції, багатокомпонентні складні речення, багаточленні складні речення) – це

різновид складних речень, що містить три й більше предикативних частин, пов'язаних між собою різними видами синтаксичного зв'язку в єдине ціле.

**Складні речення ускладненого типу
(складні синтаксичні конструкції)**

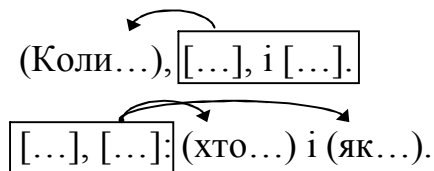
<i>ССК з однотипним зв'язком</i>	<i>ССК із різними видами зв'язку</i>
1) СПР із кількома підрядними: – з однорідною супідрядністю; – із неоднорідною супідрядністю; – із послідовною підрядністю.	1) ССК зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком;
2) БСР ускладненого типу: а) з однорідною безсполучниковістю; б) з неоднорідною безсполучниковістю; в) з однорідною й неоднорідною безсполучниковістю.	2) ССК зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком: а) ССК із сурядним і безсполучниковим зв'язком; б) ССК із підрядним та безсполучниковим зв'язком; в) ССК із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.
3) ССР ускладненого типу.	

2. Синтаксичний розбір складного речення ускладненого типу передбачає врахування специфіки аналізу синтаксичних одиниць нижчих рівнів: неускладнених складних речень (ССР, СПР, БСР), простого речення, словосполучення.

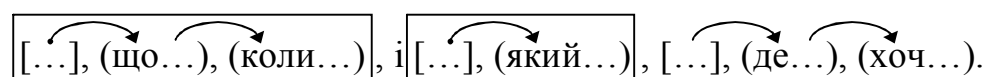
Моделюючи структуру складної синтаксичної конструкції, потрібно враховувати рівні членування: зовнішній, на якому переважно провідним є сурядний і безсполучниковий однорідний зв'язок, і внутрішній, на якому домінує підрядний зв'язок.

Ураховуючи таку специфіку, потрібно звернути увагу на використання блочних позначок у структурних схемах. Об'єднувати частини ССК у блоки слід у такому разі:

1) Якщо кілька сурядних або однотипних безсполучникових частин має спільну підрядну або безсполучникову неоднорідного складу частину (частини):

2) Якщо сурядним чи однотипним безсполучниковим зв'язком поєднані СПР нерозчленованої структури:

За умови, що СПР першого рівня характеризується розчленованістю структури, таку конструкцію в блок не беремо, оскільки головна частина не потребує наявності підрядної.

3) Якщо підрядна частина являє собою СПР (це СПР специфічного типу), де наявні поряд два підрядні сполучні засоби, між якими відсутня кома, що можна пояснити неможливістю вилучити предикативну одиницю без зміни структури речення.

[...], (що (коли...), то [...]).

4. Якщо сурядним зв'язком приєднане СПР, що формально виявляється в наявності двох сполучних засобів – сурядного й підрядного, а пунктуаційно – у відсутності коми перед підрядним сполучним засобом.

Як і в реченнях попереднього типу, вилучити підрядну частину без зміни структури речення не можна, оскільки головна частина блоку приєднана або сполучниками **а**, **але**, або часткою **то**:

[...], і (хоч...), але [...].

Такі ССК потрібно відрізнити від речень з однорідною супірядністю, у яких сурядним сполучником поєднані однорідні супірядні частини, а не головні. Пор.:

[...], (коли...) і (коли...).

ДОДАТКИ

Додаток А

Критерії оцінювання знань і вмінь

<i>Оцінка за університетською шкалою оцінювання</i>	<i>Оцінка за національною шкалою оцінювання</i>	<i>Оцінка за ECTS</i>	<i>Критерії визначення оцінки</i>
90 – 100	відмінно	А	Студент вільно володіє матеріалом й має сформовані навички лінгвістичного аналізу, виявляє особливі творчі здібності та здатність аналізувати дискусійні питання, бачить перспективу у використанні набутих знань та вмінь на практиці.
82 – 89	добре	В	Студент на високому рівні володіє матеріалом, має сформовані вміння й навички комплексного аналізу лінгвістичних понять, застосовує теорію до конкретного матеріалу, добирає аргументи на підтвердження власних міркувань.
75 – 81		С	Студент володіє матеріалом, аналізує лінгвістичні одиниці, самостійно виправляє допущені помилки, добирає докази на підтвердження висловленої думки, уміє використовувати теоретичний матеріал на практиці.
68 – 74	задовільно	D	Студент має уявлення про суть лінгвістичних понять, виявляє розуміння їх, відтворює фактичний матеріал, критерії його розмежування.
60 – 67		Е	Студент розуміє навчальний матеріал і за допомогою викладача дає відповідь у формі висловлювання, поверхнево пояснює лінгвістичні поняття, уміє виділити окремі особливості мовних явищ.
35 – 59	незадовільно	FX	Студент частково розуміє навчальний матеріал і може відтворити фрагмент із нього окремим реченням (пояснює окремі лінгвістичні поняття, виокремлює деякі ознаки мовних явищ).
1 – 34		F	Студент на елементарному рівні відтворює матеріал, називаючи окремі лінгвістичні факти або явища.

**ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

**КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВІДПОВІДІ СТУДЕНТА НА
КОМПЛЕКСНОМУ ДЕРЖАВНОМУ ЕКЗАМЕНІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Дисципліна – „Українська мова”

Курс – *IУ*

Екзаменаційний білет містить 2 теоретичні питання й одне практичне завдання.

Максимальна кількість балів – 100.

Оцінювання теоретичних питань:

1 – 25 балів;

2 – 25 балів.

Оцінювання практичного завдання – *50 балів*, зокрема:

а) фонетико-фонематичний розбір – *10 балів*;

б) морфемний розбір – *5 балів*;

в) словотворчий розбір – *5 балів*;

г) морфологічний розбір (4 слова) – *16 балів*;

г) синтаксичний розбір – *14 балів*.

Підсумувавши бали, отримані студентами за кожне завдання, матимемо загальну оцінку з комплексного державного екзамену.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Підсумковий рейтинговий бал	Оцінка за шкалою ECTS	Підсумкова оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	відмінно
89 – 82	B	добре
81 – 75	C	
74 – 68	D	задовільно
67 – 60	E	
59 – 35	FX	незадовільно
34 – 1	F	

Екзаменатор
Завідувач кафедри

доц. Шитик Л. В.
проф. Мартинова Г. І.

**Питальник до державного екзамену
з сучасної української літературної мови
(спеціальність “Українська мова і література”)**

ФОНЕТИКА

1. Фонетика й фонологія. Поняття фонем. Функції фонем. Інваріант і варіант фонем. Голосні фонем української мови. Історія їхнього розвитку.
2. Система фонем сучасної української літературної мови. Приголосні фонем, їхня класифікація.
3. Поняття складу. Типи складів. Основні закономірності складоподілу в українській мові. Характер складу в процесі історичного розвитку. Період дії закону відкритого складу, ознаки й наслідки цього закону. Наголос в українській мові. Головний та побічний наголоси.
4. Чергування голосних фонем в українській мові.
5. Чергування приголосних фонем української мови при словотворенні й словозміні (з історичним коментарем). Зміни приголосних /г/, /ж/, /з/, /к/, /ч/, /ц/, /х/, /ш/, /с/ перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-ств(о)**. Зміна приголосних перед суфіксом **-ин(а)**.
6. Орфоепія. Сучасні норми вимови голосних і приголосних. Вимова сполучень приголосних. Вимова слів іншомовного походження. Причини відхилень від орфоепічних норм.
7. Українська графіка. Співвідношення між буквами українського алфавіту й фонемами української літературної мови.

ІСТОРІЯ МОВИ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ.

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

1. Українська мова – національна мова українського народу. Місце української мови серед інших слов'янських мов. Походження української мови. Стисла історія її розвитку.
2. Українська літературна мова як унормована, відшліфована форма загальнонародної мови української нації. Писемна й усна форми сучасної української літературної мови.
3. Роль І. Котляревського в становленні нової української літературної мови.
4. Т. Г. Шевченко – основоположник нової української літературної мови.
5. Основні тенденції розвитку української літературної мови (II пол. XIX – поч. XX ст.). Внесок М. М. Коцюбинського, І. Я. Франка, Лесі Українки в розвиток української літературної мови.
6. Перше й друге відродження української мови. Закон про мови в Україні. Мовна ситуація в сучасній Україні.
7. Літературна мова й діалекти. Наріччя української мови. Коротка характеристика фонетичних, граматичних і лексичних рис північного наріччя.
8. Наріччя української мови. Коротка характеристика фонетичних, граматичних і лексичних рис південно-західного наріччя.

9. Наріччя української мови. Коротка характеристика фонетичних, граматичних і лексичних рис південно-східного наріччя.

10. Мова, її природа, основні функції.

11. Актуальні напрями сучасної лінгвістики.

ЛЕКСИКА

1. Лексикологія. Слово як основна одиниця лексичної системи. Однозначні й багатозначні слова. Основні типи переносних значень.

2. Лексика сучасної української літературної мови з погляду вживання. Активна й пасивна лексика. Архаїзми, історизми, їх стилістичне використання. Загальномовні й індивідуально-авторські неологізми.

3. Стилiстична диференціяція лексичного складу української мови (лексика міжстильова, суспільно-політична, специфічно-побутова, виробничо-професійна, наукова, офіційно-ділова). Нейтральна й експресивно-емоційна лексика.

4. Омоніми, розмежування омонімії та полісемії. Види омонімів. Омоформи, омофони, омографи. Пароніми. Стилiстичне використання омонімів.

5. Синоніми, їхні основні типи. Синонімічний ряд. Джерела синонімії. Антонімія. Стилiстичне використання синонімів та антонімів.

6. Склад лексики української літературної мови за походженням. Спільноіндоевропейська, спільнослов'янська та власне українська лексика.

7. Запозичення в складі української лексики. Джерела та способи засвоєння іншомовних слів, характер їхньої організації в лексичній системі української мови.

8. Старослов'янiзми в складі лексики української мови. Українська літературна мова як джерело лексичних засвоєнь іншими мовами.

9. Українська лексикографія. Типи словників. Характеристика найважливіших лексикографічних праць з української мови.

10. Фразеологія. Типи фразеологізмів. Лексико-граматичні зміни фразеологічних одиниць.

11. Джерела формування фразеологізмів української мови. Багатозначність, синонімія та антонімія української фразеології. Використання фразеологізмів у різних стилях мови.

12. Українська орфографія, її принципи. Розвиток правописної системи СУЛМ. Зміни в новому виданні українського правопису.

МОРФЕМІКА

1. Морфеміка сучасної української літературної мови. Морфема як мінімальна значуща частина в структурі слова.

2. Кореневі й афіксальні морфемі. Типи морфем за місцем щодо кореня, за функціями, за матеріальним вираженням, за семантичними відношеннями.

3. Поняття про основу слова. Типи основ. Основні зміни в морфемній будові слова (опрощення, перерозклад, ускладнення).

СЛОВОТВІР

1. Словотвір. Твірна основа та словотворчий формант. Словотвірний тип і словотвірне значення. Способи творення слів у сучасній українській літературній мові.

МОРФОЛОГІЯ

1. Граматика. Морфологія й синтаксис як розділи граматики. Граматичне значення, способи вираження граматичних значень у сучасній українській мові. Граматична категорія. Система граматичних категорій в українській літературній мові. Граматична форма слова.

2. Частини мови, принципи їх виокремлення в українській літературній мові. Повнозначні (самостійні) й неповнозначні (службові) частини мови. Вигук як окрема частина мови. Питання про слова категорії стану й модальні слова.

3. Іменник як частина мови. Лексико-граматичні розряди іменників.

4. Граматична категорія числа іменників, її значення й граматичні засоби вираження. Іменники, що мають форми однини й множини, тільки однини або тільки множини. Історія форм множини, залишки форм двоїни.

5. Категорія роду іменників, її значення, історія розвитку. Морфологічне, синтаксичне й лексичне вираження. Іменники спільного та подвійного роду.

6. Категорія відмінка, її значення й граматичне вираження. Система відмінків у сучасній українській мові. Основні значення відмінків.

7. Словозміна іменників. Принципи поділу іменників за парадигматичними ознаками на відміни й групи. Критерії поділу іменників на відміни в індоєвропейській та праслов'янській мовах (історія формування чотирьох відмін сучасної української мови).

8. Характеристика парадигм іменників I та II відмін (з історичним коментарем).

9. Характеристика парадигм іменників III, IV відмін. Правопис відмінкових закінчень (з історичним коментарем).

10. Прикметник як частина мови. Лексико-граматичні розряди прикметників. Короткі та повні прикметники сучасної української мови, їхня історія. Стягнені та нестягнені форми повних прикметників. Історичне пояснення утворення повних нестягнених і повних стягнених форм.

11. Ступені порівняння якісних прикметників (з історичним коментарем). Відмінювання прикметників твердої та м'якої групи. Особливості відмінювання прикметників із другою частиною на *-лиций*. Наголос при відмінюванні прикметників.

12. Числівник як частина мови. Специфіка вияву граматичних категорій числівника. Функціональні розряди кількісних числівників. Питання про порядкові числівники. Синтаксичні функції числівників.

13. Морфологічні групи числівників. Відмінювання та особливості вживання різних груп числівників. Зв'язок числівників з іменниками.

14. Займенник. Лексико-граматичні розряди займенників. Співвідношення займенника з іншими частинами мови.

15. Відмінювання займенників (з історичним коментарем).
16. Дієслово як частина мови. Система дієвідмінюваних, відмінюваних і незмінюваних форм дієслова. Типи дієслівних основ.
17. Категорія виду дієслова. Зв'язок її з категоріями способу й часу. Групи дієслів щодо вираження в них категорії виду. Способи творення видових пар.
18. Категорія перехідності / неперехідності. Категорія стану дієслова, зв'язок її з перехідністю / неперехідністю.
19. Категорія способу дієслова. Дійсний, умовний, наказовий способи дієслів, їхнє значення й творення (з історичним коментарем).
20. Категорія часу дієслова. Система дієслівних часів у сучасній українській літературній мові (з історичним коментарем). Їхнє творення й значення.
21. Категорія особи. Безособові дієслова. Категорія числа й роду в системі дієслова. Дієвідмінювання.
22. Дієприкметник як форма дієслова. Дієслівні, прикметникові характеристики дієприкметників. Активні й пасивні дієприкметники, їхнє творення й вживання (з історичним коментарем).
23. Незмінювані дієслівні форми: інфінітив, дієприслівник, форми на *-но*, *-то*. Значення, морфологічні ознаки й синтаксична роль цих форм. Творення дієприслівників доконаного й недоконаного виду.
24. Прислівник. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Групи прислівників за значенням, творення прислівників.
25. Прийменники, їхнє значення в мові. Морфологічний склад. Перехід самостійних слів і словосполучень у прийменники. Уживання прийменників із певними відмінками іменників, займенників та субстантивованих слів.
26. Сполучники як службові слова. Сполучники сурядності й підрядності. Морфологічний склад і синтаксичні функції сполучників.
27. Частки. Групи їхні за значенням, функції часток.
28. Проблема статусу вигука в лінгвістиці. Поняття вигука, його значення, функції. Емоційні вигуки. Вигуки зі значенням волевиявлення. Апелятивні вигуки. Вокативні вигуки. Етикетні слова. Звуконаслідувальні слова.
29. Перехідні явища в системі частин мови.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

1. Словосполучення як одиниця синтаксису. Типи словосполучень за видами синтаксичного зв'язку між компонентами. Семантико-синтаксичні відношення між компонентами сурядних і підрядних словосполучень; різновиди підрядних словосполучень.
2. Граматичні зв'язки між компонентами словосполучень. Способи підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання, кореляція, їхня характеристика. Інші способи синтаксичного зв'язку.
3. Речення як основна одиниця синтаксису. Речення й судження. Основні ознаки речення. Типи речень за комунікативним призначенням, їхні

інтонаційні, семантичні, структурні особливості. Окличні речення. Типи речень за характером предикативних відношень і за структурою (загальні відомості).

4. Двоскладне речення, особливості його формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації. Загальне поняття про члени речення. Типові й синкретичні члени речення.

5. Головні члени речення. Підмет, засоби його вираження в українській мові. Тире між підметом і присудком.

6. Присудок простий, складний і складений, засоби його вираження. Ускладнені форми. Парний присудок.

7. Непоширені й поширені речення. Другорядні члени речення. Додаток прямий і непрямий, засоби його вираження. Інфінітивний додаток.

8. Означення узгоджені й неузгоджені, засоби їхнього вираження. Прикладка як різновид означення.

9. Обставини. Семантико-синтаксичні різновиди обставин та їхня роль у структурно-семантичній організації двоскладного речення.

10. Односкладне речення. Структурно-семантичні різновиди односкладних речень.

11. Повні й неповні речення. Структурно-семантичні різновиди неповних речень. Нечленовані речення, їхні структурно-семантичні типи. Приєднувальні й парцельовані конструкції як специфічні різновиди повних та неповних речень.

12. Просте ускладнене речення. Специфіка речень з однорідними членами. Способи вираження однорідності. Сполучники при однорідних членах речення. Узагальнювальні слова при однорідних членах. Пунктуаційне оформлення.

13. Однорідні й неоднорідні означення. Проблема однорідності присудків та головних членів односкладних речень.

14. Речення з відокремленими другорядними членами. Основні умови відокремлення. Відокремлення означень, прикладок, обставин, додатків. Пунктуація при відокремленні другорядних членів речення.

15. Вставні й вставлені конструкції в структурі поширеного речення. Функціонально-семантичні різновиди вставних одиниць. Пунктуаційне оформлення.

16. Звертання, його значення й способи вираження. Місце звертання в реченні. Характер граматичного зв'язку звертання з реченням. Стилiстична роль звертання. Пунктуація в реченнях зі звертаннями. Вокативні речення.

17. Складне речення як синтаксична одиниця. Принципи класифікації складних речень. Особливості пунктуаційного оформлення складного речення в українській мові (складнопірядних, складносурядних та безсполучникових).

18. Складносурядні речення. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між компонентами складносурядного речення. ССР відкритої та закритої структури.

19. Складнопідрядні речення. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Функції та розрізнення сполучників і сполучних слів у СПР.

20. Принципи класифікації СПР: логіко-граматичний, формально-граматичний, структурно-семантичний. Складнопідрядні присубстантивно-означальні, їхні різновиди.

21. Лінгвістичні ознаки розмежування складнопідрядних речень нерозчленованої й розчленованої структури. Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним. Формальні та семантичні причини його внутрішньої диференціації.

22. Займенниково-співвідносні складнопідрядні речення. Роль займенниково-співвідносного зв'язку у формуванні структури СПР.

23. Різновиди складнопідрядних речень із підрядними обставинними.

24. Безсполучникові складні речення. Роль інтонації в організації безсполучникових речень. Структурно-семантичні типи безсполучникових речень.

25. Складні синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку. Період в українській мові, його структурні типи, особливості інтонації.

26. Складнопідрядні речення з кількома підрядними. Різновиди зв'язку підрядних частин у їхніх межах.

27. Складні форми синтаксичної організації мовлення.

28. Способи передавання чужої мови: дослівне (пряме) і недослівне (непряме) відтворення, їхні різновиди. Структурні особливості та стилістичне використання невластне-прямої мови.

29. Пунктуація. Основи сучасної української пунктуації. Система розділових знаків.

Зразок
екзаменаційного білета на державному іспиті

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ННІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Спеціальність 6020303 – українська мова і література
Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр
Комплексний екзамен з фаху

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор інституту, доцент
_____ І. І. Погрібний

„28” квітня 2011 року

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 7

1. Чергування приголосних фонем української мови при словотворенні й словозміні (з історичним коментарем). Зміни приголосних /г/, /ж/, /з/, /к/, /ч/, /ц/, /х/, /ш/, /с/ перед суфіксами *-ськ(ий)*, *-ств(о)*. Зміна приголосних перед суфіксом *-ин(а)*.
2. Односкладне речення. Структурно-семантичні різновиди односкладних речень.
3. Виконайте повний синтаксичний розбір речення та інші види мовного аналізу (фонетико-фонематичний, морфемний, словотвірний, морфологічний)

Той, хто керує, повинен іноді підкорятись, і той, хто підкоряється з гідністю, заслуговує на те, щоб керувати в майбутньому (М. Цицерон).

*Затверджено на засіданні кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
(протокол № 10 від 28 квітня 2011 року)*

Завідувач кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики _____

проф. Мартинова Г. І.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОФОРМЛЕННЯ Й ЗАХИСТУ ВИПУСКНИХ (КВАЛІФІКАЦІЙНИХ І ДИПЛОМНИХ) РОБІТ

2.1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО СТУДЕНТСЬКИХ ВИПУСКНИХ РОБІТ

2.1.1. Випускна (кваліфікаційна / дипломна) робота як форма державної атестації студентів

Виконання й захист кваліфікаційної (дипломної) роботи поряд зі складанням державного іспиту (для студентів-бакалаврів) є завершальним етапом здобування відповідної кваліфікації у вищому закладі освіти, формою державної атестації випускників. Випускна робота є кінцевим результатом самостійної індивідуальної науково-дослідницької діяльності студента, результатом наукового пошуку, що підбиває підсумки вивчення ним дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки фахівців, та проходження всіх навчальних і виробничих практик, а також переддипломної практики (студентами освітньо-кваліфікаційного рівня „спеціаліст”). Випускник повинен підтвердити рівень загальнотеоретичної й спеціальної підготовки. Кваліфікаційна (дипломна) робота є атестаційною роботою, на підставі захисту якої та успішного складання комплексного іспиту зі спеціальності (для бакалаврів) Державна екзаменаційна комісія (ДЕК) вирішує питання про присвоєння її авторові фахової кваліфікації й рекомендує видати диплом бакалавра (спеціаліста).

Метою виконання кваліфікаційного (дипломного) дослідження є розв’язання професійної проблеми, що ґрунтується на комплексному опрацюванні теоретичного матеріалу, застосуванні методів дослідження, а також практичного застосування теоретичних знань для реалізації конкретних завдань.

Основними завданнями кваліфікаційної (дипломної) роботи є:

- виявлення, систематизація, закріплення та розширення теоретичних знань і практичних умінь, навичок застосовувати їх для розв’язання конкретних наукових завдань освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр” („спеціаліст”);
- опрацювання проблеми, що не має достатнього висвітлення в науковій літературі;
- виявлення й уведення в науковий обіг нових теоретичних джерел та не задіяного досі фактичного матеріалу;
- установлення нових зв’язків між відомими явищами;
- самостійні висновки, рекомендація про використання в науці та на практиці результатів дослідження;

- визначення рівня підготовленості випускника, його здатності до самостійної професійної діяльності (на підставі якості наукової роботи й результатів її захисту).

У процесі виконання наукової роботи студент відповідно до кваліфікаційних вимог повинен виявити:

- знання загальнотеоретичних, загальнолінгвістичних, професійно орієнтованих і спеціальних дисциплін, які висвітлюють теоретичні основи досліджуваного явища та питання прикладного характеру;

- уміння добирати, систематизувати й обробляти інформацію відповідно до мети дослідження;

- здатність робити наукові висновки й подавати конкретні пропозиції щодо вдосконалення досліджуваного об'єкта;

- уміння визначати й використовувати причинно-наслідкові зв'язки лінгвістичних явищ у прикладній галузі.

Кваліфікаційна (дипломна) робота, з одного боку, має узагальнювальний характер, оскільки є своєрідним підсумком підготовки бакалавра (спеціаліста), а з іншого – самостійним оригінальним науковим дослідженням студента, у розробленні якого можуть бути зацікавлені установи, організації або підприємства. Випускник упорядковує на власний розсуд накопичені наукові факти та доводить їхню наукову цінність або практичну значущість.

Зміст кваліфікаційних (дипломних) робіт повинен ґрунтуватися на інформаційній базі, на основі якої формуються засоби об'єктивного контролю ступеня досягнення кінцевої мети освітньо-кваліфікаційної підготовки студентів.

До кваліфікаційної (дипломної) роботи пред'явлено такі основні вимоги:

- назва роботи має бути короткою, відповідати суті змісту, вказувати на мету дослідження та його завершеність;

- наукова робота має бути актуальною, потрібною, спиратися на об'єктивні й перевірені дані; насамкінець повинна передбачати реалізацію конкретних завдань;

- кваліфікаційна (дипломна) робота випускника має бути плановою: планомірність наукового пошуку дисциплінує її виконавців; удамо сплановане дослідження надає їм натхнення, творчих зусиль і впевненості у своїх можливостях (плановість роботи зовсім не заперечує можливості внесення у її зміст та в етапи виконання певних коректив, тому необхідність у змінах і доповненнях плану дослідження не є недоліком);

- обов'язковість посилань: кожне дослідження починається не на голому місці, воно не може бути ізольоване від усього того, що вже було зроблено раніше дослідниками; використання вже опублікованих матеріалів інших авторів без посилання на використані джерела є порушенням авторських прав;

- наукова робота випускника повинна бути творчою, наповненою постійним пошуком та експериментуванням;

– самостійність дослідження: у науковій роботі хоч щось повинно бути новим, зокрема висновки й узагальнення на основі власноруч одержаних результатів;

– у науковому дослідженні слід об'єктивно й критично оцінювати будь-які його результати: кожний дослідник повинен уміти критично оцінювати свою діяльність і результати роботи своїх попередників, правильно й неупереджено ставитися до критики;

– значущість опрацювання теми, глибина її осмислення й аналізу;

– обґрунтована мотивація обраного аспекту висвітлення проблеми;

– чітка характеристика мети, завдань, об'єкта, предмета, гіпотези (якщо потрібно), методів дослідження;

– логічна, умотивована структура роботи: виклад матеріалу повинен базуватися на засадах логічної послідовності й безперервності; наступна думка має витікати з попередньої;

– доказовість, аргументованість суджень і висновків, точність наведених свідчень; неприпустимість використання прикладів без їх аналізу;

– аналітичний, критичний огляд наукової літератури з теми дослідження, вивчення інших джерел інформації;

– з'ясування історіографії досліджуваної проблеми, стану її практичного розв'язання;

– теоретичне узагальнення накопиченого фактичного матеріалу, результатів дослідження;

– обґрунтування конкретних практичних рекомендацій, реальних пропозицій;

– досконале володіння науково-довідковим апаратом;

– бездоганне мовне оформлення, уникнення загальних фраз, тавтологій;

– належне технічне оформлення;

– наявність усіх необхідних супровідних документів, що повинні відповідати вимогам, визначеним Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України й університетом.

Норми наукової комунікації суворо регламентують характер викладу наукової інформації, вимагаючи відмовитися від висловлювання власної думки загалом. У зв'язку з цим авторам роботи слід уживати мовні конструкції, які унеможливають застосування особового займенника „я”. Випускник має використовувати замість я займенник *ми*, і це виправдано, адже будь-яке дослідження є наслідком роботи групи людей, колективною творчістю. Текст наукової роботи не повинен містити риторичних запитань, вигуків, конструкцій на зразок „*між іншим*”, „*принагідно зауважимо*”, „*хочеться додати до сказаного*”, „*уявіть собі таку ситуацію*” тощо (останні виконують апелятивну функцію та властиві лекційному дискурсу). Не можна викладати матеріал від першої особи: „*Я спостерігав*”, „*Я вважаю*”, „*Мені здається*”, „*На мою думку*” [14, с. 4].

Кваліфікаційну (дипломну) роботу потрібно виконати й подати на кафедру в термін, передбачений графіком навчального процесу. Якщо ж

випускна робота не відповідає вимогам щодо змісту та оформлення, написана без дотримання затвердженого плану, не ґрунтується на достатньому конкретному фактичному матеріалі, а також не має належно оформлених супровідних матеріалів, її до захисту не допускають.

Оцінюючи випускну роботу, беруть до уваги те, що студент повинен уміти:

- 1) формулювати мету й завдання дослідження, скласти його план;
- 2) вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій;
- 3) використовувати сучасні методи наукового дослідження, модифікувати наявні та розробляти нові методики на основі завдань конкретного дослідження;
- 4) обробляти дібраний фактичний матеріал, аналізувати й синтезувати його на ґрунті відомих лінгвістичних джерел;
- 5) оформляти результати дослідження відповідно до сучасних вимог у вигляді звітів, рефератів, статей.

Орієнтуючись на читачів із високою професійною підготовкою, автор включає у свій текст увесь знаковий апарат (таблиці, формули, символи, діаграми, схеми, графіки тощо), тобто все те, що становить мову науки.

Тематика випускної роботи, її науковий рівень мають відповідати освітньо-професійній програмі навчання. Реалізація дослідження повинна не стільки вирішувати наукові проблеми (завдання), скільки засвідчити, що її автор здатний належно здійснювати науковий пошук, розпізнавати професійні проблеми, знати загальні методи й прийоми їхнього розв'язання.

Структура атестаційної роботи: титульний аркуш, зміст, список умовних скорочень, вступ, розділи й підрозділи основної частини, висновки, список використаної літератури та список використаних джерел, додатки.

Вибір теми, етапи підготовки, пошук бібліографічних джерел, вивчення їх і добір фактичного матеріалу, методика написання, правила оформлення та захисту роботи мають багато спільного з іншими видами науково-дослідницької роботи студента й кандидатською дисертацією здобувача наукового ступеня, тому в процесі її підготовки слід застосовувати методичні й технічні прийоми підготовки наукової праці.

2.1.2. Етапи виконання випускної роботи

Підготовка наукового дослідження передбачає такі основні етапи:

1. Вибір теми, об'єкта й предмета дослідження, затвердження теми.
2. Формулювання мети й завдань випускної роботи, складання календарного плану виконання.
3. Бібліографічний пошук і вивчення літератури з проблеми; складання плану роботи.
4. Збирання фактичного матеріалу, його укладання й систематизація.
5. Написання першого варіанта тексту, літературне й технічне оформлення роботи, подання її на ознайомлення науковому керівникові.

6. Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення атестаційної роботи.
7. Подання роботи на кафедру.
8. Рецензування роботи.
9. Захист випускної роботи в ДЕК.

2.2. ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ ЕТАП ВИКОНАННЯ ВИПУСКНОЇ РОБОТИ

2.2.1. Вибір теми дослідження

Теми випускних наукових досліджень повинні відповідати напряму професійного спрямування згідно зі спеціалізацією. Їх розробляє професорсько-викладацький склад фахових кафедр інституту. Для уникнення плагіату теми робіт слід поновлювати щороку.

Тематика випускних робіт має бути розроблена випусковою кафедрою відповідно до вимог варіативної компоненти освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівців із конкретної спеціалізації, згідно із затвердженими програмами нормативних та вибіркових дисциплін. Вона повинна відображати актуальну проблематику сучасного мовознавства. Темарій щорічно переглядають та поновлюють. Орієнтовну тематику наукових робіт представлено в додатках (*Додаток А*).

Обґрунтоване розв'язання питання вибору теми або проблеми дослідження значною мірою прогнозує результативність усієї роботи.

Вибір теми дослідження – перший і дуже відповідальний крок у науковій роботі. Студент, який виконує випускну роботу, повинен критично оцінити рівень своїх знань і філологічних навичок, з'ясувати коло своїх зацікавлень. Важливо, щоб тема дослідження відповідала нахилам студента, подобалася йому, викликала інтерес. Вибір теми має бути вмотивованим, тому передовсім слід з'ясувати її актуальність, а також попередньо проконсультуватися з науковим керівником, окреслити можливі напрями дослідження. Важливим критерієм вибору теми наукової роботи може стати наявність у самих дослідників достатнього досвіду та творчого потенціалу для її розв'язання. Випускник, за погодженням із керівником, може запропонувати свою тему дослідження за умови відповідного обґрунтування доцільності її розроблення (відповідно до попередньої власної науково-дослідницької роботи), тобто вона може бути узгоджена з атестаційними роботами, виконаними на попередніх курсах, доповідями на наукових студентських конференціях, проблематикою наукових досліджень, до яких студент міг раніше долучатися, тощо. Отже, можна використати наявну первинну базу, яку слід поглибити й розвинути у випускній роботі, а не починати її „з нуля”. Очевидно, що в такому разі варто враховувати й наявність потрібної для майбутнього дослідження матеріальної бази, можливостей університетської чи іншої доступної бібліотеки.

Потрібно обрати актуальну тему й так виконати роботу, щоб її могли використати інші студенти чи навіть мовознавці; бажано, щоб дослідження слугувало цеглинкою в спільній побудові великої споруди знань про українську мову. У цьому зв'язку П. І. Білоусенко доречно згадує невелику статтю відомого українського мовознавця С. П. Бевзенка „Словотвір українських прізвищ Чернігівщини в XVII ст.”, написану ще в 1974 році. Цю статтю часто цитують українські, польські, чеські лінгвісти, і то не лише з поваги до вченого, а тому, що його спостереження, аналіз, підрахунки є достовірними, їх використовують у побудові власних концепцій дослідники історії словотвірних систем українського іменника, прикметника, дослідники історії українських власних назв [2, с. 6]. Отже, перші кроки в науку можуть бути успішними й далекоглядними.

Безперечно, науковцеві-студенту важко сказати щось нове в лінгвістиці. Однак низка питань в окремих галузях мовознавства на сьогодні залишається малодослідженою, а тому є нагальна потреба вивчення проблем діалектології, лексикології, граматики, когнітивної лінгвістики тощо. Результати цих студій можна використовувати в ширших, угагальнювальних працях, але за тієї умови, що дослідження буде відоме науковій громадськості, тобто буде опублікованим.

Водночас із вибором теми визначають і матеріал дослідження – словники, твори різної стильової належності, усне мовлення.

Обравши самостійно тему, випускник пише заяву на ім'я завідувача фахової кафедри (*Додаток Б*).

Обрану і сформульовану проблему дослідження надалі можна уточнювати. Уточнення теми вимагає попереднього звернення до матеріалу – з'ясування того, наскільки широко представлене в ньому аналізоване явище. Можливий також інший шлях: дослідник уточнює тему й матеріал, а отже, і напрям дослідження в процесі поступового заглиблення в роботу.

2.2.2. Визначення наукового керівництва

Наукове керівництво атестаційної роботи здійснюють зазвичай провідні фахівці випускових кафедр інституту. Кожному випускникові кафедра призначає наукового керівника, який надає науково-методичну допомогу студентові в його самостійній роботі над дослідженням. Науковий керівник здійснює індивідуальне консультування студента, допомагає йому скласти план наукової роботи, сформулювати індивідуальні завдання на період переддипломної практики (для спеціалістів), а також контролює дотримання графіка виконання роботи, рецензує частини й завершений рукопис, готує студента до захисту. Для глибшого опрацювання окремих розділів чи підрозділів наукового дослідження можна залучати консультантів, які мають значний досвід роботи і входять до складу науково-педагогічного колективу працівників вищих закладів освіти та працівників галузі.

Розподіл випускних робіт, які мають виконувати студенти, відбувається за принципом наступності наукового керівництва студентською роботою на попередніх курсах навчання, а також з урахуванням наукових інтересів студента в цей період.

2.2.3. Затвердження теми роботи, наукового керівника

Після остаточного узгодження з науковим керівником і редагування обрані теми випускних робіт обговорюють на засіданні кафедри. Завідувач кафедри готує проект наказу й подає його на затвердження в дирекцію інституту (на раду факультету).

Список студентів, перелік їхніх тем та наукових керівників фіксує наказ по університету. Усі подальші зміни (формулювання назви, уточнення матеріалу дослідження тощо) у разі потреби слід аргументувати письмово (заява випускника), погодити з науковим керівником (віза на заяві), після чого потрібно змінити в наказі за письмовим клопотанням кафедри (витяг із протоколу засідання кафедри).

Завдання (*Додаток Б*), підписані науковим керівником і студентом та затверджені завідувачем кафедри, під час оформлення випускної роботи слід подати як супровідні матеріали.

Порушення студентом календарного плану виконання фіксує науковий керівник, який інформує завідувача кафедри. Вагоме порушення студентом графіка виконання кваліфікаційної (дипломної) роботи дає керівникові право не рекомендувати її до захисту.

Теми атестаційних робіт та наукове керівництво обговорюють на засіданні відповідних кафедр і затверджують рішенням ученої ради інституту не пізніше ніж за 5 місяців до захисту. У разі потреби можна змінити та відкорегувати тему дослідження, план роботи, призначити іншого наукового керівника. Ці питання вирішують на засіданнях випускових кафедр не пізніше ніж за 2 місяці до терміну подання випускної роботи до захисту.

2.2.4. Складання плану роботи

Якість наукової роботи залежить не тільки від вдалого вибору теми, а й від чіткої організації роботи над дослідженням, правильного оформлення наукового апарату. Тому важливим етапом у підготовці наукової роботи є складання її плану, продумування композиції.

План кваліфікаційної (дипломної) роботи має бути складним і містити: вступну частину; два або три розділи, кожен із яких включає не менше ніж два параграфи, висновки, список використаної літератури та джерел, додатки. У плані потрібно відобразити основні структурні частини роботи, кожна з яких має реалізувати завдання дослідження. Зразок оформлення плану кваліфікаційної та дипломної роботи наведено в додатках (*Додаток Г*).

Незалежно від обраної теми, у практиці виконання студентських наукових робіт склалися певні вимоги стосовно наявності в них обов'язкових елементів. На підставі завдання щодо виконання атестаційної роботи й календарного плану роботи (*Додаток Б, В*) структуру наукового дослідження та його зміст студент визначає самостійно, узгоджує його з науковим керівником, після чого його затверджують на засіданні кафедри.

Безпосередньо опис дослідження та його результатів, що становить основну частину роботи, теж підлягає певній регламентації. Його членують на розділи, у кожному з яких слід реалізувати одне із завдань, задекларованих у вступі. Розділи розбивають на підрозділи, які, у разі потреби, зазнають подальшого членування. Кожен розділ і його частини повинні мати назву, формулювання якої, старанно відшліфоване, має бути логічно співвіднесене з формулюваннями інших назв.

2.2.5. Опрацювання наукової літератури

Після обрання теми роботи потрібно розпочати цілеспрямоване опрацювання фахової літератури з проблеми, попередньо визначившись із метою та завданнями роботи.

Аналіз наукової літератури має на меті:

- 1) виявити здобутки в дослідженні проблеми, досягнення й недоліки, помилки й прогалини;
- 2) сприяти визначенню основних тенденцій у поглядах фахівців на проблему з огляду на те, що вже зроблено в науці;
- 3) допомогти визначити актуальність, рівень опрацювання досліджуваної теми;
- 4) дати матеріал для вибору аспектів і напрямів дослідження, формулювання мети й завдань, а також окреслити теоретичне підґрунтя;
- 5) забезпечити достовірність висновків і результатів наукового пошуку, зв'язок авторської концепції із загальним розвитком теорії [20, с. 163–164].

У ході попереднього вивчення літератури дослідник ознайомлюється зі станом наукового опрацювання проблеми загалом і ступенем опрацювання конкретного питання зокрема, дає точне визначення понять.

Початковим етапом пошуку й опрацювання наукової літератури з досліджуваної проблеми повинна стати робота з довідково-бібліографічними джерелами. Вивчення літератури слід починати з підручників і посібників, призначених для ВНЗ, щоб мати уявлення про основні питання, близькі до теми дослідження, а потім опрацьовувати найновішу літературу, адже в більшості підручників, посібників є зноски, примітки, пояснення до тексту, де автори покликаються на інші публікації, що можуть зацікавити дослідника. Список використаної літератури до розділів також є важливим джерелом наукової інформації.

Рекомендовано використовувати періодичні бібліографічні покажчики, такі як: „Слов'янська філологія на Україні”, „Філологічні науки на Україні”,

які видає Центральна наукова бібліотека АН України, а також видання Книжкової палати України: бібліографічні покажчики „Літопис книг”, „Літопис газетних статей”, „Літопис журнальних статей”, „Літопис рецензій”, „Нові видання України: Видавничий бібліографічний покажчик книг та брошур”, „Періодичні та продовжувані видання”, „Літопис авторефератів дисертацій” тощо. Чимало інформації можна почерпнути з київських часописів: „Вісник Книжкової палати”, „Книжковий огляд”, „Бібліотечний вісник” [14, с. 14].

Видані також бібліографії праць О. О. Потебні, А. Ю. Кримського, В. Сімовича, О. Горбача, В. В. Німчука, П. М. Лизанця, Я. В. Закревської, П. П. Чучки, Л. М. Полюги, В. О. Горпинича, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенко, П. Ю. Грищенко та інших українських мовознавців.

Література, відсутня у фондах університетської бібліотеки та бібліотек міста, може бути виписана через міжбібліотечний абонемент (МБА) з інших бібліотек України. Важливим джерелом інформації слугує інтернет, де можна також знайти багато необхідних джерел. Електронні ресурси потрібно подавати в списку літератури, а в тексті наукової роботи обов’язково робити на них посилання.

Ознайомлення зі спеціальною літературою варто починати з найновіших публікацій (зворотно-хронологічний підхід): зміст видань останніх років охоплює матеріали попередніх наукових праць. Найсвіжшу інформацію про нові дослідження з різних розділів мовознавчої науки можна отримати, погортавши останні номери науково-теоретичних журналів „Українська мова” (видання Інституту української мови Національної академії наук України), „Мовознавство” (видання Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України), науково-методичних часописів „Дивослово” (до 1991 р. – „Українська мова і література в школі”), „Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах” (вид. з 1999 р.), „Українська мова і література в школі” (вид. з 1999 р.) та ін. Мовознавчі розвідки друкують всеукраїнські наукові збірники „Українське мовознавство”, „Культура слова” та численні вісники, що їх видають навчальні заклади України. У цих виданнях друкують також рецензії на найбільш вагомні лінгвістичні праці в нашій країні та за кордоном.

На основі прочитаного варто укласти перелік книг, журналів тощо, які треба опрацювати. Без сумніву, цей список у процесі роботи буде розширено.

Вивчення літератури розпочинають із праць, у яких проблему відображено загалом, а потім опрацьовують спеціальні дослідження. Починати ознайомлення з посібниками, монографіями тощо треба з титульного аркуша, з’ясувавши, де, ким, коли вони були видані. Потрібно переглянути зміст, який окреслює структуру видання, наповнення його розділів, звернутися до передмови, де з’ясовано призначення посібника, окреслено сформульовані автором завдання. Переглянувши в такий спосіб літературу, можна визначити черговість і специфіку роботи з нею. Читання потрібно супроводжувати конспектуванням прочитаного, а виписки згодом

можна використати як цитати для обґрунтування думки. Слід пам'ятати, що залучення чужих матеріалів без покликань на автора недопустиме.

Методика читання наукової літератури суттєво відрізняється від читання художньої літератури. Розрізняють два види читання: „швидке” і „повільне”. Перше дає змогу дослідникові відповісти на запитання, чи варто цю книгу або статтю уважно читати. Друге передбачає поглиблене вивчення джерел – від простого матеріалу до складного, від книг до статей, від вітчизняних джерел до зарубіжних.

Кожну статтю чи монографію слід читати з олівцем у руках, робити нотатки. Якщо є власний примірник або ксерокопії з журналу, книги, статті, то можна робити позначки на полях. Це суттєво полегшить подальший аналіз літератури.

Із дібраних статей, брошур, книг роблять виписки, що можуть бути використані в науковій роботі як цитати. Слід звернути пильну увагу на те, щоб виписка відповідала оригіналові й мала покликання на джерело – повну назву праці, сторінку. Виписки групують за змістом, після чого на кожній сторінці виписаного матеріалу бажано визначити основну думку й на підставі цього відповідно згрупувати виписане. Щоб у виписках легше було орієнтуватися, варто робити їх на однакових за розміром картках [детальніше див. 11, с. 13–14].

Інший спосіб опрацювання теоретичного матеріалу такий: сторінку зошита ділять навпіл вертикальною рисою; із лівого боку роблять виписки з прочитаного, а з правого – пишуть свої зауваження, виділяючи підкресленнями слова чи речення, що мають особливо важливе значення.

Такий метод легко реалізувати на персональному комп'ютері. Для цього є спеціальні програми. Текст слід сканувати й перевести у звичайний текстовий формат за допомогою програми Fine Reader 4.0.

У процесі опрацювання літератури слід використовувати лише ту інформацію, що безпосередньо стосується теми дослідження. Варто дотримуватися правила – не пропускати жодного незрозумілого слова. Для з'ясування їхнього значення треба звертатися до тлумачних, енциклопедичних словників, спеціальних довідників, словників лінгвістичних термінів. Це потрібно зробити тому, що в кожній науці своя наукова мова. Терміни й поняття в побутовій мові часто не відповідають їх науковому тлумаченню.

Варто уникати типових помилок, яких допускають молоді дослідники, опрацьовуючи літературу й готуючи теоретичний розділ.

Помилка перша. Нерідко автори наукових робіт почергово переказують думки вчених, які досліджували цю або дотичну мовознавчу проблему, не аналізуючи їх. Потрібно запам'ятати давнє правило, дотримуючись якого можна конструювати різноманітні тексти: кожне наступне речення в ньому має уточнювати, розвивати або заперечувати думку, висловлену в попередньому реченні. Причому ця думка може бути підтверджена покликанням на інших дослідників. У центрі уваги повинно

бути основне завдання, якого потрібно досягти, зробивши огляд літератури: виробити принципи аналізу дібраних мовних фактів.

Під час опрацювання наукової літератури студент має навчитися бачити спільне й відмінне у працях мовознавців, повинен уміти систематизувати й узагальнювати їхні думки, щоб потім з'ясувати еволюцію лінгвістичної думки в певній галузі, проаналізувати загальний стан досліджень в обраній галузі українського мовознавства.

Помилка друга. Випускники нерідко переказують думки інших учених, але не аналізують їх, не оцінюють їх або ж ці оцінки занадто спрощені. Треба запам'ятати, що огляд думок інших учених роблять із чіткою настановою: виробити теоретичні засади дослідження, отже, опрацювання літератури з проблеми слід здійснювати з настановою на вироблення цих засад, що спонукає одні думки відкидати, інші сприймати [2, с. 12]. Залучаючи їх у тканину власної розповіді як прямі або непрямі цитати, заперечуючи або підтримуючи їх, дослідник тим самим дає їм оцінку, а значить – уникає занадто прямих і примітивних оцінок-формулювань.

2.2.6. Добір фактичного матеріалу

Мовознавці виробили певні вимоги до добору фактичного матеріалу, дотримання яких не тільки полегшить опрацювання мовних фактів, а й допоможе уникнути фактичних помилок у роботі. Найвагомішими з них є такі:

1) кожний мовний факт у певному контексті потрібно вписувати на окрему картку, що спростить процес систематизації матеріалу;

2) ілюстративний текст має найбільш повно відображати семантику, функції, особливості вживання, структуру досліджуваного мовного явища;

3) кожну картку (виписку) потрібно паспортизувати; паспорт повинен містити назву тексту, місце його написання, рік датування, сторінку за виданням (якщо цей текст опубліковано);

4) у всіх сумнівних випадках потрібно приймати позитивне рішення: вписувати мовні факти, належність яких до досліджуваних мовних явищ викликає певні вагання; розширювати контекст для кращого усвідомлення особливостей аналізованих фактів тощо [11, с. 18–19; 15, с. 27].

Залежно від мети й завдань дослідження визначають коло джерел, звідки буде дібрано мовні факти для аналізу. Основними джерелами фактичного матеріалу для лінгвіста є усне мовлення, тексти різної стильової належності та словники. Тексти можуть бути найрізноманітнішими: це художні твори різних жанрів, історичні документи (наприклад берестяні грамоти або законодавчі акти певної епохи), пам'ятки української писемності, листування видатних осіб, газетні публікації, наукові праці тощо.

Якщо об'єктом дослідження є слова або групи слів, то основним джерелом фактичного матеріалу слугують словники. Зазвичай дослідника цікавить увесь спектр значень конкретного слова. Тому не варто обмежувати збір фактичного матеріалу опрацюванням лише Словника української мови в

11-и томах (хоч беззаперечний авторитет цієї лексикографічної праці потрібно визнавати!), а тим паче Великого тлумачного словника сучасної української мови чи Нового тлумачного словника української мови в 4-х томах. Пошуки рідковживаних, застарілих значень слова та його семантичних витоків потрібно здійснювати на матеріалі словника Б. Грінченка, діалектних, етимологічних словників тощо.

Лексикологічна спрямованість випускного дослідження потребує роботи зі словниками синонімів та ідеографічними словниками (тезаурусами), у яких представлено всі можливі найменування конкретного поняття.

Усне мовлення носіїв української мови цікавить науковця тоді, коли об'єктом дослідження постають територіальні діалекти чи соціолекти (мовлення окремих вікових, соціальних груп людей: дітей дошкільного віку, учнів середніх шкіл, студентів, науково-технічної інтелігенції, працівників певної галузі тощо). Для цього потрібно записати мовлення таких груп людей. Зазвичай ці записи спочатку роблять на магнітофонну стрічку або диктофон, а потім їх слід „розшифрувати”: після неодноразових прослуховувань записати фонетичною транскрипцією на папері. До фонозаписів пред'являють низку вимог, зокрема вимогу паспортизації матеріалу. Паспорт охоплює фіксацію точного місця його запису, характеристику інформанта (інформантів), тобто людини (кола людей), від яких записано матеріал. Характеристика інформанта включає його вік, освіту, соціальне становище для того, щоб у процесі аналізу дібраного мовного матеріалу врахувати вплив літературної мови, професійного середовища тощо на природне мовлення інформанта.

Більшість мовних фактів добирають із писемних джерел (друкованих чи рукописних текстів). Дібрати мовні факти означає зробити необхідні виписки тих фрагментів тексту, де зафіксовано досліджувані явища, їхні особливості. Для того щоб було зручніше класифікувати фактичний матеріал, виписки найкраще робити на картках. Рекомендовано також залишити на картці місце для авторських зауважень.

Розкладаючи картки за певними ознаками, дослідник систематизує матеріал, класифікує його, робить висновки щодо закономірностей функціонування аналізованого явища тощо. Результати аналізу варто подавати в таблицях і схемах, які не лише дають змогу узагальнити спостереження, а й роблять одержані дані доступними для наукового споглядання, отже, виклад стає переконливішим.

На практиці звичайно записують паспорт джерела, використовуючи умовні скорочення. Наприклад, якщо ви добирали, скажімо, прислівники зі Словника української мови, т. I–XI, то скорочений запис паспорта іменника *ажитация* (*заст.*) (паспорт прийнято подавати поряд у дужках) може бути таким: (*СУМ, I, с. 23*), де складноскорочене слово *СУМ* утворене з початкових букв повної назви *Словник української мови*, римська цифра означає том, арабська – сторінку. Якщо таких джерел кілька, то перелік їхніх умовних скорочень уміщують у додатках до роботи. Ліворуч пишуть умовне скорочення, праворуч – повну назву джерела. Напр.:

СУМ – Словник української мови : в 11-и томах. – К. : Наук. думка, 1970–1980;

Гр. – Словарь української мови : у 4 т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко, 1907]. – [Репринтне вид.]. – К. : Довіра – УНВЦ „Рідна мова”, 1997;

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.

Часто трапляється, що студенти досліджують мову творів окремих письменників за кількома виданнями, збірками. Назва кожного такого видання повинна мати своє умовне скорочення, відображене в паспорті, тоді читач у разі потреби за представленим у роботі паспортом зможе знайти поданий ілюстративний матеріал [11, с. 20].

Якщо обстежуваний текст невеликий, то його варто дослідити весь методом суцільної вибірки мовного явища. Якщо ж тексти великі за обсягом або їх кілька, то застосовують вибіркового метод. Однак тут треба добре зорієнтуватися й обстежити ті частини тексту (текстів), які дають найбільш повне уявлення про предмет дослідження.

Збирання мовних фактів для дослідження слід розпочинати після ґрунтовного опрацювання літератури з проблеми. Насамперед треба знати, що шукати. До того ж цей процес творчий, він потребує не лише фахової підготовки, а й вдумливості, кмітливості.

Добираючи мовний матеріал, треба вчасно зупинитися й перейти до його опису (створення основної частини тексту випускної роботи), хоч процеси написання тексту й продовження роботи над добором матеріалу можуть відбуватися паралельно. Відшукавши новий цікавий матеріал, автор вносить у текст доповнення, виправляє написане, удосконалює концептуальне висвітлення теми.

Щоб дібрати ілюстративний матеріал, можна скористатися службовою програмою автоматичного пошуку, що в усіх інтернет-браузерах надає можливість вбудованого пошуку на поточній сторінці. Спершу треба відкрити текст аналізованого твору. Одночасно натиснувши CTRL + F, отримуємо текст-бокс „Поиск”, у якому слід обрати опцію „Тільки слово целиком”, а потім увести в пошуковий рядок слово (наприклад, добираючи ілюстративний матеріал – складнопідрядні з’ясувальні речення – на матеріалі твору „Записки Кирпатого Мефістофеля” В. Винниченка, пошук можна здійснювати за сполучними засобами й за опорними словами головної частини: дієсловами (а також дієслівними формами – дієприкметниками, дієприслівниками, безособовими формами на *-но*, *-то*), модально-предикативними прикметниками, словами категорії стану, віддієслівними та співвідносними з дієсловами іменниками) і натиснути клавішу „Найти далее”. Після введення до запропонованої форми в осередках, де були збіги із введеним текстом, з’являлися виділені певним кольором слова (наприклад, після введення в пошуковий рядок сполучного засобу *що* отримуємо речення: „*Ти знав, що я повинна була ненавидіти тебе всі ці вісім літ*”).

Потім виділені речення можна скопіювати й зберегти в окремому документі, роздрукувати й створити банк ілюстративного матеріалу на паперових носіях або внести до бази даних разом із контекстом на основі укладених таблиць („Сполучники”, „Сполучні слова”, „Корелят”, „Опорні компоненти”) для відстеження їхнього функціонально-комунікативного вияву. Орієнтований зразок таблиці представлено на рисунку (ілюстративний матеріал із кваліфікаційної роботи студентки Ю. П. Козій).

Код	Сполучник	Речення	Стиль	Джерело
1	що	Клавдія вдає, що вінчання	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
2	що	З'являється немінучий час	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
3	що	Я почуваю, що на мене на	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
4	що	Я думала, що ви не можете	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
5	що	Я такий радий, що вона за	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
6	що	Я боюсь, що й у цій кварти	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
7	що	Я боюсь, що в кімнаті Клав	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
8	що	Вона дякує мені за те, що	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
9	що	Я вірю, що в його вчинкові	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
10	що	Я раптом помічаю, що ми	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
11	що	Тепер я бачу, що рожеве с	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
12	що	Признаюсь, мені промигол	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
13	що	З приємністю відмічаю, щ	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
14	що	Я почуваю, що проти моєї	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
15	що	Я думаю, що вони про мен	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
16	що	Я вже знаю, що зараз поїду	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
17	що	А я ходжу і стараюсь не по	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"
18	що	Дворник якийсь час удає, і	Художній	Винниченко Володимир, "Записки Кирпатого Мефістофеля"

2.2.7. Систематизація й аналіз мовного матеріалу

Найвідповідальнішим етапом дослідження є аналіз, оброблення та систематизація опрацьованих матеріалів. Аналізу дібраних мовних фактів передують їх систематизація на основі опрацьованої наукової літератури, що передбачає, з одного боку, відмежування об'єкта дослідження від інших, схожих на нього, явищ, а з іншого – структурування об'єкта дослідження, визначення порядку аналізу матеріалу.

Наукове дослідження не будують на голому місці. Своєю структурою, схемою, підходами до аналізу матеріалу воно спирається на наукові праці попередників. Наприклад, досліджуючи процеси трансформації фразеологічних одиниць у мові ЗМІ, без сумніву, потрібно спиратися на узагальнювальні праці з української фразеології та на низку конкретних досліджень у цій галузі, узявши до уваги праці з медіалінгвістики. Окремі підходи будуть неприйнятні, а деякі викличуть зацікавленість і слугуватимуть теоретичним підґрунтям для класифікації. Проте не варто сліпо наслідувати якусь одну працю. Орієнтуючись на власні наукові уподобання, творчо синтезуючи та й, можливо, ревізуючи підходи попередників, слід виробити свою структуру, запропонувати власну схему аналізу дібраного матеріалу відповідно до мети й завдань роботи. Наприклад, аналіз способів трансформації фразеологічних одиниць неможливо здійснити без з'ясування суті поняття „фразеологізм”, без опрацювання представлених у науковій літературі класифікацій стійких зворотів (семантичної, граматичної, генетичної, стилістичної), без визначення співвідношень між

власне фразеологізмами та прислів'ями, приказками, афоризмами тощо. Обраний підхід до систематизації матеріалу значною мірою зумовить як схему аналізу окремих трансформованих фразеологізмів, так і структуру роботи загалом. Не слід забувати, що класифікація матеріалу загалом продиктована поставленими завданнями.

Напрямок і характер дослідження можуть підказати не лише студії з українського мовознавства, а й праці, де проаналізовано схожі явища в споріднених мовах чи в інших мовних підсистемах рідної мови: у територіальних чи соціальних діалектах, творах інших письменників тощо. Інколи корисно принципи аналізу одних мовних явищ поширювати на інші одиниці мовної системи, що вимагатиме хоча б найзагальнішого прогнозування результатів дослідження, пристосовування прийомів аналізу до нових даних.

Конкретний аналіз дібраних мовних фактів не завжди можна вкласти в заготовлені схеми, що цілком закономірно, особливо якщо в процесі аналізу ілюстративного матеріалу дослідник-початківець спирався на підходи, представлені в підручниках для вищої школи та в наукових працях, де описано найбільш типові явища. У такому разі опрацювання фактичного матеріалу зобов'яже вдруге (але тепер уже цілеспрямованіше) звернутися до наукової літератури з проблеми, розширити коло аналізованих аспектів.

2.3. ПРОЦЕДУРА НАПИСАННЯ АТЕСТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Упродовж навчального року випускник опрацьовує наукову літературу, добирає фактичний матеріал, аналізує стан та напрями дослідження конкретної проблеми, визначає методологію роботи, описує систематизований і скласифікований фактаж, готує висновки. Навчальний план передбачає надання випускникам консультацій, а також переддипломну практику для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня „спеціаліст”.

У період написання наукових досліджень реалізовано такі види контролю: поточний кафедральний контроль і контролювання з боку наукового керівника та консультантів. Поточний кафедральний контроль здійснюють методом обговорення структурних розділів роботи з визначенням необхідних моментів дослідження, що потребують доопрацювання або перероблення. Кафедра встановлює контрольні терміни звітування випускника. Науковий керівник перевіряє виконання плану дослідження; дає рекомендації щодо джерел інформації та застосування методів дослідження; контролює дотримання термінів підготовки атестаційної роботи.

2.3.1. Композиція випускної роботи

Незалежно від обраної теми, структура атестаційної роботи є такою:

- титульний аркуш (за встановленим зразком);
- зміст;
- перелік умовних скорочень (за потреби);

– вступ, що містить обґрунтування актуальності теми, характеристику сучасного стану досліджуваної проблеми, визначення мети й завдань дослідження, його об'єкта й предмета, окреслення матеріалу роботи, перелік дослідницьких методів, установлення її наукової новизни, практичної вагомості, вказівку на апробацію, опис структури роботи;

– основна частина, що складається з двох або трьох розділів:

розділ 1 (не менше як два підрозділи), у якому з'ясовано теоретичний аспект проблеми;

розділ 2 (не менше як два підрозділи), що містить методичне обґрунтування проблеми (або одного з її аспектів, різновидів досліджуваного мовного явища, якщо наявний і третій розділ), аналіз фактичного матеріалу, часткові результати самостійного дослідження тощо;

розділ 3 (не менше ніж два підрозділи), у якому представлено інший підхід до трактування проблеми або описано ще один різновид у типологійній класифікації досліджуваного феномена;

- висновки, де сформульовано загальні результати дослідження;
- список використаної літератури;
- список використаних джерел (якщо є);
- додатки (у разі потреби).

2.3.2. Вимоги до структурних елементів кваліфікаційної (дипломної) роботи

2.3.2.1. Обсяг лінгвістичного дослідження

Обсяг (без бібліографії та додатків) кваліфікаційної роботи в електронному варіанті повинен становити не менше ніж 2 друковані аркуші (50–65 сторінок тексту), а дипломної роботи – не менше ніж 2,5 друкованого аркуша (65–80 сторінок машинописного тексту). Зокрема, вступ – близько 5–7 сторінок, висновки – 3–4 сторінки. Розділи роботи мають бути співмірними. Список використаної наукової літератури – приблизно 50 одиниць і більше.

2.3.2.2. Оформлення титульної сторінки та змісту

1. Титульний аркуш

Титульний аркуш містить (у такій послідовності):

- а) назву міністерства, вищого навчального закладу та випускової кафедри, де виконано роботу;
- б) прізвище, ім'я, по батькові автора роботи;
- в) повну назву теми роботи;
- г) шифр спеціальності;
- г) відомості про автора роботи;
- д) відомості про наукового керівника;
- е) місто й рік виконання.

Приклад оформлення титульного аркуша наведено в додатках (*Додаток В*).

Якщо тема роботи охоплює декілька рядків, вони мають бути структуровані за змістом, напр.:

Неправильно:

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ДОПУСТОВОСТІ В СИСТЕМІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Правильно:

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ДОПУСТОВОСТІ В СИСТЕМІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Назву роботи слід подавати **ВЕЛИКИМИ ЖИРНИМИ** літерами. Якщо в назві наявна інформація про матеріал дослідження, її оформлюють у круглих дужках **маленькими жирними** літерами, напр.:

ВІДДІСЛІВНІ ІМЕННИКИ-ПОЛІСЕМАНТИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі 1–5 тт. СУМу)

2. Зміст

Якість наукової роботи залежить не лише від вдалого вибору теми, а й від чіткої організації, логічності й послідовності викладу, правильного оформлення наукового апарату. Тому важливим етапом у підготовці випускного дослідження є складання його плану, продумування композиції. У змісті, який є другою сторінкою роботи, потрібно відобразити її основні структурні частини. Він містить: перелік скорочень та умовних позначень (якщо вони є); найменування й номери початкових сторінок вступу, усіх розділів, підрозділів, підпунктів, висновків до розділів (якщо вони окремо структуровані), загальних висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел, додатків (якщо вони є). Заголовок зміст друкують великими жирними літерами по центру сторінки. Крапку в кінці заголовка не ставлять.

Оформляючи зміст, **ВЕЛИКИМИ ЖИРНИМИ** літерами також друкують назви основних складників роботи (вступ, розділ, загальні висновки, список використаних джерел, список джерел фактичного матеріалу та додатки).

Розміщення частин роботи на сторінці стосовно лівого берега повинно відповідати ієрархії цих складових: вступ, усі розділи з назвами, загальні висновки, список використаних джерел, список джерел фактичного матеріалу та додатки потрібно друкувати з початку рядка, підрозділи з назвами та висновки до розділів починають дещо правіше. Зразок оформлення змісту представлено в додатках (*Додаток Г*).

3. Перелік умовних позначень, символів, скорочень і термінів

Якщо в науковій роботі вжито маловідомі скорочення, специфічна термінологія, позначення й т. ін., то їхній перелік слід подати окремим списком, який розміщують після ЗМІСТУ перед ВСТУПОМ. Перелік друкують двома

колонками, у яких ліворуч за абеткою наводять умовні позначення, а праворуч – їх детальне розшифрування. Незалежно від цього за першої появи таких елементів у тексті випускної роботи наводять їхню розшифровку.

У разі повторення в роботі скорочень, символів, позначень менше ніж три рази, їхній перелік не подають, а розшифрування наводять у тексті після першого згадування.

2.3.2.3. Структура вступу

Заголовок структурної частини **ВСТУП** друкують без лапок великими жирними літерами по центру сторінки. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Орієнтовний обсяг вступу – 5–7 сторінок.

Вступ – це початкова частина наукового дослідження, що передує основним розділам та містить загальну характеристику наукової роботи в такій послідовності:

актуальність проблеми, що зумовила вибір теми роботи (сформульовано важливість проблеми, відповідність теми сучасним потребам певної галузі науки та перспективам її розвитку, доцільність дослідження для розвитку мовознавства через установлення співвідношення між тим, що відомо з цього питання, і тим, що студент досліджує вперше);

мета наукової роботи, що, зокрема, може бути пов'язана:

– з обґрунтуванням нової системи засобів, спрямованих на виконання певного наукового завдання;

– з обґрунтуванням методичного підходу й перевіркою його ефективності на практиці;

– з обґрунтуванням можливості виявлення нових ознак як загального, так і часткового характеру у внутрішній організації низки конкретних проаналізованих фактів;

– із розробленням комплексу певних передумов, потрібних для реалізації наукових завдань;

завдання, які, конкретизуючи загальну мету, чітко позначають етапи наукового пошуку для її досягнення, є своєрідним алгоритмом конкретної програми дослідження (детальніше про специфіку завдань див.: 10, с. 25);

об'єкт дослідження – процес (явище), що породжує проблемну ситуацію й обраний для вивчення;

предмет дослідження – це лише ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в роботі, є головними, визначальними для конкретного дослідження (предмет вужчий за об'єкт, він визначає тему випускної роботи);

матеріал дослідження та його обсяг, використаний для досягнення мети, поставленої у кваліфікаційній (дипломній) роботі;

методи дослідження, залучені для досягнення мети (потрібно не лише назвати методи, а й коротко з'ясувати, що саме досліджено тим чи тим методом);

наукова новизна одержаних результатів, що містить коротку анотацію нових положень або результатів, запропонованих автором особисто, з обов'язковою вказівкою на відмінність цих положень від уже відомих;

практичне значення роботи передбачає відомості про практичне застосування одержаних результатів або рекомендації щодо їхнього використання; з'ясовуючи **теоретичне** значення, слід обґрунтувати можливість використання одержаних результатів у науці з огляду на її перспективи;

апробація результатів дослідження, де наведено точні відомості про участь автора в конференціях, семінарах і про наявність публікацій;

структура випускної роботи, що завершує вступну частину й містить короткий опис структури дослідження.

З'ясовуючи об'єкт, предмет дослідження, потрібно зважати на те, що між ними й темою наукової роботи є системні логічні зв'язки. Визначаючи об'єкт, треба дати відповідь на запитання: що підлягає аналізу? Водночас предмет прогнозує аспект наукового пошуку, дає уявлення про зміст опису об'єкта дослідження, про те, які нові відношення, властивості, аспекти й функції об'єкта мають бути з'ясовані. Тобто об'єктом постає те, що перебуває в центрі дослідження, а предметом – те, що в цьому об'єкті має наукове пояснення. У роботах із лінгвістики об'єктом зазвичай постає певна мовна одиниця або категорія, предметом – її особливості (значення, структура, функціонування тощо).

Складники вступу випускної роботи	Рекомендовані мовні кліше	Приклад
Актуальність	<p><i>набуває першочергового значення, помітно (значно) зріс (підсилюється, поживавився) інтерес (увага, зацікавленість), спостерігаємо поживавлення інтересу, значну увагу приділяють, особливу увагу привертають, усе ширше розвивається вчення, однією з найважливіших</i></p>	<p>Тема кваліфікаційної роботи <i>набуває особливої актуальності у зв'язку з посиленням у сучасній науці інтересу до вивчення функціонального аспекту мови. Вибір теми зумовлений необхідністю проаналізувати великий пласт фразеологічних трансформерів у мові сучасної масової комунікації, потребою узагальнити й систематизувати такі конструкції, класифікувати їх; з'ясувати механізм утворення досліджуваних сполук, визначити прагматичний потенціал фразеологізмів у проекції на медіа-матеріал. Є потреба уточнити й уніфікувати термінологічний апарат для позначення окресленого явища, оскільки різнобій у трактуванні</i></p>

	<i>проблем є;</i>	<i>фразеологізмів, що зазнали змін, спотворює розуміння феномену модифікованих стійких словосполучень.</i>
Мета	<i>дослідити, описати, здійснити, вивчити, з'ясувати; комплексне дослідження, всебічне вивчення, ґрунтовний аналіз тощо;</i>	Мета роботи <i>полягає в типологізації способів трансформування фразеологізмів у мові ЗМІ через виявлення та систематизацію їхніх особливостей, а також у створенні фрагмента лінгвістичної бази даних трансформованих варіантів фразеологічної одиниці.</i>
Завдання	<i>розробити засади, з'ясувати статус, обґрунтувати теоретичні засади, визначити статус, з'ясувати семантику, дослідити походження, проаналізувати структуру, описати функціонування, простежити еволюцію, схарактеризувати специфіку, зіставити, створити, удосконалити, описати, покласифікувати тощо;</i>	<i>1) з'ясувати лінгвістичну сутність понять: „фразеологічна одиниця”, „трансформація”, „фразеологічний трансформер”, „способи трансформації” та ін.; 2) здійснити лінгвістичне обстеження медіатекстів, виявити фразеологічні трансформери; 3) дослідити способи трансформації та прийоми введення фразеологізмів у мовну тканину медіаматеріалу; 4) визначити основні моделі конструювання новоутворених фразеологізмів; 5) розробити класифікацію трансформованих фразеологічних одиниць; б) створити базу даних на матеріалі дібраних фразеологізмів-трансформерів;</i>
Об'єкт	<i>Слугує, становить, є</i>	Об'єктом дослідження <i>є явище трансформації в проекції на фразеологічну систему.</i>
Предмет	<i>Слугує, становить, є</i>	Предмет дослідження <i>становлять трансформовані фразеологічні одиниці, зафіксовані в аналізованих журналістських матеріалах.</i>

<p>Матеріал</p>	<p>джерелами (джерельною базою, основою) дослідження послужила укладена автором картотека (матеріал), дібраний з...; власні записи мовлення носіїв діалекту</p>	<p>Для розв'язання поставлених у роботі завдань дібрано фактичний матеріал методом суцільного лінгвістичного обстеження щоденної інформаційно-політичної газети „Україна молода” за 2010–2011 роки (аналізований матеріал представлено в додатку).</p> <p>Для реалізації поставлених у кваліфікаційній роботі завдань дібрано лексичний матеріал із творів українських письменників через залучення автоматизованого комп'ютерного пошуку. Вибір матеріалу дослідження вмотивовано значним представленням безсполучникових конструкцій перехідного типу в стилі художньої літератури.</p>
<p>Методи дослідження</p>	<p>дослідження вимагало комплексного застосування таких методів; специфікою теми зумовлено комплексний підхід до вибору методів дослідження</p>	<p>Дослідження вимагало комплексного застосування таких методів: аналітико-описового – для з'ясування структурного й семантичного аспектів композитів із першим дієслівним компонентом; трансформаційного аналізу для встановлення можливих трансформів-етимонів віддієслівних композитів; аналізу за безпосередніми складниками для з'ясування словотвірної та дериваційної моделі складного слова з першим дієслівним компонентом; компонентного аналізу для встановлення семантичного обсягу досліджуваних одиниць; внутрішньо валентного аналізу для визначення комбінаторного потенціалу першого дієслівного ітеративного компонента досліджуваних композитів, а також під час побудови словотвірних рядів; фреймового аналізу з метою виявлення когнітивних механізмів</p>

		<i>формування семантики композитів із першим дієслівним компонентом.</i>
Наукова новизна одержаних результатів	<i>уперше одержано, дістало розвиток, новим є опис</i>	Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше на засадах комплексного підходу здійснено теоретичне узагальнення проблеми авторської модальності художнього тексту, розроблено цілісну концепцію категорії авторської модальності на основі аналізу комплексу мовних і немовних чинників, які зумовлюють її формування, функціонування та інтерпретацію. Уперше категорію модальності витлумачено як єдине цілісне утворення, у якому нерозривно пов'язані об'єктивний і суб'єктивний аспекти, що зумовило необхідність запровадження нового терміна „авторська модальність”. Новим можна вважати розроблення дискурсивної модальної моделі та її координат, визначення основних модальних рівнів художнього тексту. Уперше виявлено весь комплекс мовних і текстових засобів художньої модалізації. Новим є також з'ясування особливостей композиційно-текстового виміру модальності, що відкриває новий напрям досліджень – аналіз модальності як прагмасемантичної текстової категорії [цит. за 18, с. 20].
Практичне значення	<i>полягає в тому, що; результати аналізу можуть бути використані; основні положення сприятимуть розв'язанню проблеми</i>	Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання на заняттях із фразеології, стилістики української мови, а також у подальшій педагогічній діяльності на уроках мови, факультативних заняттях та в гуртковій роботі. Вивчення трансформованих фразеологічних одиниць у мові преси має вагоме теоретичне значення , що полягає в

		з'ясуванні специфіки функціонування фразеологізмів різних типів у мові газети, визначенні структурно-семантичних особливостей фразеоконструкцій, у створенні класифікації фразеологічних трансформерів. Отримані результати та зроблені на їхній основі висновки поглиблюють поняття „фразеологічна трансформація” і визначають її роль у сучасній газетно-журнальній комунікації
Апробація результатів дослідження	окремі положення й результати дослідження викладені в повідомленнях; матеріали наукової роботи висвітлено в ... публікаціях	Окремі положення й результати дослідження викладені в повідомленнях на Всеукраїнській студентській науковій конференції „Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики” (21–22 квітня, 2010 р., Умань) та на ІУ Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції „Література української діаспори у світовому історико-культурному контексті” (27–28 квітня, 2011 р., Херсон). Матеріали дипломної роботи висвітлено у двох публікаціях.
Структура випускної роботи	логіка дослідження зумовила структуру роботи; наукова робота складається зі; загальний обсяг ... сторінок.	Логіка дослідження зумовила структуру кваліфікаційної роботи: вступ, два розділи, що містять 5 підрозділів, висновки, список використаної літератури (57 позицій), список використаних джерел із 50 найменувань, три додатки. Загальний обсяг – 60 сторінок.

2.3.2.4. Композиція основної частини

Основна частина (у тексті роботи цю складову не рубрикують) складається з розділів (підрозділів, підпунктів тощо). Слово **РОЗДІЛ** (без лапок) друкують великими жирними літерами симетрично до тексту, далі записують його порядковий номер арабськими цифрами, після чого крапку не ставлять. Потім із нового рядка великими жирними літерами друкують

заголовок розділу симетрично до тексту без крапки в кінці заголовка. Назву кожного заголовка розділу слід сформулювати так, щоб вона не була ширшою за тему, бо розділ – це лише один з аспектів теми, і назва повинна віддзеркалювати цю підпорядкованість. Наводимо приклади, на нашу думку, вдалого формулювання назви теоретичної частини досліджень.

Тема роботи: „*Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів української мови*”. Назва теоретичного розділу: „*Лінгвістична природа абсолютивних дієслів*” (автор Н. Б. Іваницька).

Тема роботи: „*Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень*”. Назва теоретичного розділу: „*Теоретичні засади вивчення з'ясувальних складнопідрядних речень*” (автор Е. В. Олійник).

Зазвичай основна частина складається з теоретичного й аналітичного розділів. Залежно від спеціальності та теми випускної роботи розділи основної частини можуть мати й інше структурування.

У розділах основної частини представлено:

огляд спеціальної літератури (особливо акцентовано на літературі останніх років і літературі іноземними мовами) і вибір напрямів дослідження (загальний обсяг огляду не повинен перевищувати 20 % від обсягу основної частини атестаційної роботи);

аналіз і результати власних досліджень автора з обов'язковим висвітленням того нового, що він вносить у розроблення проблеми.

Основна частина наукової роботи повинна містити теоретичне обґрунтування досліджуваного явища. Текстові кожного розділу має передувати передмова з коротким описом обраного напрямку. У кінці кожного розділу формулюють стислі висновки з коротким викладом наведених у ньому наукових і практичних результатів, що дає змогу вивільнити загальні висновки від другорядних подробиць.

Насамперед треба обґрунтувати теоретичну базу обраної проблеми, представити огляд літератури. Одним із результатів опрацювання наукової літератури може бути підготовка теоретичного розділу роботи: на це часто націлює перше завдання дослідження. У першому розділі бажано представити тему роботи як лінгвістичну проблему: загальна схема теоретичного розділу спочатку трохи нагадує ту частину вступу, де обґрунтовано актуальність роботи, але виклад більш розгорнутий, повніший та аргументованіший. Подеколи виникає потреба спочатку схарактеризувати розвиток лінгвістичної думки (вітчизняної й зарубіжної) в обраному напрямі дослідження, а вже потім окреслювати коло нез'ясованих питань, шляхи й методикку їх розв'язання. Обґрунтування теоретичних засад дослідження попутно може супроводитися уточненням предмета й об'єкта дослідження.

На основі вивчення наукової, навчально-методичної літератури слід проаналізувати ступінь опрацювання проблеми в сучасній науковій літературі й подати визначення використаних у роботі термінів і понять, тобто опрацювати й узагальнити підходи різних авторів до розв'язання проблеми, визначити подібність та відмінність їхніх поглядів, а також обґрунтувати власну думку.

Недопустиме анотування праць за темою роботи без викладу позиції дослідника. Якщо автор наукової праці не погоджується з підходами науковців, то потрібно не тільки відхилити їх, а й наводити обґрунтовані докази недоцільності їх застосування, і навпаки, якщо він поділяє чийось думку, йому треба це також аргументувати. Теоретичне обґрунтування предмета дослідження, з'ясування його суті, значення, історії вивчення та сучасних дослідницьких тенденцій, окреслення класифікаційних характеристик, визначення методологічного підґрунтя повинні містити елементи полемічності, утверджувати власну позицію щодо обраних методів дослідження, що дасть змогу в наступному розділі перейти до конкретного аналітичного викладу.

У теоретичному розділі також можуть бути наведені дані про специфіку матеріалу дослідження, виклад якого має бути чітким, послідовним і логічним (здебільшого за методом дедукції – від загального до часткового). Теоретичні положення повинні ґрунтуватися на опрацьованих даних достатньої кількості наукових джерел та мають бути підкріплені покликаннями.

Ініціали згаданих у тексті учених розташовують перед прізвищем з обов'язковим нерозривним відступом (одночасне натискування Shift, Ctrl та відступу) між літерами, напр.: *I. P. Вихованець*.

У процесі викладення матеріалу рекомендують послуговуватися такими зв'язувальними текстовими елементами, напр.: *Останнім часом дослідження з...; Згідно з даними...; Як засвідчують новітні дослідження в галузі...; У контексті сучасної парадигми досліджень...; Сучасна лінгвістика демонструє все більшу зацікавленість проблемами...; Під час вивчення... значну увагу науковці приділяли...; Подальший розвиток досліджень із...; З огляду на сказане вище...; На наш погляд...; Отже, ...; Потрібно зауважити, що...; Відомо (загальновідомо), що...; Установлено, що...; Поділяючи погляд., вважаємо...; Беручи до уваги...; З іншого боку...; Нарешті...; Передусім...; По-перше...; Аналіз вербального вираження... засвідчує...; Звернення до концепції...; Уявлення про...; Функційний (когнітивний, комунікативний, антропоцентричний) підхід до вивчення...; Як стверджує...; У більшості праць...; Специфіка... полягає в...; Незважаючи на...; Поштовхом для створення... тощо.*

У разі синонімії наукової термінології, вагомої для досліджуваної теми, потрібно представити всі варіанти лексем із покликанням на джерело та обґрунтувати вибір терміна, який буде використано в роботі (синонімія термінології загалом не характерна для наукової роботи).

Бажано ілюструвати текст графічними матеріалами й схемами, графіками, діаграмами тощо.

Якщо робота складається з двох розділів, обсяг першого розділу не повинен перевищувати 35%, а якщо з трьох – то 25% від загального обсягу наукової роботи.

Другий (може бути й **третій**), здебільшого аналітичний, розділ, забезпечуючи логічну послідовність дослідження, має поєднувати набуті теоретичні знання й уміння використовувати обрані методи й певний

методичний інструментарій на конкретному мовному матеріалі, у якому з вичерпною повнотою викладають результати власного дослідження із з'ясуванням того нового, що воно вносить в опрацювання проблеми.

Особливе значення має правильне узагальнення накопиченого фактичного матеріалу, групування та опрацювання даних, на основі яких здійснюють аналіз й обґрунтовують висновки.

Робота над аналітичним розділом є найбільш творчою, а тому важко спрогнозувати правила її написання. Оскільки тема має бути розкрита без пропуску логічних ланок, то, починаючи працювати над розділом, слід визначити його основну думку, а також сформулювати тези кожного розділу. Можна лише окреслити деякі найбільш загальні принципи побудови цього розділу:

1) виокремити в досліджуваному об'єкті його характерні ознаки, описати їх як окремі пункти розділу; далі по чергово зосередитися на написанні кожного окремого пункту; за такого підходу загальна картина постане як сукупність описаних характеристик;

2) вирізняючи суттєві ознаки об'єкта, слід мати на увазі особливості його функціонування в мові, зв'язки з іншими елементами мовної системи, специфіку його структури, засобів вираження, зв'язок із позамовною дійсністю й культурними надбаннями етносу, за необхідності – генетичні зв'язки (походження);

3) залежно від мети роботи потрібно аналізувати конкретні аспекти об'єкта – функційні, структурні, а також зв'язки з іншими мовними одиницями тощо;

4) кожне теоретичне положення підтверджують прикладами, які можуть бути наведені після викладу думки, а також передувати їй, проте самі положення завжди повинні ґрунтуватися на реальних фактах [11, с. 20–21].

Виклад матеріалу має бути послідовним та логічним, а весь текст підпорядкований одній основній думці. Висновки до розділу не повинні суперечити викладеному вище, а бути логічними й взаємопов'язаними.

Сумлінно зроблений опис обстежених мовних явищ – це вагома частина роботи, але обмежуватися лише констатацією спостереженого не слід. Належно виконане дослідження виявляє певні закономірності, тенденції функціонування мовного явища. Так, С. В. Сірик, описуючи назви доріг в українській мові, розподілила ці найменування на дві великі групи („*Назви наземних доріг*”, „*Назви неназемних доріг*”), а потім проаналізувала кожен з них через призму тематичних груп. Однак описом тематичних підгруп аналіз не завершився. Дослідниця встановила походження слів, що належать до цього розряду лексики, територію їхнього поширення, частотність використання, простежила зміни в семантиці багатьох (особливо давніх) лексем, виявила факти архаїзації деяких найменувань доріг. Важливо те, що авторка звернула увагу на полісемічність багатьох аналізованих слів, виявила синонімічні, антонімічні відношення в тематичних групах досліджуваної лексики, описала явища омонімії, мезонімії тощо, а це дало їй змогу не лише

стверджувати, що згадані найменування в семантичному плані становлять упорядковану підсистему, а й виявити характерні риси цієї підсистеми.

Обсяг другого розділу повинен бути в межах 35%–45%, а якщо заплановано ще третій – до 30% від загального обсягу атестаційної роботи.

У третьому, теж аналітичному, розділі має бути представлено інший аспект досліджуваного явища або описано ще один різновид на базі основних теоретичних положень та методичного інструментарію, задекларованих у першому розділі, а також з урахуванням висновків до другого розділу дослідження.

Обсяг третього розділу може становити до 30% від загального обсягу випускної роботи.

2.3.2.5. Формулювання висновків

Основне призначення висновків – визначити, якого наукового результату (теоретичного й практичного) досягнуто в процесі виконання роботи. Їх подають як окремі лаконічні положення.

Висновки бувають двох видів – висновки до розділів і загальні висновки. **Висновки до розділів** можна маркувати як окремий структурний компонент або оформлювати як абзац (абзаци) останнього підрозділу. Вони можуть містити пронумероване викладення результатів дослідження, одержаних у відповідному розділі. Обсяг таких висновків не повинен перевищувати 1,5 сторінки.

Загальні висновки охоплюють стисле представлення теоретичних і практичних результатів, особисто отриманих автором атестаційної роботи в ході дослідження.

Запам'ятайте! Висновки повинні бути співвіднесені з метою та сформульованими завданнями наукового дослідження, містити вказівку на результат, якого досягнуто внаслідок виконання задекларованих завдань.

Кожне завдання має бути аргументованим, а також проілюстроване двома-трьома найвлучнішими прикладами.

У висновковій частині зазначають не тільки те позитивне, що вдалося виявити, а й недоліки та проблеми, а також конкретні рекомендації щодо їхнього усунення; подають пропозиції стосовно вдосконалення обраного напрямку дослідження, а також окреслюють перспективи подальших наукових пошуків у цій галузі (покликання на інших авторів, цитування їх, а також наведення загальновідомих істин не рекомендовано).

Увага! Типовою помилкою студентів у ході написання загальних висновків є компіляція, тобто застосування без будь-яких змін речень (іноді навіть цілих абзаців) із тексту розділів або висновків до розділів, що є неприпустимо [18, с. 29]. У загальних висновках необхідно по-іншому формулювати задекларовані в роботі положення. У висновках не повинно бути нової інформації, якої не було в самому розділі.

Обсяг загальних висновків і пропозицій не повинен перевищувати 5 сторінок.

2.4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ АТЕСТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

2.4.1. Загальні вимоги до технічного оформлення наукової праці

Випускну роботу друкують на комп'ютері з одного боку аркуша білого паперу формату А-4 (210 x 297 мм) із книжною орієнтацією до 28–30 рядків на сторінці та 60–65 знаків у рядку, причому кожен прогалину між словами рахують за один знак. Оформляючи дослідження, слід дотримуватися таких єдиних вимог:

– *шрифт* текстового редактора Word – *Times New Roman* (для значенневого виокремлення прикладів можна використати напівжирний чи жирний курсив);

– *розмір шрифту* – 14;

– *відстань* між рядками – 1,5 інтервала;

– *верхній і нижній береги* – 20 мм, лівий – 30 мм, правий – 10 мм;

– *абзацний відступ* – 10 мм (однаковий по всьому тексту);

– *нерозривна прогалина* між ініціалами та прізвищем;

– *відстань* між назвою розділу й наступним текстом – два інтервали (текст має бути після двох пропущених рядків; таку саму відстань витримують між кінцем і заголовком підрозділу, заголовком розділу й підрозділу);

– *міжрядковий інтервал* у заголовку розділу або підрозділу теж 1,5 (як і в тексті роботи).

Заголовки структурних частин випускної роботи: **ЗМІСТ, ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ, ВСТУП, РОЗДІЛ, ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ** друкують великими жирними літерами симетрично до набору.

Шрифт друку повинен бути чітким, чорного кольору середньої жирності. Щільність тексту роботи має бути однаковою.

Друкарські помилки, описки й графічні неточності, виявлені в процесі написання роботи, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою й нанесенням на тому самому місці або між рядками виправленого тексту (фрагмента малюнка). Допускається наявність не більше ніж два виправлення на одній сторінці.

2.4.2. Оформлення основного змісту роботи

Кожну з основних структурних частин роботи розпочинають із нової сторінки.

Заголовки підрозділів подають безпосередньо в тексті, друкують маленькими жирними літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Заголовки пунктів друкують маленькими жирними літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в розрядці в підбір до тексту. У кінці заголовка, надрукованого в підбір до тексту, ставлять крапку.

У кінці кожного розділу, підрозділу, пункту має бути логічний перехід до наступної складової роботи, що може бути експліковано фразами на зразок: *про що йтиметься в наступному підрозділі, цю проблему буде висвітлено нижче, про що й піде мова далі*, напр.:

Однією з конститутивних ознак будь-якого тексту, зокрема й художнього, є наявність у ньому низки специфічних текстових категорій, про які піде мова далі [31, с. 206].

Перехід можна здійснювати імпліцитно, без зазначених вище фраз, але в цьому разі він повинен відсилати до назви наступного підрозділу або пункту, напр.:

Однією з найбільш дискусивних проблем фразеології є проблема класифікації фразеологічних одиниць.

3.1. Способи класифікації фразеологічних одиниць

Не можна розташовувати назву підрозділу, пункту й підпункту в нижній частині сторінки, якщо після неї лише один рядок тексту.

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, малюнків, таблиць подають арабськими цифрами без знака № у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці. Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, який зараховують до загальної нумерації сторінок роботи. На титульній сторінці номер відсутній, на наступній сторінці ставлять цифру 2.

Підрозділи (параграфи) нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу й порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. У кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад 2.3. (третій підрозділ другого розділу). Потім у тому самому рядку подають заголовок підрозділу.

Пункти нумерують у межах кожного підрозділу. Номер пункту містить порядковий номер розділу, підрозділу й пункту, між якими ставлять крапку (наприклад: 1.3.2. – другий пункт третього підрозділу першого розділу), потім у тому ж рядку подають заголовок пункту.

2.4.3. Правила цитування та покликань у тексті випускної роботи

Особливою формою фактичного матеріалу є цитати, органічно вписані в текст дослідження в процесі аналізу позицій автора. Їх використовують для того, щоб без перекручень відтворити думку автора першоджерела, ідентифікувати погляди під час порівняння різних позицій тощо. Зміст цитованих уривків дає змогу авторові наукової роботи здійснити аналіз і синтез, побудувати систему обґрунтованих доказів. Випускник використовує цитати й для підтвердження окремих суджень.

Загальні вимоги до цитування такі:

1. Текст цитати слід починати й закінчувати лапками й наводити в тій граматичній формі, у якій він представлений у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не потрібно виокремлювати лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках слід використовувати вислів „так званий”.

2. Науковий етикет вимагає точного й повного відтворення цитованого тексту, без довільного скорочення авторського тексту й без найменшого спотворення змісту джерела, думок автора. Допускають пропуск слів, речень, абзаців у ході цитування за умови, якщо це не спотворює авторського тексту. Такі пропуски позначають трьома крапками. Їх ставлять у будь-якому місці цитати (на початку, усередині, у кінці). Якщо перед вилученим текстом або за ним стояв розділовий знак, його не зберігають.

3. Кожну цитату обов'язково потрібно супроводжувати покликанням на джерело.

4. Під час непрямого цитування (при переказі, викладенні думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, коректним щодо оцінювання його висновків і давати відповідні покликання на джерело.

5. Цитування не повинно бути ні надмірним, ні недостатнім, бо й те, і те знижує рівень наукової праці (11, с. 31–32; 18, с. 216).

Варто пам'ятати, що віршовані рядки не беруть у лапки, невіршовані – у різний спосіб маркують лапками.

Пропонуємо зразки оформлення цитат.

Якщо цитату відтворюють як пряму мову, тобто супроводжують словами автора наукової роботи, то застосовують при цьому відповідні розділові знаки, напр.: „Об'єкт вивчення морфології – слово, – зауважує І. Р. Вихованець, – але у плані граматичної будови й функціонування. Нещодавно, якесь десятиріччя-два тому, лінгвісти-теоретики вважали проблематику морфології традиційною, а отже, незначущою. Тепер морфологія здобуває гідне місце в теоретичних зацікавленнях мовознавців, тому що в ній укарбовано розмаїття й неповторні вияви мовної структури. Вона стає випробуванням нових граматичних концепцій і творчих пошуків” [10, с. 32].

Якщо цитата синтаксично пов'язана з авторським текстом, перше її слово пишуть із малої літери, напр.: На думку В. В. Гака, суть основного закону семантичної сполучуваності полягає в тому, що „щоб два слова утворили правильне сполучення, вони повинні мати, окрім специфічних, розрізнявальних сем, одну спільну сему” [54, с. 235].

Із малої букви цитату розпочинають і тоді, коли вона синтаксично не пов'язана з текстом, але наведена не з початку речення. Наприклад: *Автор зазначає, що „у власне-атрибутивних конструкціях підрядна частина не обтяжена відтінками інших значень” [9, с. 19].*

Якщо цитату наведено не повністю, то пропуск у будь-якому місці слід позначати трьома крапками, напр.: *Й. Ф. Андерш доречно застерігає, що „трактування семантичної структури речення тільки з опорою на структуру ситуації може призвести до того, що реченню може бути приписана структура, якої воно насправді не має... „... лексико-граматична природа дієслова, вжитого у функції предиката, відіграє вирішальну роль при конструюванні семантичної структури речення” [11, с. 13].*

Якщо ж цитата передує словам автора, то перше слово в ній слід писати з великої літери, коли текст наведено не з початку речення, напр.: *„...Значення слова можливе лише в мовленні. Вирване зі зв'язку, слово мертво, не функціонує, не виявляє ні своїх лексичних, ні тим паче формальних властивостей, тому що їх не має”, – децю категорично, але обґрунтовано писав О. О. Потебня.*

Якщо автор роботи переповідає думку вченого, а не цитує, тоді текст у лапки не беруть, а зазначають: [8, с. 20]. Напр.: *Свого часу І. Р. Вихованець порівняв прийменники й сполучники як два види аналітичних синтаксичних морфем і констатував, що вони близькі в семантичному плані, передаючи тотожні або синонімічні семантико-синтаксичні відношення, але мають різні формально-граматичні особливості [5, с. 13].* Цитати повинні бути органічно вписані в контекст роботи.

Увага! Підрозділи й пункти не можна закінчувати цитатою.

Покликатися на першоджерела слід тоді, коли автор використовує дані (факти, обґрунтування), узяті з наукових праць інших авторів. Якщо виникає потреба використати висловлювання (цитату), на яке покликається дослідник, чію роботу опрацьовано, потрібно знайти першоджерело, перевірити цитату, пересвідчитися в її правильності, а водночас прочитати й усю працю, щоб не пропустити цікавих міркувань стосовно досліджуваної теми. Недопустима ситуація, коли в тексті автор пише: *„За висловом О. О. Потебні...”*, а в підрядній виносці покликається на працю В. С. Ващенко чи К. Г. Городенської. Лише в разі, коли потрібна праця відсутня в доступних бібліотеках, можливе розміщення цитати з покликанням на іншого автора, яку оформляють у виносці після слів: *„цит. за”* із зазначенням у квадратних дужках [цит. за: 4, с. 44].

Якщо одне джерело процитовано на сторінці повторно, це слід оформити так: [Там само, с. 135].

Цитати з праць, написаних іноземною мовою, потрібно перекладати українською мовою.

Запам'ятайте! Не можна об'єднувати в одне ціле кілька цитат, узятих із різних місць того самого або різних джерел. Кожна цитата має бути оформлена окремо. Усі цитати обов'язково супроводжують покликанням на джерело (це дає змогу в разі потреби перевірити правильність цитування, підвищує відповідальність за цитований текст).

У ході написання випускної роботи студент повинен давати покликання на джерела, представлені в „Списку використаних джерел”. Такі

покликання дають змогу відшукати документи й перевірити достовірність відомостей про цитування документа, дають необхідну інформацію щодо нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Покликатися потрібно на останні видання публікацій, а на більш ранні можна лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не включено до останнього видання.

Покликання в роботах слід оформлювати у квадратних дужках одразу після цитати. Спочатку арабськими цифрами зазначають порядковий номер джерела, під яким воно внесено в „Список використаних джерел”, а потім через кому номер сторінки (чи сторінок), які містять саме ту інформацію, на яку зроблено покликання: „...*текст цитати...*” [2, с. 48–49]. Коли ж подають покликання на багатотомне видання, то обов'язково зазначають і том, наприклад: [8, т. 4, с. 152]. Якщо лише згадано якесь видання (джерело інформації), то покликання на нього не передбачає вказівку конкретних сторінок, напр.: „... у працях [3; 5–7]...”, „... як зауважує в роботі [4]”. Покликаючись на розділи, підрозділи, додатки випускної роботи, зазначають їхні номери, напр.: „... у розділі 1 ...”, „... дивись 2.1. ...”, „... за 3.2.2. ...”, „... відповідно до 2.1.1...”, „... у додатку А ...”.

Джерела використаної літератури, звідки дібрано фактичний матеріал, оформляють у круглих дужках, напр.: (Т. Шевченко). Якщо автор джерела друкується під псевдонімом чи однакове прізвище мають декілька авторів, його слід подати без скорочення імені, напр.: (Панас Мирний); (Олександр Олесь), (Григорій Тютюнник), (Григорій Тютюнник).

Якщо в тексті роботи часто використано покликання на одне джерело, то його варто представити скорочено, напр.: *Словник української мови в 11-ти томах.* – К. : Наукова думка, 1971–1981 (СУМ). Таке покликання на словник повинно бути оформлене так: (СУМ, VII, с. 218); на періодичне видання – (Молодь Черкащини. – 2005. – 15 лют. – С. 4).

Цитувати інших мовознавців потрібно не тільки в теоретичному розділі роботи, а й у процесі аналізу конкретного мовного матеріалу. Це дасть змогу не лише виявити лінгвістичну ерудицію автора, а й уберегти його від можливих помилок.

Покликання може містити прізвища автора в транскрипції оригіналу, рік видання й сторінку: [Арутюнова 1999, с. 342; Austin 1994, с. 89]. Якщо є кілька робіт одного автора того ж року видання, після дати додають маленьку латинську літеру, напр.: [Арутюнова 1999а, с. 342; Austin 1994а, с. 89]. За потреби зробити покликання на колективну працю слід зазначити повну назву роботи, напр.: [Дискурс іноземномовної комунікації 1996, с. 89].

Увага! Згадуючи прізвища авторів у тексті роботи, слід з'ясувати:

1) кому належить прізвище та ініціали – чоловікові чи жінці, оскільки більшість чоловічих прізвищ відмінюються, а жіночих – ні, напр.:

Неправильно:

На думку І. В. Арнольда, текст, закодований кодом мови, називається літературним або літературно-художнім текстом, а текст, що відповідає каналам симфонічної музики, є симфонічним текстом [10, с. 175], адже автор – Ірина Володимирівна Арнольд [18, с. 31].

Правильно:

На думку І. В. Арнольд, текст, закодований кодом мови, називається літературним або літературно-художнім текстом, а текст, що відповідає каналам симфонічної музики, є симфонічним текстом [10, с. 175];

2) грузинські та французькі прізвища не відмінюють:

Неправильно:

На думку В. М. Телії, існує два види оцінки – раціональна та емоційна [160, с. 45].

Правильно:

На думку В. М. Телія, існує два види оцінки – раціональна та емоційна [160, с. 45];

3) якщо джерело цитування написано не українською мовою, треба правильно передавати імена та по батькові іноземних науковців українською мовою, адже ініціали, зокрема російською мовою, можуть не збігатися в українській, напр.:

Російська мова	Українська мова
А. А. Потебня	О. О. Потебня (Олександр Опанасович)
Е. А. Селиванова	О. О. Селіванова (Олена Олександрівна)
В. Н. Телія	В. М. Телія (Вероніка Миколаївна)
А. А. Уфимцева	Г. А. Уфимцева (Ганна Астаф'ївна)
А. Ф. Лосев	О. Ф. Лосев (Олексій Федорович)
В. А. Белошапкова	В. А. Белошапкова (Віра Арсенівна)
А. М. Пешковский	О. М. Пешковський (Олексій Матвійович)
Англійська/німецька мова	Українська мова
C. Fillmore	Ч. Філлмор (Чарльз)
W. Dressler	В. Дресслер (Вольфганг)
G. Fauconnier	Ж. Фоконьє (Жиль)
G. Lakoff	Дж. Лакофф (Джордж)
E. Rosch	Е. Рош (Елеанора)
E. Sweetser	Є. Світсер (Єва)

Якщо автор наукової роботи, наводячи цитату, хоче привернути увагу до окремих слів (такі місця виділяють іншим шрифтом), то потрібно зробити спеціальне застереження в круглих дужках, де вказати, у чому полягає виокремлення. Далі повинні йти крапка, тире, ініціали автора, напр.: (Підкреслення наше. – З. Д.); (Виокремлено нами. – З. Д.); (Курсив наш. – З. Д.) тощо.

Виноски в кінці сторінки використовують для додаткових зауважень або пояснень, напр.: *Див. про це в другому розділі нашої роботи; Витлумачено за наслідками проведеного нами компонентного аналізу (див. про це пункт 2.2.1); Семантичну індукцію як фразеологічне калькування ми будемо висвітлювати, не вдаючись у подробиці, оскільки це не передбачено завданнями нашої роботи, тощо.*

2.4.4. Оформлення прикладів-ілюстрацій

Основними видами ілюстративного матеріалу в студентських наукових роботах є фактичний матеріал (приклади-ілюстрації), таблиця, схема, діаграма, графік, малюнок.

Приклади-ілюстрації позначають курсивом. Зафіксоване досліджуване явище в прикладах-ілюстраціях виокремлюють іншим шрифтом або підкресленням. Тлумачення семантики слів, словосполучень, речень беруть у лапки.

Якщо потрібно представити семантичну структуру слова (словосполучення, речення), її складові (семи) передають символами так: *сема 'розмір'*. Тлумачення, що належать авторові роботи, покликаннями не супроводжують.

Коли є потреба зазначити кількість одиниць, числа від одного до десяти друкують буквами, від десяти – цифрами, напр.: *п'ять дієслів, вісім фразеологізмів, два приклади, але 18 одиниць, 234 прикметники, 12 займенників.*

Усі використані в тексті таблиці, схеми, графіки, діаграми тощо повинні обов'язково мати відповідні коментарі й мають бути проаналізовані. Якщо такий аналіз відсутній, то представлені наочні засоби не лише не зараховують до активу роботи, а й вважають недоліком, через що знижують оцінку за невміння належно репрезентувати досліджуваний матеріал.

Усі види ілюстрацій оформлюють однаково. Спочатку слід подати ілюстрацію, під нею – підпис, що містить три основні елементи:

1) найменування графічного сюжету, позначене скороченим словом „*Рис.*” (із великої літери);

2) порядковий номер ілюстрації, представлений без знака номера арабськими цифрами, що включає дві цифри: перша позначає номер розділу, де розміщено ілюстрацію, друга – номер самої ілюстрації; після кожної цифри потрібно ставити крапку; якщо ж у роботі подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами;

3) тематичний заголовок ілюстрації, що містить текст із якомога стислішою характеристикою зображеного; текст заголовка починається з великої літери, після заголовка крапку не ставлять, напр.:

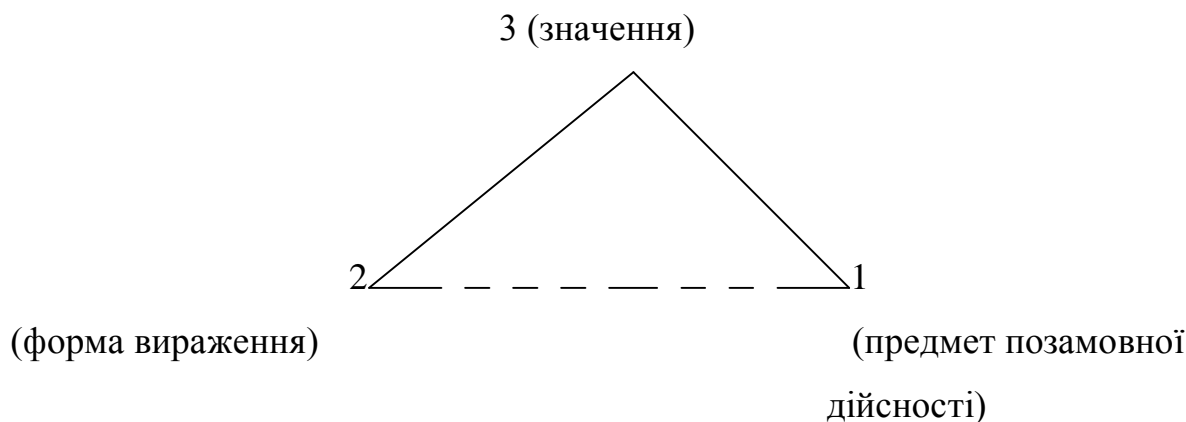

Рис. 2.3. Семантичний трикутник Ордена-Річардса-Ульмана

Ілюстрації необхідно вміщувати безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

У роботі обов'язково має бути покликання на ілюстрації, що оформлюють так: у тому місці, де викладено тему, пов'язану ілюстрацією, і де читачеві треба вказати на неї, розміщують покликання в круглих дужках „(рис. 3.1)” або зворот на зразок: „...як це видно з рис. 3.1” або „... як це відтворено на рис. 3.1”. Якщо покликання представлене на іншій, ніж сама ілюстрація, сторінці, то в ньому перед словом „Рис.” додають „див.”, напр.: „див. рис. 3.1”. Якщо ілюстрація на всю сторінку, то її виносять у додатки.

Увага! Шрифт надписів в ілюстраціях може бути іншим, ніж 14 Times New Roman.

2.4.5. Вимоги до оформлення бібліографії

Список використаних джерел має містити **тільки ті праці, на які покликався** автор у роботі. У списку літератури повинні переважати новітні видання. Кількість використаних джерел для атестаційної роботи становить не менше ніж 50.

Бібліографічний опис – сукупність бібліографічних відомостей про книгу, статтю, будь-який матеріал, що наведені за встановленими правилами та призначені для ідентифікації й загальної характеристики наукової продукції. Бібліографічний опис супроводжує кожен друкований твір і є підґрунтям будь-якого виду бібліографічної інформації [11, с. 36].

Загалом бібліографічний опис – це правила, за якими оформлене певне видання (книга, стаття, багатотомне, серійне видання тощо). Положення й правила бібліографічного опису визначені в спеціальних документах. Відповідно до чинного стандарту заповнені каталожні картки в бібліотеках.

Неодмінний складник атестаційної роботи – список використаних джерел, який укладають за алфавітом, з урахуванням алфавітного порядку літер у слові, напр.: *Бацевич, Бевзенко, Безпояско, Білодід, Богданов, Болдырев, Болдырева, Бондар, Бондарко*. Дві й більше наукових праць того самого автора подають у хронологічній послідовності публікацій.

Зазвичай слід окремо подавати СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ та СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Починати описувати книгу варто з обкладинки та титульного аркуша, на якому вміщено всі дані, потрібні для бібліографічного опису. Якщо книга мала кілька видань, то це зазначено на титулі такими способами: *Видання 2-е, Видання друге, Вид. 2, 2-е видання.*

Запам'ятайте! Роблячи бібліографічний опис, слід використовувати лише такий запис: *2-е вид.*

Чинні стандарти регламентують подання відомостей про відповідальність. Це елемент опису, який містить інформацію про осіб та організації (установи), які брали участь у написанні книги чи статті та в підготовці її до друку. Відомості про відповідальність уміщують прізвища авторів, найменування установ, від імені яких або за участю яких надруковано видання. Відомості про відповідальність відмежовують від попередніх відомостей скісною рисою /.

Опис складають мовою тексту видання. Числівники в описі наводять у тій формі, у якій вони представлені у виданні: римськими або арабськими цифрами. Відомості завжди записують арабськими цифрами без нарощування відмінкового закінчення, між цифрою та скороченням нерозривний відступ, напр.: *у 3 т.; Вип. 1.* Для запису відомостей про повторюваність видання також використовують арабські цифри, але з нарощенням відмінкового закінчення: напр.: *3-є вид., випр. і допов.*

Якщо вказано два місця видання, то їх розмежовують крапкою з комою, напр.: *М. ; Л.; Донецьк ; Слов'янськ : ДонНУ, 2010.* Назви видавництва (*Наука, Наукова думка, Основи, Вища школа* тощо) оформлюють без лапок. За наявності двох видавництв зазначають обидва через крапку з комою.

У випускній роботі часто доводиться використовувати покликання на журнальні статті. У цьому разі опис починають із прізвища автора, далі подають заголовок. Перед назвою журналу ставлять дві скісні риски //, після неї – крапку й тире, рік видання, знову крапку й тире, номер журналу, далі крапку й тире, сторінки (С.) повного тексту статті, напр.:

Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія (на матеріалі роману М. Стельмаха „Велика рідня”) / Є. І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 78–85.

Описуючи газетні матеріали, у другій частині опису зазначають назву газети, рік, число та місяць виходу номера. Сторінки, на яких опублікований матеріал, зазвичай не подають, напр.:

Мойсієнко А. К. Хто відповідь? / А. К. Мойсієнко // Літературна Україна. – 2005. – № 13. – 7 квітня (№ 13).

В описі використовують певну систему скорочень.

Список скорочень окремих слів української мови:

автореферат – автореф.;

Національна академія наук України – НАН України;

англійський – англ.;
бібліографія – бібліогр.;
бібліотека – б-ка;
видавництво – вид-во;
випуск – вип.;
виправлене – виправл.;
вищий – вищ.;
відповідальний – відп.;
дисертація – дис.;
доктора – д-ра;
доповнення – допов.;
доцент – доц.;
збірник – зб.;
ілюстрований – ілюстр.;
кандидат – канд.;
Київ – К.;
книга – кн.;
колектив авторів – кол. авт.;
література – л-ра;
малюнок (рисунок) – мал. (рис.);
місто – м.;
науковий – наук.;

передмова – передм.;
переклад – пер.;
перероблений – переробл.;
підготував – підгот.;
показчик – показч.;
посібник – посіб.;
праці – пр.;
професор – проф.;
редактор – ред.;
розділ – розд.;
серія – сер.;
стереотипне – стер.;
сторінка – с.;
таблиця – табл.;
том – т.;
укладач – уклад.;
університет – ун-т;
упорядник – упоряд.;
французький – фр.;
Харків – Х.;
частина – ч.

Список скорочень окремих слів російської мови

Автореферат – автореф.;	научный – науч.;
Национальная академия наук Украины – АН Украины;	ответственный – отв.;
английский – англ.;	перевод – пер.;
библиография – библиогр.;	предисловие – предисл.;
выпуск – вып.;	раздел – разд.;
диссертация – дисс.;	редактор – ред.;
другие – др.;	редколлегия – редкол.;
издательство – изд-во;	сборник – сб.;
иллюстрированный – илл.;	серия – сер.;
имени – им.;	собрание – собр.;
институт – ин-т;	составитель – сост.;
конференция – конф.;	Санкт-Петербург – СПб;
Ленинград – Л.;	страница – с.;
Москва – М.;	университет – ун-т.

Не скорочують слова:

- *труды, тезисы (тезисы)*;
- міста: *Черкаси, Кіровоград, Умань* тощо, окрім міст: *Київ (К.), Львів (Л.), Харків (Х.), Одеса (О.), Сімферополь (Сімф.), Тернопіль (Т.)*,

Дніпропетровськ (Д.), Москва (М.), Санкт-Петербург (СПб – російськомовне видання; С. Пб. – україномовне видання), Ростов-на-Дону (Ростов н/Д.);

- в аналітичному описі – назви періодичних видань (журналів, газет, вісників), напр.:

// *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2008. – № 1. – С. 5–6; *Рідна школа*; *Українська мова і література в школі* тощо.

Нижче подаємо зразки опису джерел.

1. Книги

1.1. Один автор

Описуючи книгу одного автора, у відомостях про відповідальність повторюють прізвище автора та його ініціали, або повне ім'я й по батькові, або ім'я так, як вони представлені на титульному листі документа, напр.:

Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Ніна Лаврентіївна Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.

або

Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : монографія / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1986. – 175 с.

Або

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми [Текст] / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с. (вказівка на те, що видання має друкований варіант (тобто [Текст]), не обов'язкова).

1.2. Два-три автори

Під час опису документів двох-трьох авторів зазначають прізвище й ініціали тільки першого автора, а потім у відомостях про відповідальність повторюють прізвище першого автора й через кому подають прізвища другого й третього авторів у тій формі, у якій вони представлені на титульному листі документа, напр.:

Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.

1.3. Чотири автори

Документ, що має чотирьох авторів, описують за назвою, а у відомостях про відповідальність називають прізвища всіх чотирьох авторів у тій формі, у якій вони представлені в джерелі, напр.:

Дієслово в лексикографічній системі / [О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко]. – К. : Довіра, 2004. – 259 с.

1.4. П'ять і більше авторів

Документ, що має п'ять авторів, описують за назвою, а у відомостях про відповідальність указують прізвища перших трьох авторів у тій формі, у

якій вони подані на титульному листі джерела. Участь інших авторів позначають скороченням [та ін.], напр.:

Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб, для сім'ї, дітей та молоді / [Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко, Д. М. Дикова-Фаворська та ін.]. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2005. – 116 с.

1.5. Без автора

У ході опису збірників у відомостях про відповідальність указують прізвища осіб (ред., упоряд. та ін.) або організацій, що мають відношення до видання документа, у тій формі, у якій вони представлені в джерелі, напр.:

Вопросы русской аспектологии / [под ред. М. А. Шелякина]. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1975. – 151 с.

Аспекты семантических исследований / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова и А. А. Уфимцева]. – М. : Наука, 1980. – 357 с.

Українські народні думи та історичні пісні : зб. / [упоряд. та приміт. О. Таланчук]. – [2-е вид., допов.] – К. : Веселка, 1993. – 239 с.

2. Словники

У процесі опису словників обов'язково зазначають автора, і в такому разі описують за одним із проаналізованих вище зразків або зазначають прізвища редакторів, укладачів, упорядників тощо, напр.:

Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

Словник інішомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкаранута]. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 823 с.

3. Багатотомний документ

У процесі складання списку слід ураховувати особливості впорядкування елементів опису на першому рівні багатотомного документа:

1. Як основний пропонують загальний заголовок багатотомного документа.

2. У відомостях, що стосуються заголовка, наводять дані про кількість томів із маленької букви.

3. Щодо вихідних даних, то зазначають роки публікації першого й останнього томів, сполучених знаком тире, або один рік, якщо всі томи опубліковані впродовж одного року, напр.:

Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Словарь української мови : у 4 т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко, 1907]. – [Репринтне вид.]. – К. : Довіра – УНВЦ „Рідна мова”, 1997.

Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. I. – 632 с.

Особливості опису елементів на наступних рівнях багатотомного документа

1. Першим елементом опису заголовка й відомостей про відповідальність є зазвичай номер тому. За наявності такого позначення його представляють у формі, зазначеній у документі. Порядковий номер записують арабськими цифрами.

2. Основним заголовком тому є його власний заголовок. За наявності позначення й номера тому основному заголовкові передуює двокрапка, напр.:

Антоненко-Давидович Б. Д. Твори : у 2 т. / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Наукова думка, 1999. – (Бібліотека української літератури). – Т. 1 : Повісті та романи. – 742 с.; Т. 2 : Сибірські новели. Оповідання. Публіцистика. Спогади. Листування. – 652 с.

4. Матеріали конференцій, конгресів

У списку такі матеріали описують відповідно до правил опису книг без автора (див. вище), напр.:

Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики : Всесоюзная науч. конф. (Москва, 20–23 мая 1991 г.) : [доклади] / [отв. ред. О. Л. Дмитриева]. – М. : Ин-т русского языка АН СССР, 1991. – Ч. I. – 536 с.

Шевченкознавство : Ретроспективи і перспективи : зб. праць Всеукр. 36-ої наук. шевченківської конференції (Черкаси, 18–19 квітня 2006 р.). – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 342 с.

5. Законодавчі та нормативні документи

У процесі опису таких документів у відомостях про видання зазначають: „Офіц. вид.”, напр.:

Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 грудня 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань).

6. Аналітичний опис

(частина книги, періодичного, продовжуваного видання)

Складаючи список, слід урахувати особливості подання відомостей у документі. Аналітичний бібліографічний опис здійснюють за схемою: відомості про складник документа // Відомості про ідентифікаційний документ. – Відомості про місце перебування частини в документі, напр.:

Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116–119.

Гуйванюк Н. В. Типологія наукових підходів до вивчення категорії предикації / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 55–63.

Демьянков В. З. *Предикаты и концепция семантической интерпретации* / В. З. Демьянков // *Известия АН СССР*. – 1980. – Т. 39. – № 4. – С. 336–346. – (Серия литературы и языка).

Кващук А. Г. *Складносурядне речення* / А. Г. Кващук // *Урок української*. – 2000. – № 3. – С. 35–36.

7. Дисертації

Складаючи опис дисертації, слід дотримуватися такої рекомендації: у відомостях про відповідальність після прізвища подавати повне ім'я та по батькові дисертанта, напр.:

Бондар О. І. *Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: функціонально-ономасіологічний аспект* : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Олександр Іванович Бондар. – К., 1998. – 369 с.

Русанівський В. М. *Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI – XVII століття* : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Віталій Макарович Русанівський. – К., 1959. – 198 с.

8. Автореферати дисертацій

1. У бібліографічному описі автореферату зазначають назву спеціальності.

2. У відомостях про відповідальність ініціали подають перед прізвищем, напр.:

Калько М. І. *Категорія аспектуальності в сучасній українській мові* : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: Захищено 20.10.2009 / М. І. Калько. – К., 2009. – 40 с.

Сухенко В. Г. *Лексика поетичних творів Дмитра Білоуса: структурно-семантичний і когнітивно-прагматичний аспект дослідження* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / В. Г. Сухенко. – Х., 2009. – 20 с.

9. Електронні ресурси

У процесі опису електронних ресурсів на електронних носіях зазначають їхні параметри та режим доступу до джерела, напр.:

Богомольний Б. Р. *Медицина екстремальних ситуацій [Електронний ресурс]* : навч. посіб. для студ. мед. вузів III–IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чуєв. – 80 Min / 700 MB. – Одеса : Одес. мед. ун-т, 2003. – (Бібліотека студента-медика) – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з контейнера.

Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти [Електронний ресурс] : за даними Всеукр. перепису населення 2001 р. / Держ. ком. статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. – К. : CD-вид-во „Інфодиск”, 2004. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 див. – (Всеукр. перепис населення, 2001). Систем. вимоги : Pentium-266; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з титул. екрана.

2.4.6. Список джерел фактичного (ілюстративного) матеріалу

До Списку джерел фактичного (ілюстративного) матеріалу входять усі джерела фактичного матеріалу, використаного в роботі (залежно від залученого матеріалу: словники, твори художньої літератури, публіцистичні матеріали, періодичні видання, ресурси Інтернету та ін.). Правила оформлення джерел у цьому списку збігаються з правилами оформлення джерел у списку використаних джерел (*Додаток Д*).

2.4.7. Оформлення таблиць і додатків

Таблиці

Цифровий матеріал зазвичай потрібно оформляти у вигляді таблиці, яку розміщують після першого згадування про неї в тексті так, щоб можна було читати, не перевертаючи переплетений блок наукової роботи або повертаючи за годинниковою стрілкою. Підпис таблиці розміщують над таблицею. Він складається з таких елементів:

1) Найменування графічного сюжету, позначеного словом *Таблиця* (із великої літери).

2) Порядковий номер таблиці вказують арабськими цифрами без знака номера. Він містить дві цифри: перша позначає номер розділу, у якому міститься таблиця, друга – номер самої таблиці. Крапку ставлять лише після першої цифри, після другої – не ставлять. Якщо в роботі наявна одна таблиця, то її нумерують за загальними правилами. Слово „таблиця” та її номер розташовують з орієнтацією по правому краю сторінки.

3) Тематичний заголовок таблиці, який починається з великої літери й розташований відцентровано на наступному рядку після слова „таблиця” та її номера. Назва має бути стислою й відображати зміст таблиці. Після заголовка крапка відсутня. Номер таблиці складається з номера розділу й номера таблиці, відокремлених крапкою, напр.: *Таблиця 3.1* – перша таблиця третього розділу [18, с. 33–35].

Таблиця повинна бути органічно пов'язана з текстом. Такий зв'язок забезпечує, по-перше, висловлення, яке вводить таблицю в текст, і, по-друге, висловлення, що здійснює перехід від таблиці до її змісту. Для цього зазвичай використовують такі мовні кліше: *Це ілюструє таблиця 1; Матеріал узагальнено в таблиці 2; Проаналізуємо дані, представлені в таблиці 1, докладніше; Дані, зафіксовані в таблиці 1, дають змогу стверджувати* тощо.

Таблиці потрібно подавати безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. У роботі обов'язково має бути покликання на таблицю, оформлене так: у тому місці, де викладено тему, пов'язану з таблицею, і де читачеві треба вказати на неї, розміщують покликання в круглих дужках „(табл. 3.1)” або зворот на зразок: „...як це видно з табл. 3.1” або „... як засвідчують дані табл. 3.1”. Якщо покликання

розташоване на іншій, ніж сама таблиця, сторінці, то в ньому перед словом „табл.” додають „див.”, напр.: „див. табл. 3.1”. Якщо таблиця охоплює всю сторінку, то її виносять у додатки.

Таблицю бажано розміщувати так, щоб вона не була розірвана й містилася на одній сторінці. Коли ж частини таблиці потрібно перенести на іншу сторінку, слово „Таблиця” і її номер зазначають один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть „Продовження табл.” і вказують номер таблиці, напр.: „Продовження табл. 1.2”.

Якщо в тексті одна таблиця, її нумерують згідно з вимогами.

Заголовки граф таблиці починають із великої літери, а підзаголовки – з малої, якщо вони становлять із заголовком одне речення. Підзаголовки, що мають самостійне значення, пишуть із великої літери. У кінці заголовків і підзаголовків таблиць крапки не ставлять. Заголовки й підзаголовки граф подають в однині.

Примітка 1. Таблиця не має графи (колонки) із зазначенням порядкових номерів рядків, напр.:

Неправильно:

Таблиця 2.1

Абсолютна частота способів тлумачення слів

№ з/п	Способи тлумачення слів	Абсолютна частота слів, де приклади відсутні (x_1)	Абсолютна частота слів, де приклади наявні (y_1)	Абсолютна частота: усього	У відсотках
1.	Описовий	346	152	498	32,78 %
2.	Синонімічний:				
	– через український відповідник;	438	131	569	37,45 %
	– через російський;	17	3	20	1,31 %
	– через російсько-український	5	2	7	0,46 %
3.	Через родові поняття	157	66	223	14,68 %
4.	Словотвірні засоби	16	-	16	1,05 %
5.	Описовий + синонім (український)	78	16	94	6,18 %
6.	Описовий + синонім (російський)	9	4	13	0,86 %

7.	Описовий + антонім (український)	13	–	13	0,86 %
8.	Синонім (укр.) + антонім (укр.)	15	–	15	0,98 %
9.	Антонім (укр.) + синонім (рос.)	1	–	1	0,07 %
10.	Описовий + синонім (укр.) + синонім(рос.)	2	–	2	0,14 %
11.	Через етимологію	–	47	47	3,09 %
12.	Відсутнє тлумачення	–	1	1	0,07 %
13.	Усього	1097	422	1519	100 %

Правильно:

Таблиця 2.1

Абсолютна частота способів тлумачення слів

<i>Способи тлумачення слів</i>	<i>Абсолютна частота слів, де приклад відсутні (х1)</i>	<i>Абсолютна частота слів, де приклад наявні (у1)</i>	<i>Абсолютна частота: усього</i>	<i>У відсотках</i>
Описовий	346	152	498	32,78 %
Синонімічний:				
– через український відповідник;	438	131	569	37,45 %
– через російський;	17	3	20	1,31 %
– через російсько- український	5	2	7	0,46 %
Через родові поняття	157	66	223	14,68 %
Словотвірні засоби	16	-	16	1,05 %
Описовий + синонім (український)	78	16	94	6,18 %
Описовий + синонім (російський)	9	4	13	0,86 %

Продовження таблиці 2.1

Описовий + антонім (український)	13	–	13	0,86 %
Синонім (укр.) + антонім (укр.)	15	–	15	0,98 %
Антонім (укр.) + синонім (рос.)	1	–	1	0,07 %
Описовий + синонім (укр.) + синонім(рос.)	2	–	2	0,14 %
Через етимологію	–	47	47	3,09 %
Відсутнє тлумачення	–	1	1	0,07 %
Усього	1097	422	1519	100 %

Увага! Шрифт тексту в таблицях може бути іншим, ніж 14 Times New Roman.

Таблиці, за потреби, можуть бути зазначені в змісті із вказівкою на їхні номери, назви (якщо вони є) та номери сторінок, на яких вони розміщені.

Додатки

Додатки розташовують у кінці роботи після списку джерел як продовження наукової роботи. Вони повинні містити допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття випускної роботи (таблиці, графіки, глосарії, методи, ілюстрації, рекомендації щодо впровадження), і мотивовані нагальною потребою. Кожен додаток, що обов'язково має заголовок, виконаний великими літерами симетрично до тексту, треба починати з нового аркуша. У правому верхньому кутку над заголовком із великої літери пишуть відповідно: *Додаток А, Додаток Б, Додаток В, Додаток Д*. Нумерацію додатків виконують за алфавітом, не використовуючи українські літери: Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь. Один додаток позначають як *Додаток А*.

Додатки повинні мати спільну з рештою тексту наскрізну нумерацію сторінок.

За необхідності текст додатків може бути поділений на розділи, підрозділи, пункти й підпункти, які слід нумерувати в межах кожного додатка відповідно до вимог. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, напр., А.2 – другий розділ додатка А; Б.3.1 – підрозділ 3. 1 додатка Б; Д.4.1.2 – пункт 4.1.2 додатка Д.

Ілюстрації, таблиці, що є в тексті додатка, слід нумерувати в межах кожного з них, напр.: рисунок Д. 3 – третій рисунок додатка Д, таблиця А. 3 – третя таблиця додатка А.

Якщо в додатку одна ілюстрація, одна таблиця, їх нумерують так: рисунок А. 1, таблиця А. 1.

Примітки

Наявність приміток в атестаційній роботі спричинена потребою пояснити зміст тексту, таблиці або ілюстрації.

Примітки розташовують безпосередньо після тексту, таблиці, ілюстрації, яких вони стосуються. Одну примітку не нумерують.

Слово „Примітка” друкують з великої літери з абзацного відступу, не підкреслюють, після нього ставлять крапку і з великої літери в тому самому рядку подають текст примітки, напр.:

Примітка. _____

Декілька приміток нумерують послідовно арабськими цифрами з крапкою. Після слова „Примітки” ставлять двокрапку і з нового рядка з абзацу після номера примітки з великої літери додають текст примітки. Напр.:

Примітки:

1. _____

2. _____

Виноски

Пояснення до окремих даних, наведених у тексті або в таблиці, можна оформляти виносками, які позначають надрукованими знаками у вигляді арабських цифр (порядкових номерів) із дужкою.

Нумерація виносок – окрема для кожної сторінки.

Знаки виноски проставляють безпосередньо після того слова, числа, символу, речення, до якого подають пояснення, та перед текстом пояснення.

Текст виноски вміщують під таблицею або в кінці сторінки й відокремлюють лінією завдовжки 30–40 мм, проведеною в лівій частині сторінки. Текст виноски починають з абзацного відступу і друкують через один інтервал.

При покликаннях на розділи, підрозділи, пункти, підпункти, ілюстрації, таблиці, формули, додатки, зазначають їхні номери. При покликаннях слід писати: „...у розділі 4...”, „...див. 2.1...”, „...за 3.3.4...”, „...відповідно до 2.3.2.1...”, „...на рис. 1.2...” або „...на рисунку 1.2...”, „...у таблиці 3.2...”, „... (див. 3.2)...”, „...за моделлю (3.1)...”, „...у додатку Б...”.

Переліки

Переліки, за потреби, можуть бути представлені всередині пунктів або підпунктів. Перед ними ставлять двокрапку.

Перед кожною позицією переліку слід ставити малу літеру української абетки з дужкою, або, не нумеруючи, – дефіс (перший рівень деталізації).

Для подальшої деталізації переліку слід використовувати арабські цифри або маленькі літери з дужкою (другий рівень деталізації), напр.:

а) утворення слів за допомогою префіксів;

б) суфіксальні словоутворення.

Або

– утворення слів за допомогою префіксів;

суфіксальні словоутворення.

Або

1) утворення слів за допомогою префіксів;

2) суфіксальні словоутворення.

Ілюстрації

Ілюстрації (креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, фотознімки) слід розміщувати в атестаційній роботі безпосередньо після тексту, де їх згадано вперше, або на наступній сторінці. На всі ілюстрації мають бути посилання в науковій роботі.

Креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, уміщені в атестаційній роботі, мають відповідати вимогам стандартів „Єдиної системи конструкторської документації” та „Єдиної системи програмної документації”.

Фотознімки розміром, меншим за формат А4, мають бути наклеєні на аркуш білого паперу формату А4.

Ілюстрації можуть мати назву, яку розташовують під ілюстрацією. За потреби під ілюстрацією вміщують пояснювальні дані (підмалюнковий текст).

Ілюстрацію позначають словом „*Рисунок ---*”, що разом із назвою ілюстрації розташована після пояснення, напр.: *Рисунок 2.1 – Дифрактограма.*

Ілюстрації слід нумерувати арабськими цифрами порядковою нумерацією в межах розділу, за винятком ілюстрацій, наведених у додатках.

Номер ілюстрації складається з номера розділу й порядкового номера ілюстрації, відокремлених крапкою, напр.: *Рисунок 2.1* – це перший рисунок другого розділу.

Якщо у випускній роботі вміщено тільки одну ілюстрацію, її нумерують згідно з вимогами. За умови, що ілюстрація охоплює не одну сторінку, можна переносити її на наступні, уміщуючи назву ілюстрації на першій сторінці, пояснювальні дані – на кожній наступній, позначаючи під ними: “*Рисунок ____, лист ____*”.

Ілюстрації, за потреби, можуть бути виокремлені в змісті із вказівкою на їхні номери, назви й номери сторінок, де вони розташовані.

2.4.8. Вимоги до підготовки та оформлення мультимедійної презентації

Одним з елементів підготовки роботи до захисту є створення мультимедійної презентації, яку студент може використовувати під час захисту роботи в ДЕК.

Обов’язково презентація повинна містити інформацію про:

- мету й завдання роботи, предмет, об’єкт, залучену методологію;
- емпіричну базу роботи;
- отримані результати та можливості їх практичного застосування.

Основний акцент у презентації слід зробити на власному науковому доробку, на отриманих результатах дослідження з відповідними їх інтерпретаціями та висновками [1, с. 36–38].

Готуючи презентацію, **важливо** звернути увагу на такі особливості:

1) урахуйте, що під час захисту роботи вам буде визначено час для презентації; зазвичай це від 5 до 7 хвилин, тож усі матеріали повинні бути викладені чітко й лаконічно, а їхня кількість обмежена;

2) члени ДЕК розуміють, що ви маєте фантазію й прагнення максимально прикрасити презентаційні матеріали, проте для їх адекватного сприйняття варто оформляти ці матеріали стримано, застосовуючи звичайні шрифти й не надто яскраві кольори, до того ж слід максимально обережно залучати анімаційні ефекти;

3) варто попередньо провести репетицію презентаційного виступу вдома, звертаючи особливу увагу на повноту та чіткість формулювань, час, який витрачено для презентації;

4) слід узгодити презентаційні матеріали з науковим керівником і врахувати його зауваження й поради;

5) якщо в ході захисту передбачено використання мультимедійних технологій для презентації, рекомендовано всю техніку безпосередньо перед захистом на засіданні ДЕКу протестувати; презентацію бажано створювати в MS PowerPoint, дотримуючись правил щодо оформлення тексту, графіки, кольору.

Вимоги до тексту:

1) слід обирати шрифти, наприклад Arial чи Helvetica, уникати таких шрифтів, як Times New Roman або Palatino, оскільки їх важче читати;

2) використовувати розмір шрифту не менше ніж 24;

3) варто чітко позначати кожен слайд, використовувати більший шрифт (розмір 35–45) або різні кольори для заголовків;

4) застосувати шрифт одного типу для більшої частини презентації;

5) залучати різні кольори, розміри та стилі (жирний, підкреслений);

6) пам'ятати, що потрібно справити враження, проте не забувати про стриманість;

7) уникати курсиву, оскільки його важко швидко читати;

8) використовувати „Правило 6 x 6”: одна думка на рядок і не більше ніж 6 слів на рядок, а також не більше ніж 6 рядків на слайд;

9) використовувати темний текст на світлому фоні або світлий текст на темному фоні (на темному фоні деяким людям іноді важко читати текст);

10) використовувати всі великі літери хіба що для заголовків;

11) для перевірки шрифту слід стати приблизно за 2-3 метри від монітора й подивитися, чи можна прочитати слайд;

12) перевірити мовне оформлення.

Вимоги до графіки й оформлення:

1) оформити послідовний і ненав'язливий фон;

2) використовуючи схеми чи графіки, залучати стільки тексту, скільки потрібно, аби зрозуміло їх пояснити;

3) оформлення має бути чітким і незахарашеним;

4) навколо тексту й графіки потрібно залишати вільне місце;

- 5) використовувати якісний кліпарт (ілюстративні вставки);
- 6) графіка повинна бути пов'язаною з темою слайду й підсилювати її;
- 7) бажано використовувати однакову графіку під час презентації;
- 8) обмежити кількість графіки на кожному слайді;
- 9) заздалегідь перевірити всю графіку на проекційному екрані;
- 10) уникати крикливої графіки та шумних анімаційних ефектів, окрім випадків, коли вони безпосередньо стосуються теми;
- 11) обмежити кількість використаних переходів; краще частіше використовувати лише один, аби аудиторія знала, чого очікувати.

Вимоги до кольору:

- 1) обмежити кількість кольорів на одному екрані;
- 2) за допомогою яскравих кольорів малі предмети й тонкі лінії варто виокремити (деякі яскраві кольори важко читати на проекторі);
- 3) не використовувати більше ніж чотири кольори на одній схемі;
- 4) перевірити всі кольори на проекційному екрані до початку реальної презентації, оскільки вони можуть проектуватися по-іншому, ніж це є на моніторі.

2.5. ПІДГОТОВКА ДО ЗАХИСТУ Й ПРОЦЕДУРА ЗАХИСТУ ВИПУСКНОЇ РОБОТИ

Випускню роботу подають підшитою, що дає змогу зробити висновок, наскільки повно відображені й обґрунтовані положення, висновки та рекомендації, уміщені в роботі, з'ясувати їхню новизну й значущість. До роботи слід обов'язково прикріпити конверт з електронним носієм тексту дослідження.

2.5.1. Рецензування

Не пізніше ніж за місяць до захисту роботу слід подати науковому керівникові, щоб він міг підготувати відгук, а також передати рецензентові для ознайомлення й оформлення рецензії. Рецензії на кваліфікаційну (дипломну) роботу зазвичай готують науковці, які працюють над проблемами, що досліджував студент-випускник.

На виконану кваліфікаційну (дипломну) роботу науковий керівник складає відгук, у якому зазначає: 1) ступінь обґрунтування актуальності теми; 2) обсяг та структуру роботи, характеристику її розділів; 3) відповідність роботи меті й завданням; 4) оцінювання повноти використання фактичного матеріалу; 5) опис представлених у роботі сучасних методів та методик; 6) практичні результати випускної роботи; 7) відповідність наукового апарату й стилю викладу матеріалу; 8) ставлення студента до роботи, зауваження й побажання; 9) недоліки; 10) загальну оцінку кваліфікаційної (дипломної) роботи та висновок про можливість допуску роботи до захисту.

2.5.2. Обговорення кваліфікаційної (дипломної) роботи, допуск до захисту

Попереднє обговорення кваліфікаційної (дипломної) роботи відбувається на засіданні випускової кафедри або на спільних засіданнях кафедр з урахуванням висновків наукового керівника та рецензентів і має на меті проаналізувати пропозиції й зауваження, доопрацювати роботу для її захисту в ДЕК та одержати оформлений протокольний кафедральний допуск до захисту.

2.5.3. Подання випускної роботи до захисту в ДЕК

Студентів допускають до захисту за умови повного виконання навчального плану. Термін подання кваліфікаційної (дипломної) роботи до ДЕКу – два тижні до захисту.

Роботу (із підписаним протоколом про допуск, із відгуком керівника й рецензією) подають на випускову кафедру у двох примірниках: перший – у твердому переплетенні (пружинне опрацювання заборонено!); другий – одним суцільним файлом на електронному носії (диск CD-RW). Електронна версія випускної має бути ідентична паперовій.

2.5.4. Методичні рекомендації щодо підготовки публічного виступу для захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи

Захист випускної роботи з української мови на державному іспиті передбачає публічний виступ студента за змістом його наукового дослідження.

Готуючись до виступу, рекомендуємо випускникам звернути увагу на:

- дотримання регламенту під час виступу (до 10-ти хвилин);
- стислий виклад основних положень;
- логічний перехід від однієї частини до іншої;
- грамотне літературне мовлення, виразність, стилістичну вправність;
- використання потрібного ілюстративного матеріалу, технічних засобів навчання;
- наявність статистичних характеристик фактичного матеріалу.

Увага! Усне повідомлення, побудоване на принципі науковості, мусить засвідчити високий рівень стилістичних, граматичних, орфоепічних, акцентуаційних норм української літературної мови.

Своїм виступом студент повинен засвідчити високу майстерність висловлювати думки в науковому стилі, уміння доводити актуальність обраної теми дослідження, представляти мету й завдання випускної роботи, джерела дослідження, апробацію роботи, особливості її структурування, наукову новизну праці, обґрунтовувати її теоретичні положення й доцільність

використання ілюстративного матеріалу, підкріпити теоретичні положення результатами статистичного опрацювання досліджуваного фактажу.

У зв'язку із цим випускникам ОКР „бакалавр” і „спеціаліст” потрібно передбачити такі структурні компоненти виступу:

- 1) презентацію роботи голові й членам ДЕКУ;
- 2) коротке обґрунтування актуальності обраної теми;
- 3) мету й завдання роботи;
- 4) джерела дослідження;
- 5) апробацію роботи (тези, статті, участь у конференціях, наукових читаннях, наукових гуртках, конкурсах наукових робіт тощо);
- 6) структуру роботи (вступ, розділи, висновки, список використаної літератури, список використаних джерел, додатки);
- 7) з'ясування окремо за кожним розділом результатів дослідження, які презентують наукову новизну роботи (для лаконічності висловлювання можна оформити їх у вигляді тез, у яких теоретичний матеріал потрібно супроводжувати прикладами та кількісними характеристиками; за бажанням доповідача виступ може бути побудованим у формі зв'язного тексту);
- 8) загальні висновки, що завершують виступ;
- 9) етикетні слова подяки в кінці виступу.

Для підкріплення доповіді розробляють наочні матеріали (4–6 сторінок з найважливішими рисунками й таблицями, які оформлюють як плакати або друкують на принтері для кожного члена комісії; за бажанням додають слайди, фотографії, макети, проспекти тощо) або комп'ютерну презентацію.

Перед захистом доцільно ретельно прочитати рецензію, особливу увагу звернути на висловлені зауваження й підготувати аргументовані відповіді.

2.5.5. Організація захисту атестаційних робіт

Кваліфікаційну (дипломну) роботи захищають у Державній екзаменаційній комісії за основними напрямками наукових досліджень, членами якої є досвідчені працівники професорсько-викладацького складу. До комісії входять голова, три члени комісії та секретар.

Захист кваліфікаційних (дипломних) робіт проводять на відкритому засіданні Державної екзаменаційної комісії за участю не менш ніж половини її складу за обов'язкової присутності голови комісії. Графік роботи комісії затверджують наказом ректора університету.

Для захисту кваліфікаційних (дипломних) робіт у Державну комісію слід подати: наукову роботу з витягом із протоколу засідання випускової кафедри про допуск до захисту; письмовий відгук наукового керівника з характеристикою діяльності студента під час виконання кваліфікаційної (дипломної) роботи; письмову рецензію на випускну роботу; заяву студента на ім'я голови вченої ради інституту з проханням затвердити тему наукової роботи й призначити наукового керівника; витяг із протоколу засідання кафедри про затвердження тем кваліфікаційних (4 курс), дипломних – (5 курс) робіт;

затверджені завідувачем випускової кафедри й погоджені з науковим керівником завдання кваліфікаційної (дипломної) роботи; довідку про успішність студента; висновки кафедри про рекомендацію кваліфікаційної роботи до захисту в Державній екзаменаційній комісії; направлення студента на захист випускної роботи в Державній екзаменаційній комісії. До ДЕКу можна подавати й інші матеріали, які характеризують наукову й практичну цінність виконаної кваліфікаційної (дипломної) роботи: надруковані статті за темою роботи, документи, що вказують на практичне застосування роботи, тощо.

Студентам випускних курсів корисно знати, що наукову роботу потрібно не лише відповідально підготувати, виявивши свою дослідницьку майстерність, але й зуміти представити її на державному іспиті. Для захисту роботи студент готує доповідь (до 10-ти хвилин). Основна частина доповіді присвячена викладенню науково-практичних висновків і рекомендацій, результатів за матеріалами дослідження (*Додаток Е*).

Під час захисту атестаційної роботи випускник повинен :

- стисло обґрунтувати вибір теми, її актуальність, мету й завдання;
- з'ясувати теоретичну та практичну значущість дослідження;
- чітко сформулювати основні висновки й рекомендації;
- засвідчити ґрунтовні знання першоджерел та наукової літератури з обраної проблеми, належне володіння матеріалом дослідження;
- продемонструвати здатність самостійно аналізувати й узагальнювати результати дослідження;
- викласти свої міркування щодо зроблених критичних зауважень із боку рецензента, голови та членів ДЕКу.

Презентацію роботи можна розпочати апелятивом і фразами на зразок: „Вельмишановні голово і члени Державної екзаменаційної комісії, дозвольте представити Вам кваліфікаційну (дипломну) роботу на тему...”, „Вашій увазі презентуємо кваліфікаційну (дипломну) роботу...”, назвавши при цьому наукового керівника праці.

Далі у виступі рекомендуємо перерахувати вчених, які працювали в обраній галузі знань і довести актуальність теми дослідження, зазначити мету й завдання роботи, використовуючи такі кліше: „Мета дослідження.., Мету реалізуємо в низці завдань...”, „Мета полягає в тому, щоб...”, „Задекларована мета передбачає реалізацію таких завдань...”, „Основна мета дослідження...”, „Мета роботи зумовлює розв'язання низки завдань, основними з яких є такі...”.

Джерела дослідження можна представити за допомогою фраз на зразок: „Матеріалом для наукового дослідження послужив банк лексичних (синтаксичних) одиниць, дібраних...”, „Основним джерелом дослідження був...” тощо.

Важливо також зазначити, чи була апробація роботи та яка саме: „Наслідки (результати) дослідження обговорено на ...”, „Окремі положення й результати дослідження викладено автором у доповідях і повідомленнях на ...”, „Основні положення кваліфікаційної (дипломної) роботи висвітлено в статтях..., тезах...”, „Робота пройшла апробацію на ...” тощо.

Структуру роботи можна репрезентувати так: „Кваліфікаційна (дипломна) праця (робота) складається зі вступу, двох (трьох) розділів, висновків, списків використаної літератури й використаних джерел та додатків. Додаток А – „Назва”, додаток Б – „Назва”. Список використаної літератури нараховує ... позицій (одиниць). Обсяг кваліфікаційної (дипломної) роботи – ... сторінок. Статистичні дані представлено в ... таблицях (... діаграмах)” тощо.

Найбільшу цінність виступу становить матеріал, що презентує теоретичний і практичний зміст наукової праці. Щоб висвітлити цю частину дослідження, можна скористатися мовними кліше в такій послідовності: „У першому розділі ... відстежуємо.., зроблено спроби.., обґрунтовано поняття..., висвітлено (з’ясовано) теоретичні засади дослідження...” тощо. „У другому розділі... предметом аналізу стали (є).., з’ясовано роль.., найбільше уваги приділено...” тощо.

Принагідно відзначимо, що загальнотеоретичні положення, представлені в першому розділі, рекомендовано подавати стисло, у вигляді короткої анотації, супроводжуючи ілюстративним матеріалом та результатами статистичного опрацювання фактичного матеріалу. Наукову новизну розділів, де представлено аналіз фактичного матеріалу, потрібно подавати ширше, докладніше, виокремивши найсуттєвіше, ексклюзивне, оригінальне, самостійно проаналізоване, наповнивши матеріал вдало дібраними прикладами. Результати наукового пошуку можна також представляти, реалізуючи принцип унаочнення публічного виступу, використовуючи таблиці, схеми, алгоритми, діаграми тощо.

У загальних висновках студент-випускник прогнозує перспективи дослідження обраної теми.

Правила етикету будь-якого усного повідомлення передбачають подяку слухачам, яку можна висловити словами на зразок: „Дякуємо за увагу”, „висловлюємо подяку всім присутнім за уважне ставлення до роботи (за те, що уважно вислухали доповідь)” тощо [13, с. 36–39].

Якщо студент порушує регламент публічного виступу, відходить від теми дослідження, є багатослівним, не представляє результатів своєї роботи, голова й члени ДЕКу мають право спрямувати доповідача в правильне русло.

Після виступу випускникові пропонують узяти участь у науковій дискусії (обговоренні роботи). Згідно з етикетними правилами студент дякує голові й членам комісії за поставлені запитання і, відповідаючи на них, захищає теоретичні положення та результати практичної частини своєї наукової роботи.

Після доповіді студента та його відповідей на запитання голова ДЕКу оголошує рецензії на роботу та відгук наукового керівника. Студентові надають можливість зробити пояснення щодо зауважень рецензента й керівника, дати відповіді на запитання членів ДЕКу та осіб, присутніх на захисті. Відповіді мають бути короткими (зазвичай із двох-трьох речень), упевненими, чіткими, містити конкретну відповідь на поставлене запитання.

Оцінку захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи обговорюють на закритому засіданні ДЕКу, результат оголошують після затвердження протоколу головою ДЕКу. Випускники, які виконали наукову роботу, але одержали під час захисту оцінку „незадовільно”, отримують довідку встановленого Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України зразка, вони мають право повторного захисту кваліфікаційної (дипломної) роботи впродовж одного року. У ході повторного захисту необхідно здійснити нове рецензування. Щодо останнього ДЕК виносить відповідне рішення й фіксує його протокольно. Рішення комісії є остаточним і оскарженню не підлягає.

Секретар комісії із захисту кваліфікаційних (дипломних) робіт після захисту здає їх до бібліотеки (архіву), де їх реєструють і зберігають у фонді кваліфікаційних (дипломних) робіт або на кафедрі протягом 5 років. Випускні роботи, що мають вагомe науково-практичне значення, можуть бути, за пропозицією комісії, рекомендовані ДЕКом для участі в різноманітних конкурсах студентських наукових робіт

2.5.6. Оцінювання кваліфікаційної (дипломної) роботи

Оцінюючи кваліфікаційну (дипломну) роботу, Державна екзаменаційна комісія бере до уваги такі фактори:

– якість дипломної роботи загалом (її творчий характер, уміння автора аналізувати теоретичний матеріал, актуальність і перспективність теми дослідження, ступінь наукової новизни, доцільність обраної методики дослідження, логіку викладення матеріалу, обґрунтованість сформульованих практичних рекомендацій);

– самостійність у висвітленні проблеми;

– якість оформлення наукової роботи (стиль викладу, грамотність, бібліографію, ілюстративний матеріал, таблиці тощо);

– відгук керівника та оцінку наукового рівня дослідження рецензентом (на всі попередні положення слід спеціально наголосити в рецензії, яку має давати спеціаліст із відповідної галузі наукових знань, призначений кафедрою);

– якість доповіді (уміння чітко формулювати актуальність, мету й завдання роботи, коротко й доступно викладати суть дослідження, робити правильні аргументовані висновки; культуру мовлення, уміння дотримуватися регламенту, конкретно й лаконічно відповідати на поставлені запитання за темою дослідження).

Критерії оцінювання кваліфікаційних (дипломних) робіт

Для оцінювання атестаційної роботи застосовують 100-бальну систему. Оскільки випускна робота часто є продовженням курсового дослідження, презентуючи більш розгорнуто порушену наукову проблему, то її оцінювання включає критерії, згідно з якими оцінюють курсові роботи.

Шкала оцінювання

Підсумковий рейтинговий бал	Оцінка за шкалою EOTS	Підсумкова оцінка за національною шкалою
90–100	A	відмінно
82–89	B	добре
7–81	C	
68–74	D	задовільно
60– 67	E	
35-59	FX	незадовільно
1–34	F	

Оцінку „*відмінно*” (100–90 (A)) виставляють за умови, якщо:

- обґрунтовано актуальність теми;
- зміст роботи відповідає темі дослідження; тему висвітлено повністю;
- дослідження виконане на високому науково-теоретичному та методичному рівні;
- одержані результати систематизовані, висновки й рекомендації є переконливими;
- дотримані всі вимоги щодо технічного й естетичного оформлення роботи, відповідність орфографічному, пунктуаційному, граматичному, лексичному, стилістичному стандартам;
- вдало презентовано роботу під час захисту; продемонстровано вільне володіння матеріалом дослідження; оформлено відповідно до вимог;
- у відгуку керівника на роботу зазначено оцінку „*відмінно*” (A), а в рецензії не менше як „*добре*” (B).

На оцінку „*добре*” (89–75 (B, C)) заслуговує робота, у якій:

- обґрунтовано актуальність теми, тему висвітлено повністю;
- дослідження виконане на високому науково-теоретичному та методичному рівні;
- одержані результати систематизовані, проте висновки або не є переконливими, або відсутні рекомендації;
- є незначні зауваження до оформлення роботи;
- у відгуку керівника й рецензії на роботу зазначено оцінку „*добре*” (B, C).

Оцінку „*задовільно*” (74–60 (D, E)) виставляють, коли:

- тема висвітлена повністю, але науково-теоретичний та методичний рівень її виконання не дуже високий;
- зафіксовано суттєві недоліки у виконанні теоретичних і практичних частин роботи;
- одержані результати систематизовані недостатньо, висновки зроблені непереконливо;
- під час захисту продемонстровано середній рівень володіння матеріалом дослідження;
- не дотримані всі вимоги до оформлення роботи;
- у відгуку керівника й рецензії на роботу зазначено оцінку „*задовільно*” (D, E).

Оцінку „незадовільно” (59–1 (FX або F)) виставляють, якщо:

- тему висвітлено поверхово;
- науково-методичний рівень роботи низький;
- одержані результати не систематизовані, висновки зроблені непереконливо;
- робота повністю не відповідає вимогам щодо обсягу, оформлення та викладу змісту;
- якщо випускник продемонстрував недостатнє розуміння сутності питань, які потрібно було висвітлити, допускав грубі помилки у відповідях або неспроможний був відповісти на запитання;
- у відгуку керівника й рецензії на роботу зазначено оцінку „задовільно” (E).

Критерії оцінювання кваліфікаційних (дипломних) робіт

№ п/п	Зміст критеріїв	Бали
<i>Критерії оцінювання роботи науковим керівником (0–25)</i>		
1.	Наявність аналізу поглядів та наукових підходів мовознавців	0–5
2.	Використання новітніх підходів до аналізу матеріалу. Логічність, послідовність, аргументованість його викладу.	0–5
3.	Кількість, відповідність та новизна ілюстративного матеріалу.	0–5
4.	Обґрунтованість висновків до кожного розділу	0–5
5.	Дотримання технічних вимог до оформлення випускної роботи та списку використаних джерел. Грамотність викладу матеріалу.	0–5
<i>Критерії оцінювання роботи рецензентом (0–25)</i>		
6.	Актуальність та повнота висвітлення теми, відповідність завдань меті випускної роботи	0–5
7.	Обґрунтованість обраних методів.	0–5
8.	Кількість, відповідність та новизна наукових джерел.	0–5
9.	Доцільність фактичного матеріалу, його відповідність меті, завданням, навчальній програмі Творчий підхід до аналізу фактичного матеріалу.	0–5
10.	Аргументованість висновків	0–5
<i>Критерії оцінювання захисту (0–50)</i>		
11.	Підготовка презентації (мультимедійними засобами або наочною випускної роботи)	0–5
12.	Правильність оформлення роботи	0–5
13.	Логічність, науковість усного захисту	0–5
14.	Відображення змісту всієї роботи під час усного захисту та в презентації	0–5
15.	Повнота та ґрунтовність відповідей на зауваження наукового керівника	0–5
16.	Повнота та ґрунтовність відповідей на запитання членів комісії	0–5
17.	Володіння матеріалом, ораторським умінням, комунікативна грамотність	0–5
18.	Переконливість, культура дискутування, науковий стиль	0–5
19.	Апробація роботи.	0–5
20.	Відповідність вимогам до кваліфікаційних (дипломних) робіт	0–5

ДОДАТКИ

Додаток А

Тематика наукових робіт

Темарій кваліфікаційних досліджень

1. Порівняльна характеристика фонологічної та фонетичної систем середньонаддніпрянської й подільської говірок.
2. Лексика на позначення сільськогосподарських рослин у говірці села...
3. Семантико-граматичний потенціал фразеологізмів з анімалістичним компонентом (на матеріалі Фразеологічного словника української мови у 2 книгах).
4. Засоби вираження експресивності в поетичному дискурсі Ліни Костенко.
5. Музичний сленг як складник української сленгової лексики.
6. Фразеологізми мовленнєвої діяльності (структурно-семантична характеристика).
7. Семантико-словотвірні особливості неологізмів (на матеріалі гумористичної прози Остапа Вишні).
8. Метафора як креативний чинник українського молодіжного сленгу.
9. Словотвірна характеристика комп'ютерного сленгу.
10. Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень зі сполучним засобом **як**.
11. Ускладнені форми присудків у сучасній українській літературній мові.
12. Транссемантизація давніх лексем у процесі історичного розвитку (на матеріалі етимологічних та тлумачних словників).
13. Неафіксальне словотворення лексем-сленгізмів.
14. Концепт ЛЮБОВ у поетичному дискурсі І. Франка та Д. Павличка.
15. Концепт КРАСА УКРАЇНИ в поетичному дискурсі поетів-шістдесятників.
16. Функціонально-семантична характеристика розділових знаків при відокремлених членах речення (на матеріалі „малої” прози кінця ХІХ – поч. ХХ ст.).
17. Когнітивно-ономасіологічна мотивація назв птахів в українській мові.
18. Словотвірна характеристика українського молодіжного сленгу.
19. Функціонально-семантична характеристика розділових знаків у складних реченнях та складних синтаксичних конструкціях (на матеріалі...).
20. Антропонімікон творів І. Я. Франка.
21. Структурно-семантичні особливості складнопідрядних супровідних речень.
22. Фонові особливості ономастичної лексики української мови.
23. Лінгвокраїнознавча лексикографія української мови.
24. Фразеологічна одиниця як лінгво-семіотична категорія словесного простору (на матеріалі творчого доробку письменників Черкащини).

25. Репрезентація загадки в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект дослідження.
26. Типологічна характеристика фонаційної асиміляції в сучасній українській мові.
27. Типологічна характеристика консонантної асиміляції за палатальністю.
28. Інноваційні процеси в лексиці української мови (на матеріалі української поезії початку ХХІ століття).
29. Семантико-словотвірні особливості антропонімів (на матеріалі творів Євгена Гуцала).
30. Способи творення прикметників (на матеріалі VII–VIII томів СУМу).
31. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів (на матеріалі I–III томів СУМу).
32. Ідеографічна характеристика фразеологізмів (на матеріалі збірки Номиса).
33. Семантико-граматичні особливості вигуківих фразеологізмів (на матеріалі Фразеологічного словника української мови).
34. Семантико-словотвірна структура іменників у сучасній українській мові.
35. Словотвірна парадигматика прикметників у сучасній українській мові.
36. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів (на матеріалі творчості Ліни Костенко).
37. Семантична природа іменникових суфіксів у сучасній українській літературній мові.
38. Українські лексичні запозичення в російській прозі ХІХ ст.
39. Мовна репрезентація концепту КОЛІР (на матеріалі творчості письменників 20-х років ХХ ст.)
40. Фразеологізми із зоонімічним компонентом (на матеріалі „Фразеологічного словника української мови”).
41. Препозитивні та постпозитивні елементи грецизмів (на матеріалі „Словника іншомовних слів”).
42. Вербальний компонент зимової календарної обрядовості.
43. Мотиваційні особливості номінації тварин в українській мові.
44. Мотиваційні особливості віддієслівних іменників із вторинним метафоричним значенням.
45. Вербальна репрезентація концепту ДОЛЯ (на матеріалі українських весільних пісень).
46. Мовна репрезентація концепту ДУША в поетичному дискурсі Ліни Костенко.
47. Структурно-семантична характеристика усного професійного мовлення медпрацівників.
48. Структурно-семантична характеристика просторіччя школярів.
49. Лексико-словотвірні типи іменників на **-иця** в сучасній українській мові (на матеріалі ...).
50. Структурні моделі простих локативних речень у сучасній українській мові (на матеріалі творів Михайла Стельмаха).

51. Лексико-граматичні особливості творення сучасних вульгаризмів в українській мові.
52. Метафорична мотивація назв осіб на матеріалі СУМу.
53. Метафорична репрезентація часу в поетів-шістдесятників.
54. Дуплексив як різновид синкретичних другорядних членів речення.
55. Вербальна репрезентація концепту ЖИТТЯ (на матеріалі творів поетів-шістдесятників).
56. Семантико-словотвірна характеристика українського молодіжного сленгу.
57. Ускладнені складнопідрядні речення: структурно-семантичний аспект (на матеріалі творів Олесь Гончара).
58. Порівняльна синтаксема в українській мові (на матеріалі повісті І. Нечуя-Левицького „Кайдашева сім'я”).
59. Особливості формування семантики українських деад'єктивів у сучасній українській мові: основоцентричний аспект.
60. Зоофразеологізми в українській мові: семантика, етимологія, граматична характеристика.
61. Мовне відображення рослинного світу в поетичному дискурсі Ліни Костенко.
62. Словотвірні типи назв осіб у сучасній українській літературній мові (на матеріалі СУМу в 11-ти томах).
63. Віддієслівні іменники з агентивним значенням: когнітивно-ономасіологічний аспект.
64. Чисті типи асиміляції в системі українського консонантизму.
65. Структурно-семантичні типи складних синтаксичних конструкцій (на матеріалі творів Валерія Шевчука).
66. Словотвірна парадигматика іменників-назв тварин у сучасній українській мові.
67. Ономастичне поле творів І. Нечуя-Левицького.
68. Фонетична, фонологічна й морфологічна системи говірки села...
69. Структурно-семантична типологія іменників із суфіксом **-иц(а)** в сучасній українській літературній мові.
70. Дієслівний та субстантивний компоненти в структурі інфінітива.
71. Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень зі сполучником **щоб**.
72. Назви частин населених пунктів Канівщини.
73. Фразеологізми біблійного походження (на матеріалі діалектного мовлення ...).
74. Системні зв'язки вигуківих фразеологізмів (на матеріалі Фразеологічного словника).
75. Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом в українській мові (на матеріалі усної народної творчості).
76. Категорія оцінки в українській мові (на матеріалі мови творів поетів-шістдесятників).

77. Займенниково-співвідносні речення в українській мові (формально-граматичний аспект дослідження).
78. Українська лексика в російській мові (на матеріалі повістей М. Гоголя, А. Погорельського, О. Сомова, В. Нарезного).
79. Вербальна репрезентація мовленнєвого жанру втішання.
80. Концепт ПРИРОДА у творчості М. Вінграновського.
81. Порівняльні фраземи в художній мовотворчості В. Захарченка: психолінгвістичний аспект.
82. Лексико-граматичні особливості іменників із неповною числовою парадигмою.
83. Категорія роду невідмінюваних іменників у сучасній українській літературній мові.
84. Лексика на позначення посуду та кухонного начиння в говірці села...
85. Фразеологічна одиниця як світоглядна категорія художньо-словесного простору письменників Черкащини: психолінгвістичний аспект.
86. Особливості функціонування відіменних суфіксальних дієслів у сучасній українській мові (на матеріалі творчого доробку В. Захарченка).
87. Лексико-граматичні зміни стилістично маркованих фразеологічних одиниць.
88. Фразеологізми біблійного походження: структурний та семантичний аспекти дослідження.
89. Полонізми в українській мові (на матеріалі 1–3 т. Етимологічного словника української мови).
90. 90. Вербальна репрезентація тваринного світу в національно-мовній картині світу українського етносу (на матеріалі „Фразеологічного словника української мови”).
91. Парцельовані конструкції в сучасній українській мові (на матеріалі мови творів поетів-шістдесятників).
92. Неологізми у творах поетів Черкащини.
93. Національно маркована лексика у творах сучасних українських поетів.
94. Фразеологізми у творах В. Стефаніка: семантична, структурна й стилістична характеристики.
95. Синкретичні об’єктно-просторові відношення в сучасній українській мові.
96. Синкретичні другорядні члени речення з атрибутивно-обставинним значенням.
97. Способи трансформації фразеологічних одиниць: типологічний і прикладний аспекти.
98. Складнопідрядні з’ясувальні речення в ідіостилі В. Винниченка : функцій ний і прикладний аспекти.
99. Реалізація категорії мети в системі складного речення.
100. Реалізація категорії допустовості в системі складного речення.

Темарій дипломних робіт

1. Різномірні засоби вираження експресивності в поетичному дискурсі Ліни Костенко й Василя Симоненка.
2. Концепт УКРАЇНА в поетичному дискурсі шістдесятників.
3. Неафіксальна деривація в системі творення жаргонних лексем.
4. Словотвірна та функціональна неоднорідність українського молодіжного сленгу.
5. Комп'ютерний сленг: лексико-семантичний та словотвірний аспекти.
6. Метафоричний компонент жаргонного лексикону української мови.
7. Концепт ЛЮБОВ і НЕНАВИСТЬ у поетичному дискурсі Івана Франка та Дмитра Павличка.
8. Структурне й семантичне ускладнення присудів в українській мові.
9. Супровідні речення в аспекті теорії перехідності.
10. Фаунофраземи в сучасній українській мові: семантико-граматичний та стилістичний аспекти дослідження (на матеріалі Фразеологічного словника у 2-х книгах).
11. Функціонально-семантична та структурна характеристика музичного сленгу.
12. Назви птахів в українській мові: ономазіологічно-когнітивний аспект дослідження.
13. Віддієслівні іменники-полісеманти української мови: когнітивно-ономазіологічний аспект (на матеріалі 1–5 тт. СУМу).
14. Ономастичне поле творів Г. С. Сковороди.
15. Віддієслівні іменники-полісеманти української мови: когнітивно-ономазіологічний аспект (на матеріалі 6–11 тт. СУМу).
16. Складнопідрядні речення зі сполучником *щоб*: структурно-семантичний аспект та прикладний аспекти.
17. Слова категорії стану в аспекті теорії перехідності.
18. Градаційні конструкції в українській мові: формально-граматичний аспект дослідження.
19. Функціонально-синтаксичні зони вживання інфінітива (на матеріалі творів письменників Черкащини).
20. Десемантизація сингулятивних іменників у формі множини.
21. Функціонування граматичних категорій роду й числа невідмінюваних іменників в українській мові.
22. Українська божба і клятьба: вербальна репрезентація та психолінгвістичні особливості.
23. Мікротопонімія говірок Канівщини.
24. Концепти ЖІНКА та ЧОЛОВІК: контрактивна характеристика вербальної репрезентації в українських пареміях.
25. Структурно-семантична характеристика усного професійного мовлення водіїв.

26. Вербальна репрезентація концепту ПРИРОДА в поетичному дискурсі М. Вінграновського.
27. Структурно-семантична характеристика лексики на позначення зимової календарної обрядовості.
28. Складнопідрядні речення із синкретичною з'ясувальною семантикою.
29. Лексичні та морфологічні особливості французьких запозичень.
30. Метафора в політичному дискурсі (на матеріалі української преси 2005–2006 рр.).
31. Синтаксичний зв'язок як засіб вираження граматичних значень дієслова.
32. Номінація одягу в говірках Тальнівщини.
33. Ономастична лексика в мові творів М. Стельмаха.
34. Асоціативно-термінальна мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській літературній мові: когнітивно-ономасіологічний аспект.
35. Система аломорфів у сучасній українській мові.
36. Лексичні запозичення через посередництво неслов'янських мов.
37. Лексичний і синтаксичний повтори в українському фольклорі.
38. Структурно-семантичні типи складнопідрядних речень з атрибутивною семантикою.
39. Неповні синтаксичні конструкції в українській мові (на матеріалі мови творів П. Загребельного).
40. Морфологічне словотворення дієслів в українській мові.
41. Національно-культурний компонент лексичного фону українських паремій.
42. Семантична характеристика історизмів (на матеріалі романів П. Загребельного „Диво” та „Первоміст”).
43. Семантичні особливості префіксів латинського походження (на матеріалі словника іншомовних слів).
44. Фразеологізми з анімалістичним компонентом у сучасній українській мові.
45. Українізми в російській прозі початку ХІХ століття.
46. Вербальна репрезентація концепту КОЛІР (на матеріалі творчості письменників 20–60-х років ХХ століття).
47. Багатозначність та омонімія суфіксальних морфем в українській мові.
48. Пропозиційно-диктумна мотивація українських відіменникових дієслів (на матеріалі творчого доробку Зінаїди Тулуб).
49. Речення спонукальної модальності (структурно-семантичний та комунікативний аспекти).
50. Семантико-граматичні особливості національно маркованої лексики.
51. Лексичні та граматичні особливості стилістично маркованих одиниць.
52. Семантико-словотвірна структура відприкметникових іменників: основоцентричний аспект (на матеріалі III – VI тт. Словника української мови).
53. Фразеологізми з компонентом на позначення особи (структурна, семантична й стилістична характеристика).

54. Морфолого-словотвірний аналіз неологізмів у творах поетів Черкащини.
55. Функціонально-стилістичні особливості парцельованих конструкцій.
56. Репрезентанти опозиції „безсполучникове / складносурядне / складнопідрядне речення” в українській мові.
57. Двоскладні буттєві речення з часовою семантикою в українській мові.
58. Мовні засоби вираження іронії в романі Ліни Костенко „Записки українського самашедшого”.
59. Ономастикон твору Ліни Костенко „Записки українського самашедшого”.
60. Мовні засоби вираження гумору в українській мові (на матеріалі творів Ю. Андруховича).

**Зразки документів, необхідних для допуску роботи
до захисту в ДЕК**

Голові вченої ради

_____ (факультет)

_____ (учене звання, прізвище, ініціали)

студента(ки) _____ курсу _____ групи (підгрупи)
спеціальності _____

_____ (назва)

_____ форми навчання

_____ (денної, заочної, екстернатної)

_____ (прізвище, ім'я по батькові студента)

Заява

Прошу розглянути й затвердити на засіданні вченої ради інституту тему
моєї кваліфікаційної (дипломної) роботи в такому формулюванні:

_____ і призначити керівником дослідження _____

_____ (науковий ступінь, учене звання, ініціали, прізвище наукового керівника)

« _____ » _____ 20__ р.

_____ (підпис)

ПОГОДЖЕНО:

1. Завідувач випускової кафедри

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

« _____ » _____ 20__ р.

2. Науковий керівник

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

« _____ » _____ 20__ р.

Витяг з протоколу № _____
засідання кафедри _____
(найменування кафедри)

від _____ 20__ року

2. Заслухали інформацію завідувача кафедри _____
(прізвище, ініціали)
про закріплення за студентами _____ курсу _____
(назва факультету)
спеціальності _____
(шифр і назва)
_____ форми навчання тем випускних
(денної, заочної, екстернатної)
(кваліфікаційних, дипломних, магістерських) робіт (проектів) і визначення їх наукових керівників та рецензентів.

УХВАЛИЛИ: порушити перед вченою радою інституту клопотання про затвердження тем випускних (магістерських робіт (проектів) студентів _____
(назва факультету)
спеціальності

_____ форми навчання і призначення їх наукових керівників
(денної, заочної, екстернатної)
та рецензентів.

Оригінали підписали:

Завідувач кафедри

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

Секретар

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

Інститут _____
Кафедра _____
Спеціальність _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____
Форма навчання _____ курс _____ група _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

_____ (підпис) _____ (ініціали, прізвище)
« ____ » _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ НА ВИПУСКНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ) СТУДЕНТА

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)
1. Тема роботи (проекту) _____

затверджена наказом ВНЗ від « ____ » _____ 20__ року № ____

2. Термін подання студентом закінченої роботи (проекту) _____

3. Вихідні дані до роботи (проекту) _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які треба опрацювати)

5. Перелік графічного, наочного матеріалу _____

6. Консультант(и) роботи (проекту) _____

7. Календарний план підготовки випускної роботи (проекту)

№ з/п	<i>Етапи роботи</i>	<i>Термін виконання</i>
1	Вибір, погодження й затвердження теми, призначення наукового керівника, рецензента, консультанта	
2	Складання календарного плану й розширеного плану-конспекту роботи. Опрацювання джерел	
3	Організація й проведення теоретичного, емпіричного (експериментального) дослідження	
4	Підготовка складових частин (розділів) роботи (проекту)	
4.1	Вступ	
4.2	Розділ 1	
4.3	Розділ 2	
4.4	Розділ 3	
4.5	Висновки	
4.6	Список використаної літератури	
4.7	Додатки	
5	Усунення зауважень, урахування рекомендацій наукового керівника, доповнення або скорочення обсягу роботи. Узгодження виправленого варіанту всієї роботи з науковим керівником	
6	Оформлення тексту роботи, подання роботи науковому керівникові для написання відгуку	
7	Передзахист. Обговорення роботи на кафедрі й рекомендація її до захисту. Оформлення супровідних документів	
8	Подання роботи на рецензування	
9	Підготовка доповіді на захист	
10	Захист роботи в державній екзаменаційній комісії	

Студент _____
(підпис)

Науковий керівник _____
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

« _____ » _____ 20 __ року

**Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Інститут _____
Кафедра _____
Спеціальність _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____
Форма навчання _____ курс _____ група _____

**ВІДГУК
КЕРІВНИКА ПРО ВИПУСКНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)**

Тема _____ (прізвище, ім'я, по батькові студента)
_____ роботи (проекту) _____

1. Ступінь обґрунтування актуальності теми: _____

2. Обсяг та структура роботи, характеристика її розділів: _____

3. Відповідність роботи меті та завданням _____

4. Оцінювання повноти використання фактичних даних: _____

5. Використання в роботі сучасних методів та методик: _____

6. Результати випускної роботи (теоретичні, практичні): _____

7. Оцінювання наукового апарату й стилю роботи: _____

8. Ставлення студента до роботи, зауважень і побажань наукового керівника:

9. Недоліки: _____

9. Загальна оцінка випускної роботи та висновок про можливість допуску роботи до захисту _____

Науковий керівник _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

(учене звання, науковий ступінь, місце роботи і посада)

«__» _____ 20__ року

Підпис _____

**Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Інститут _____
Спеціальність _____
Освітньо-кваліфікаційний рівень _____
Форма навчання _____ курс _____ група _____ семестр _____

**РЕЦЕНЗІЯ
НА ВИПУСКНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)**

Тема _____ (прізвище, ім'я, по батькові)
_____ роботи (проекту) _____

Обсяг випускної роботи (проекту): кількість сторінок _____, таблиць _____,
рисуноків _____, додатків _____, використаної літератури _____.

1. Висновок щодо відповідності випускної роботи (проекту) меті й завданням

2. Коротка характеристика виконання кваліфікаційної (дипломної) роботи
(проекту)*

* Коротка характеристика повинна вміщувати:

- а) характеристику виконання кожного розділу випускної роботи (проекту) і ступінь використання студентом останніх досягнень науки й техніки;
- б) оцінку якості виконання графічної частини роботи (проекту) та пояснювальної записки;
- в) перелік позитивних рис роботи (проекту) та її основних недоліків.

**Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Голові державної
екзаменаційної комісії № _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Направляється студент(ка) _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

спеціальності _____

факультету (інституту) _____

_____ форми навчання на захист випускної роботи (проекту)

(назва)

Зведена відомість про виконання студентом навчального плану й про отримані ним оцінки з теоретичних дисциплін, курсових робіт (проектів), практик, державних екзаменів; один примірник випускної роботи (проекту), один гнучкий магнітний диск з електронною версією випускної роботи (проекту); відгук наукового керівника; рецензія на випускну роботу (проект); інші матеріали, що характеризують наукову й практичну цінність виконаної роботи (проекту) на _____ арк. у _____ прим., документи, які вказують на практичне застосування роботи (проекту) на _____ арк. у _____ прим. додаються.

Директор інституту _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

Довідка про успішність

Студент(ка) _____
(прізвище, ініціали)

повністю виконав(ла) вимоги навчального плану з напряму підготовки

_____ (код і найменування)

спеціальності _____
(код і найменування)

спеціалізації _____
(код і найменування)

освітньо-кваліфікаційного рівня _____

кваліфікації _____

Склав(ла) всі заліки й екзамени, із них на:

«відмінно» _____ %;

«добре» _____ %;

«задовільно» _____ %.

Сукупний рейтинг становить _____ балів.

Середній бал успішності за п'ятибальною шкалою _____.

Має особливі академічні досягнення: _____

Директор інституту _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Секретар інституту _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

**Висновки кафедри
про випускну роботу (проект)**

У процесі обговорення випускної (кваліфікаційної, дипломної, магістерської) роботи (проекту) на засіданні кафедри під час її передзахисту « ____ » _____ 20__ року (протокол № ____) установлено, що робота (проект) відповідає /не відповідає (потрібне підкреслити) чинним нормативним вимогам і рекомендована до захисту в державній атестаційній (екзаменаційній) комісії.

Завідувач кафедри

_____ (підпис)

_____ (ініціали, прізвище)

« ____ » _____ 20__ р.

Зразок титульного аркуша кваліфікаційної роботи

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Кафедра українського мовознавства
і прикладної лінгвістики

Кіскіна Аліна Юріївна

**СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З ЧАСОВОЮ СЕМАНТИКОЮ
В МОВОТВОРЧОСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА**

6.02030301 – українська мова і література

Кваліфікаційна робота
студентки 5 курсу
заочної форми навчання

Науковий керівник –
кандидат філологічних наук, доцент
Денисенко Зоя Миколаївна

Черкаси – 2011

Зразок титульного аркуша дипломної роботи

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

**Кафедра українського мовознавства
і прикладної лінгвістики**

Науменко Олена Анатоліївна

**СУПРОВІДНІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ
ТЕОРІЇ ПЕРЕХІДНОСТІ**

7.02030301 – українська мова і література

Дипломна робота
студентки 5 курсу

Науковий керівник –
кандидат філологічних наук,
доцент Шитик Людмила Володимирівна

Черкаси – 2011

Зразок оформлення змісту кваліфікаційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. СТАТУС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	
1.1. Загальна характеристика складного речення.....	
1.2. Поняття складнопідрядного речення в традиційній та сучасній лінгвістичній парадигмах	
1.3. Структурно-семантичні типи складнопідрядних речень	
1.4. Складносурядні речення в сучасній українській мові.....	
1.5. Безсполучникове речення як різновид складного речення.....	
Висновки до розділу 1.....	
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ЧАСОВИМ ЗНАЧЕННЯМ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА	
2.1. Час як категорія буття. Поняття таксису.....	
2.2. Займенниково-співвідносні речення з обставинним значенням часу	
2.3 Складнопідрядні речення розчленованої структури з обставинним значенням часу.....	
Висновки до розділу 2.....	
РОЗДІЛ 3. ЧАСОВА СЕМАНТИКА СКЛАДНОСУРЯДНИХ ТА БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ	
3.1. Складносурядні речення зі значенням одночасності	
3.2.Складносурядні речення зі значенням часової послідовності.....	
3.3. Значення часу в безсполучникових складних реченнях.....	
Висновки до розділу 3.....	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

Зразок оформлення змісту дипломної роботи

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУПРОВІДНИХ РЕЧЕНЬ	10
1.1. Загальне поняття про складнопідрядні супровідні речення.....	10
1.2. Типологія складнопідрядних супровідних.....	13
1.3. Розрізнення складнопідрядних супровідних та інших різновидів складнопідрядних речень	21
РОЗДІЛ 2. СИНКРЕТИЗМ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ СУПРОВІДНИМИ ЧАСТИНАМИ	27
2.1. Феномен перехідності та синкретизму в загальнотеоретичному аспекті.....	27
2.2. Труднощі поділу складних речень на складносурядні й складнопідрядні.....	33
2.3. Статус супровідних конструкцій в аспекті теорії перехідності	38
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНА СИНОНІМІЯ СУПРОВІДНИХ РЕЧЕНЬ ТА ІНШИХ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ	43
3.1. Формально-семантичні співвідношення в синтаксисі.....	43
3.2. Функціональна синонімія супровідних конструкцій та вставних і вставлених одиниць.....	49
3.3. Співвідношення між супровідними конструкціями та компонентами складних речень.....	53
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69

Зразки оформлення списку використаної літератури

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр „Академія”, 2004. – 344 с.
2. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
3. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
4. Бурлака Т. Функції займенникових слів у складнопідрядних реченнях // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць / ред. кол. Василь Ожоган / відп. ред. та ін. – Кіровоград : Кіровоград. пед. ун-т ім. В. К. Винниченка, 1996. – Вип. 1. – С. 134–136.
5. Вержбицький О. Є Складне речення // Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2. – С. 231–269.
6. Єрмоленко Г. А. Віддієслівні іменники української мови в когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. ... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Г. А. Ярмоленко. – Одеса, 2008. – 20 с.
7. Русская грамматика : в 2 т. – Т. 2 : Синтаксис. – М. : Высшая школа, 1980. – 709 с.

**Зразки оформлення списку використаних джерел
ілюстративного матеріалу**

1. Грабовський П. Вибрані твори : У 2-х т. / П. Грабовський. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 1. – 599 с.
2. Григоренко Г. Вибрані твори / Г. Григоренко. – К. : Держлітвидав УРСР, 1959. – 494 с.
3. Гринько В. Полум'я троянди : Поезії / В. Гринько. – К. : Молодь, 1963. – 57 с.
4. Грінченко Б. Д. Твори в двох томах. – Т. 2. : Повісті / Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1991. – 608 с.
5. Народ скаже – як зав'яже / упоряд. та передмова Наталії Шуманди. – К. : Райдуга, 1985. – 173 с.
6. Українське слово: [хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : в 4-х кн.] – К. : Рось, 1994.
Кн. 1 / упоряд. В. Яременко (Україна), Є. Федоренко (США); наук, ред. А. Погрібний. – 703 с.
Кн. 2 / упоряд. В. Яременко (Україна), Є. Федоренко (США); наук, ред. А. Погрібний. – 719 с.
Кн. 3 / упоряд. В. Яременко (Україна), Є. Федоренко (США); наук, ред. А. Погрібний. – 687 с.
Кн. 4 / упоряд. В. Яременко (Україна), Є. Федоренко (США), О. Сліпушко (Україна); наук. ред. М. Наєнко. – 703 с.
Українські народні казки / передм., упоряд. та адаптація текстів Лідії Дунаєвської. – К. : Веселка, 1991. – 367 с., іл.
Українські приказки, прислів'я і таке інше : зб. О. В. Марковича та інших / уклад М. Номис. – К. : Либідь, 2004. – 351 с.
Федькович Ю. Твори / Юрій Федькович:
Т. 1: Поезія. – Ч. 1 : Лірика / упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Буковина, 2004. – 271 с.
Т. І : Поезія. – Ч. 2 : Ліро-епічні твори / упоряд., підгот. текстів і прим. Б. І. Мельничука, М. І. Юрійчука, Л. Ковалець, Л. Черняк. – Чернівці : Буковина, 2009. – 263 с.

Зразки оформлення списку словників та довідників

- ВТССУМ*: Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1440 с.
- Ганич, Олійник 1985*: Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Гол. вид-во „Вища школа”, 1985. – 360 с.
- ГСУМ*: Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – К. ; Херсон : Ін-т укр. мови НАН України, Херсон. держ. ун-т, 2007. – 349 с.

КСКТ: Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Л. Г. Лузина / под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1997. – 245 с.

КТСЛТ: Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

ЛУС: Трофімчук М. Латинсько-український словник / Мирослав Трофимчук, Олександра Трофимчук / за ред. М. Трофимчука. – Львів : ЛБА, 2001. – 690 с.

МФК: Мала філологічна енциклопедія : [довідник] / укл. : О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.

РСС: Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / РАН ; Ин-т рус. яз. ; под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – В 6-ти т. :

М. : Азбуковник, 2002. – Т. 1. – 807 с.: илл. (66 схем);

М. : Азбуковник, 2002. – Т. 2. – 762 с.: илл. (97 схем);

М. : Азбуковник, 2003. – Т. 3. – 720 с.: илл.

М. : Азбуковник, 2007. – Т. 4. – 952 с.

СГ: Словарь української мови / упорядкув. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. / НАН України; Ін-т української мови. – Т. 1–4. – К., 1996–1997. – (Надруковано з вид. 1907–1909 рр. фотоспособом).

Словник: Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : у 3-х т. / за ред. д. філол. н., проф. М. А. Жовтобрюха.

Т. 1. – Харків, 1978. – 664 с.;

Т. 2. – Харків, 1979. – 680 с.;

Т. 3. – Харків, 1979. – 680 с.

СЛТ: Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. писатель, 1966. – 607 с.

СС: Золотова Г. А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.

СІС: Симотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів / О. П. Симотюк. – Х. : Веста : вид-во „Ранок”, 2007. – 464 с.

СУП: Загнітко А. П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ „БАО”, 2007. – 416 с.

УМ: Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 823 с.

ФСУМ: Фразеологічний словник української мови: в 2-х кн. / укл. : В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. / Ін-т української мови НАН України. – Вид. 2-ге. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1–2. – 984 с.

Языкознание 1998: Языкознание. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е. изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Скорочені назви газетних видань за 2006–2011 роки

- Б – „Буковина” (тижневик), м. Чернівці.
- ВК – „Вечірній Київ” (щоденна газета киян), м. Київ.
- ВЧ – „Вечірні Черкаси” (тижневик), м. Черкаси.
- ГУ – „Голос України” (газета Верховної Ради України), м. Київ.
- Д – „День” (щоденна всеукраїнська газета), м. Київ.
- МУ – „Молодь України” (тижневик, загальнополітична газета), м. Київ.
- МЧ – „Молодь Черкащини” (тижневик), м. Черкаси.
- СП – „Слово Просвіти” (культурологічний тижневик Всеукраїнського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка), м. Київ.
- УМ – „Україна молода” (щоденна всеукраїнська інформаційно-політична газета), м. Київ.

**Зразки бібліографічного опису джерел
Приклади оформлення бібліографічного опису
наукової та довідкової літератури згідно з ДСТУ ГОСТ 7. 1 : 2006**

№ з /п	Вид джерела	Приклад оформлення
1.	Опис видання за авторами: (1 автор)	<p>Городенська К. Г. Сполучники української мови : монографія / К. Г. Городенська. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.</p> <p>Горпинич В. О. Українська морфологія : навч. посібн. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – 350 с.</p> <p>Калько М. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській мові : монографія / М. Калько. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.</p> <p>Косинка Г. Гармонія : [оповідання, новели] / Г. Косинка. – К. : Дніпро, 1988. – 605 с. – (Першотвір).</p> <p>Костенко Л. Неповторність : Вірші. Поеми / Л. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 224 с.</p>
2.	(2, 3 автори)	<p>Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии : монографія / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Світ, 1997. – 392 с.</p> <p>Безпояско О. К. Граматика української мови : монографія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.</p> <p>Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. школа, 1982. – 208 с.</p>
3.	(4 автори)	<p>Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. Е. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Восток, 1996. – 144 с.</p>
4.	(5 і більше авторів)	<p>Сучасна українська літературна мова : підручн. / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ]. – К. : ВЦ „Академія”, 1999. – 414 с.</p>

		<p>Сучасна українська мова: Підручник / [О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева]. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.</p> <p>Історія української мови: морфологія / [С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін.] – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.</p>
5.	Без зазначення авторів	<p>Грамматика современного русского литературного языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.</p> <p>Имплицитность в языке и речи : темат. сб. / отв. ред. Е. Г. Борисова, Ю. С. Мартемьянов. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 200 с.</p> <p>Словник мікротопонімії Черкащини / [укладачі: Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко]. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с.</p> <p>Розстріляне відродження: [антологія 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей / упорядкув., передм., післямова Ю. Лавріненка ; післямова Є. Сверстюка]. – Вид. 3-тє. – К. : Смолоскип, 2004. – 492 с.</p>
6.	Багатотомний документ (окремий том)	<p>Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1985. – Т. 4. – Вып. 2. – 406 с.</p> <p>Булаховський Л. А. Курс русского литературного языка / Л. А. Булаховский. – [5-е изд., перераб.]. – К. : Радянська школа, 1952. – Т. 1. – 446 с.</p> <p>Лепкий Б. Твори : в 2-х т. / Богдан Лепкий : [упоряд. та автор приміт. М. М. Ільницький]. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1 : Поезія. Оповідання і нариси. Історичні повісті. – 862 с.</p>
7.	Багатотомний документ (у цілому)	<p>Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.</p> <p>Фразеологічний словник української мови : в 2-х кн. / [укл. : В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] / Ін-т української мови НАН України. – Вид. 2-ге. – К. : Наукова думка, 1999.</p>

		<p>Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [ред. кол. О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982–2006.</p> <p>Українське слово : хрестоматія укр.. літ. та літ. критики ХХ ст. : в 4-х кн. – К. : Рось, 1994.</p>
8.	Складова частина збірників, матеріалів конференції, семінарів, читань	<p>Лонська Л. І. Проблема буттєвих речень у лінгвістиці / Л. І. Лонська // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / відпов. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, ЧНУ, 2011. – Вип. 12–13. – С. 161–167.</p> <p>Гаврилова Т. О. Народна інтерпретація мікротопонімів Черкащини, мотивованих сакральною лексикою (на матеріалі говірок Черкащини) / Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс : зб. наук. пр. – Чернівці, 2011. – Вип. 537. – С. 39–45.</p> <p>Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в системі складного речення / Л. В. Шитик // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення : зб. наук. пр. науково-практичних читань до 80-річчя Г. Р. Передрій. – Черкаси, 2005. – С. 216–222.</p> <p>Мусієнко В. П. Прагматична оцінка концептів правда і брехня в українській та російській мовних моделях світу / В. П. Мусієнко // Збірник статей за матеріалами III-ї Міжнародної наукової конференції : у 2-х ч. – Черкаси, 2003. – Ч. 1. – С. 33–39.</p> <p>Мартинова Г. Опозиція /p/ : /p'/ у середньонадніпрянських говірках / Г. Мартинова // Мова у слов'янському культурному просторі : тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23–25 травня 2002 року. – Умань, 2002. – С. 31–32.</p>
9.	Розділ підручника, посібника тощо	<p>Плющ М. Я. Морфемна структура слова / М. Я. Плющ // Сучасна українська мова : підручник / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ]. – К., 1994. – С. 140–150.</p> <p>Арутюнова Н. Д. Введение / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Н. Б. Левонтина]. – М., 1999. – С. 3–10.</p>

10.	Стаття з журналу	Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 48–56. Медушевський А. П. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень / А. М. Медушевський // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 10. – С. 83–85.
11.	Стаття з газети	Мойсієнко А. К. Хто відповідь? / А. К. Мойсієнко // Літературна Україна. – 2005. – 7 квітня (№ 13). – С. 3. Пономарів О. Українська мова та безпека держави / О. Пономарів // Слово просвіти. – 2012. – 16 березня.
12.	Стаття з енциклопедії	Грищенко А. П. Складносурядне речення / А. П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К., 2000. – С. 557–559. Селіванова О. Прикметник / О. Селіванова // Сучасна лінгвістика : термін. енцикл. / О. Селіванова. – Полтава, 2006. – С. 497.
13.	Дисертація	Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Світлана Володимирівна Ломакович. – Тернопіль, 1993. – 382 с. Денисенко З. М. Семантичне узгодження між компонентами словосполучення в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Зоя Миколаївна Денисенко. – К., 2005. – 245 с.
14.	Автореферати дисертації	Мартінова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : Захищено 30.06.2004 / Г. І. Мартінова. – К., 2004. – 40 с. Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Л. І. Лонська. – К., 2001. – 19 с.
15.	Рецензія	Мацьків П. В. Українська душа крізь глибину століть / П. В. Мацьків // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартінова. – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. – С. 296–298. – На монографію Скаб Марії

		„Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / Марія Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 559 с.
16.	Словники, довідники, енциклопедії	<p>Словарь української мови / упорядкув. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. / НАН України; Ін-т української мови. – Т. 1–4. – К., 1996–1997. – Надруковано з вид. 1907–1909 рр. фотоспособом.</p> <p>Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлум. словн. лінгв. термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.</p> <p>Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і головний ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.</p> <p>Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 1. – 910 с.</p> <p>Білорусько-український словник / Г. П. Півторак, О. І. Скопненко / за ред. Г. П. Півторака. – К. : Довіра, 2006. – 723 с.</p> <p>Мала філологічна енциклопедія : довідник / [укл. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.</p> <p>Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 823 с.</p> <p>Языкознание : большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е. изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.</p> <p>Бріцин В. М. Російсько-український словник-довідник : близько 102 тис. слів і сполучень / В. М. Бріцин / [упоряд. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; за ред. В. М. Бріцина]. – [2-е вид.]. – К. : Довіра, 2008. – 942 с.</p>

17.	Атласи	Атлас української мови : у 3-х т. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / ред. тому І. Г. Матвіяс .– 498 с.
18	Електронні ресурси	<p>Руснак Н. Когнітивні параметри діалектного тексту [Електронний ресурс] / Н. Руснак // Лінгвістичні студії. – 2009. – Вип. 18. – Режим доступу : http://hgltd.yandex.net.</p> <p>Гакман О. В. Генеративно-трансформаційна лінгвістика Н. Хомського як вираження його лінгвістичної філософії [Електронний ресурс] / О. В. Гакман // Мультиверсум : філос. альм. – К. : Центр духовної культури. – 2005. – № 45. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel М45/Hakman.htm/ –_26.06.2011.</p> <p>Словники України [Електронний ресурс] : Інтегрована лексикографічна система. Парадигма, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / НАН України, Ін-т мовн.-інформ. дослідж. ; В. А. Широков та ін. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2001. – 1 електр. опт. диск /CD-ROM/ : 12 см.</p>

Скорочення назв міста видання

Д. – Дніпропетровськ;

К. – Київ;

Л. – Львів;

О. – Одеса;

Сімф. – Сімферополь;

Т. – Тернопіль;

Х. – Харків;

М. – Москва;

С. Пб. – Санкт-Петербург (україномовне видання);

СПб. – Санкт-Петербург (російськомовне видання);

Ростов н/Д. – Ростов-на-Дону.

Додаткові відомості про видання (виправлене, доповнене, стереотипе тощо) є обов'язковим елементом, їх рекомендуємо подавати так:

- 2-ге вид., переробл. та допов.;
- Вид. 3-тє, допов.;
- 5-те вид., стер.

Зразки оформлення бібліографії списку використаних джерел розроблено за зразком Держстандарту – див.:

Загальні вимоги та правила складання бібліографічного опису документа / Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького; укл. : Н. М. Лебідь, О. З. Медалієва, В. Г. Тур, В. Л. Штангеева. – Вид. 3-є, випр. і допов. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2009. – 16 с.

Довідник офіційного опонента : Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань експертизи дисертаційних досліджень. – К., 2008. – № 2. – С. 60–64.

Для уніфікації складання бібліографічного опису на міжнародному рівні, забезпечення можливості обміну результатами каталогізації розроблено новий національний стандарт, який набув чинності 1 липня 2007 року:

ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. (ГОСТ 7.1-2003, ІДТ).

**Типові помилки в змісті та оформленні кваліфікаційної
(дипломної) роботи**

1. Зміст роботи не відповідає планові наукової роботи або не розкриває тему повністю чи основну частину проблем, які вона охоплює.
2. Сформульовані розділи (підрозділи) не відображають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.
3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно й не відображає специфіки об'єкта й предмета дослідження.
4. Автор не виявив самостійності, робота є плагіатом чи відвертою компіляцією.
5. Не здійснено глибокого й усебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (останні 5–10 років) із теми дослідження.
6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій із теми роботи має форму анотованого списку й не відображає рівня дослідженої проблеми.
7. Не розкрито змісту та специфіки організації власного експериментального дослідження (його суті, тривалості, місця проведення, кількості обстежуваних, їхніх характеристик), його методу, поверхово висвітлено основні положення.
8. Остаточний результат не відповідає меті дослідження, висновки не корелюють із задекларованими завданнями.
9. У роботі немає покликань на першоджерела, їх недостатньо або вказані не ті, із яких запозичено матеріал.
10. Розділ і підрозділ не слід закінчувати покликаннями, цитатами й ілюстративним матеріалом.
11. Бібліографічний опис джерел у списку використаної літератури наведено довільно, без дотримання вимог державного стандарту.
12. Як ілюстраційний матеріал використано таблиці, діаграми, схеми, запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника, монографії або наукової статті.
13. Обсяг та оформлення роботи не відповідають вимогам, її виконано неохайно, із помилками та огріхами.

**Пам'ятка: як готуватися до доповіді під час захисту
наукової роботи та виступати з нею**

Красномовство є мистецтво управляти умами.

Платон

1. Для студента дуже важливо оволодіти жанрами усного мовлення, що передбачає вміння працювати з додатковою літературою, самостійно здобувати й застосовувати знання, передавати їх іншим, говорити просто, виразно, зрозумілою мовою.

2. Доповідь – один із найпоширеніших жанрів публічного висловлювання. Її основна мета – донести до слухача певну інформацію так, щоб її зрозуміли і сприйняли.

3. Готуючись до публічного виступу з доповіддю, слід добре продумати її тему, структуру, визначити основну думку, скласти план, підготувати матеріал так, щоб упродовж короткого часу, відведеного для виступу (10 хвилин), викласти найсуттєвіше – те, що є результатом самостійного дослідження. Доцільно попередньо кілька разів прочитати текст доповіді вголос, бажано в присутності когось із рідних чи друзів. Слід витренувати потрібну інтонацію, перевірити за орфоепічним словником сумнівні випадки наголошування, розмежувати фрагменти, які слід докладно процитувати, і ті, які можна переповісти.

4. Оскільки доповідь загалом орієнтована на аудіосприйняття, доповідач повинен допомогти слухачам зрозуміти й запам'ятати новий матеріал: із самого початку встановити контакт з аудиторією, зацікавити темою, підтримувати увагу впродовж усього виступу.

5. У тому разі, коли результати дослідження важко сприйняти на слух, доповідач повинен подбати про унаочнення: роздавальний матеріал, схеми, таблиці, комп'ютерну презентацію тощо.

6. Щоб виступ мав успіх, був добре сприйнятий слухачами, потрібно зробити його оригінальним за викладом, своєрідним і неповторним. А для цього треба працювати над композицією доповіді. Найпоширенішою структурою доповіді вважають таку, що складається з трьох складників: вступу, основної частини, висновків. Кожна частина має свої особливості, які треба враховувати в процесі підготовки доповіді. Не варто зачитувати текст доповіді з папірця. Слід викладати основні тези на окремому аркуші і, послуговуючись ними, намагатися виступати, не заглядаючи в повний текст.

7. Від того, як оратор розпочав доповідь, значною мірою залежить її успіх. Невдалий початок знижує інтерес слухачів до теми, послаблює увагу. У вступі доповіді виокремлюють її тему, далі з'ясовують причини її вибору (актуальність, недостатня дослідженість проблеми), формулюють мету доповіді, іноді коротко викладаючи історію питання. Досвідчені доповідачі рекомендують розпочинати виступ із цікавого прикладу, цитати, афоризму

тощо. У вступі також може бути використана цитата, яка змусить слухачів задуматися над словами промовця, глибше усвідомити висловлене положення.

8. Основну частину розпочинають із характеристики проблеми. Після виокремлення її основного аспекту, варто запропонувати слухачам перспективу обговорення (наприклад: „*Обговорення проблеми, на наш погляд, доцільно зосередити навколо таких основних положень: 1), 2), 3)...*”. Обговорення кожної конкретної тези в наступній частині доповіді робить її чіткою, логічною, даючи змогу підготувати перехід до висновків.

9. Говорити слід повільно, робити паузи, дотримуватися правильної інтонації. Не варто говорити занадто тихо, бо це справляє враження людини, яка не вірить у свої сили. Виступаючи, потрібно постійно спостерігати за аудиторією: якщо оратора перестали слухати, варто змінити тон мовлення, иавести цікавий факт, ніколи не намагатися перекричати аудиторію. Якщо погрібно заглянути до рукопису, опускають очі, не нахиляючи голови. Слід контролювати своє мовлення, уникаючи слів-паразитів, не заповнюючи паузи звуками на кшталт: „*e-e-e*”, „*м-м-м*” тощо.

10. Потрібно пам'ятати, що слухачам не байдуже, куди дивиться доповідач. Виступаючи з доповіддю, не варто час від часу поглядати у вікно, кидати погляд на стіни, опускати очі чи піднімати їх до стелі, розглядати свої руки, тим паче, дивитися на аудиторію „відсутнім” поглядом, бо, звісно, це не сприяє взаєморозумінню між оратором й аудиторією. Якщо ж під час виступу переводити повільно погляд з однієї частини аудиторії на іншу, то можна створити враження гарного зорового контакту зі слухачами. Саме за таких умов можна розраховувати на успіх.

11. Переконливе, яскраве закінчення доповіді запам'ятовують слухачі, воно залишає приємне враження про себе. Тому наприкінці варто повторити основну думку, підсумувати найважливіші положення. Якщо перші слова оратора повинні завоювати увагу слухачів, то останні – покликані посилити ефект виступу.

12. Слід бути тактовним, уживати етикетні формули на кшталт: „*Вельмишановні члени комісії!*”, „*Дякую за увагу!*”, „*Дякую за запитання!*” тощо. Беручи участь у дискусії, потрібно ставитися до опонента з повагою. У разі незгоди з тим чи тим зауваженням необхідно делікатно й аргументовано з'ясувати власне бачення дискутованої проблеми.

Поради щодо вибору слів:

- для збагачення словникового запасу читайте твори авторитетних людей, слухайте виступи інших учасників і принагідно записуйте слова та вислови, які ви хотіли б уживати у своєму мовленні;
- виявіть, які слова ви вживаєте надто часто, і замініть їх іншими;
- навчіться точно висловлюватися, вибирайте влучні й однозначні слова;
- пам'ятайте: часте вживання абстрактних понять вимагає від слухачів великого напруження (наприклад, афоризми не можна вживати без пауз).

Конструювання речень:

– чергуйте довгі речення з короткими; довгі речення важко сприймати й розуміти, натомість велика кількість коротких речень робить мовлення монотонним;

– часте вживання особових займенників замість імен може спричинити неправильне тлумачення сказаного;

– основну думку завжди треба висловлювати головним компонентом складного речення, а не підрядним;

– речення, у якому кілька іменників стоять поряд, сприймати важко;

– розповідь потрібно будувати від простого до складного, від невідомого до відомого.

Жести:

– не робіть незвичних жестів, які привертають до себе надмірну увагу, жести мають доповнювати й супроводжувати усне слово;

– не починайте й не закінчуйте промову несподіваним жестом.

Уміння переконувати:

– навчіться справляти на слухачів приємне враження своїм зовнішнім виглядом, поведінкою та манерами;

– для того щоб переконати когось, треба знайти необхідні аргументи, які слід упорядкувати й сформулювати;

– якщо промовець сповнений натхнення, він неодмінно викличе інтерес у слухачів;

– добираючи аргументи, потрібно враховувати освітній рівень слухачів, їхню поінформованість із теми, можливі контраргументи;

– переконувати людину легше під час дискусії, а не на лекції;

– промовець має справляти враження переконаної й упевненої у своїх силах людини, яка добре знає свій предмет.

Отже, публічний виступ – це мистецтво, яке потребує творчого підходу. Свого часу Платон зауважив: „Усяка промова повинна бути складена, наче жива істота, – у неї повинно бути тіло з головою й ногами, причому тулуб і кінцівки повинні пасувати одне одному й відповідати цілому”.

**Зразок виступу студента під час захисту
дипломної роботи в ДЕК**

Шановний голово, шановні члени комісії, вашій увазі пропонуємо результати дипломної роботи „*Супровідні речення в аспекті теорії перехідності*”. Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Шитик Людмила Володимирівна.

Складне речення як синтаксична одиниця має своєрідну структуру й потребує ретельного вивчення. У науковій літературі стосовно більшості різновидів СПР не існує істотних розбіжностей у тлумаченні їхньої належності до певних типів речень, щодо СПР супровідних такої одноставності немає.

Так, в українському мовознавстві їх кваліфікують то як складнопідрядні розчленованої структури приєднувальні (С. П. Бевзенко), чи пояснювальні, підрядна частина яких, приєднуючись до головної за допомогою сполучних слів, містить додаткове повідомлення стосовно висловленого в головній; або як речення доповнювально-відносного підпорядкування (І. Г. Чередниченко), чи відносно-репродуктивні (І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська), супровідні необставинної семантики (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко) тощо.

Російські мовознавці аналізують їх то серед складнопідрядних розчленованої структури, кваліфікуючи як відносно-поширювальні (В. А. Белошاپкова) чи приєднувальні, або як різновид одночленних складнопідрядних – поширювально-з'ясувальні (Н. Ю. Шведова) та ін.

Такі неоднозначні підходи до кваліфікації речень із супровідними частинами, неусталеність термінологічного апарату, різні погляди на природу та специфіку цих конструкцій визначають **актуальність дипломної роботи**.

Основна мета наукового пошуку полягає в системному аналізі структурно-семантичних особливостей супровідних речень в аспекті теорії перехідності та з'ясуванні їхніх функціонально-синонімічних зв'язків з іншими синтаксичними одиницями.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) з'ясувати лінгвістичну сутність складнопідрядних супровідних, визначити ознаки, що виокремлюють їх як один із різновидів складнопідрядних речень розчленованої структури;

2) схарактеризувати структурні та семантичні особливості складнопідрядних супровідних;

3) визначити статус приєднувальних конструкцій в аспекті теорії перехідності, обґрунтувати доцільність зарахування їх до складних сурядно-підрядних речень;

4) виявити й описати ознаки, які свідчать про функціональну синонімію складнопідрядних супровідних та інших синтаксичних одиниць

(складносурядних, простих речень, приєднувальних конструкцій, речень зі вставними і вставленими одиницями);

5) зробити математичні підрахунки кількості виявлених у текстах творів П. Загребельного супровідних речень, з'ясувати стилістичне навантаження цих синтаксичних одиниць.

Об'єктом дослідження є категорія супровідності в аспекті теорії перехідності.

Предметом наукового пошуку слугує один із різновидів складних речень – супровідні конструкції з їхніми своєрідними формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними ознаками.

Матеріал для дипломної роботи дібрано з текстів „Роксолана”, „Європа – 45”, „Юлія, або Запрошення до самовбивства” П. Загребельного. Вибір матеріалу дослідження мотивуємо значним (порівняно з іншими творами) представленням складнопідрядних супровідних у мові цих творів та власними уподобаннями. Усього проаналізовано близько 500 конструкцій.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання конкретних завдань використано такі **методи дослідження**:

- а) лінгвістичного опису мовних фактів із залученням прийомів структурно-семантичного і трансформаційного аналізу;
- б) метод спостереження;
- в) статистичний метод.

Теоретичну і практичну цінність дипломної роботи мотивуємо можливістю використання результатів дослідження під час вивчення синтаксису сучасної української літературної мови, а також у майбутній педагогічній діяльності на уроках української мови, у гуртковій роботі, на факультативних заняттях, засіданнях методичних об'єднань учителів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

1) в аналізі СПР супровідних реалізовано структурно-семантичний підхід із характерним для нього поглядом на речення як багатоаспектну одиницю, що передбачає послідовне вивчення формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації;

2) приєднувальні конструкції потрактовано як різновид складних сурядно-підрядних речень – підрядні за формою і сурядні за значенням;

3) до наукового обігу введено значний фактичний матеріал (супровідні конструкції різних типів, вилучені з художніх текстів);

4) уперше зроблено спробу характеристики супровідних речень на матеріалі романів П. Загребельного „Роксолана”, „Європа – 45”, „Юлія, або Запрошення до самовбивства”.

Структура дипломної роботи: список умовних скорочень, вступ, основна частина (3 розділи), висновки, список використаної літератури, список використаних джерел.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт та матеріал дослідження, мету й завдання, аргументовано наукову новизну, окреслено

практичну цінність одержаних результатів, а також уміщено опис структури дослідження.

Перший розділ присвячено характеристиці структурно-семантичних особливостей складнопідрядних супровідних, з'ясовано, зокрема, лінгвістичну сутність конструкцій, що містять додаткове повідомлення стосовно висловленого в головній, представлено типологію складнопідрядних речень супровідних і визначено критерії розрізнення їх та інших різновидів складнопідрядних речень.

У першому розділі роботи ми послуговуємося терміном „супровідні складнопідрядні речення” як найбільш поширеним та усталеним у східнослов'янському мовознавстві.

Складнопідрядні речення супровідні, або приєднувальні, – це такі складнопідрядні розчленованої структури, підрядна частина яких, приєднуючись до головної за допомогою сполучних слів, містить додаткове повідомлення щодо висловленого в головній.

Аналіз лексичного матеріалу засвідчує вживання сполучного слова **що** у різних безприйменникових відмінкових формах, а саме: називного відмінка (**що**), родового відмінка (**чого**), давального відмінка (**чому**), орудного відмінка (**чим**). Сполучне слово **що** в різних відмінкових формах може вживатись і з прийменниками: у знахідному відмінку з прийменником **про**, у родовому відмінку з прийменниками **з**, **після**, **від**, в орудному – із прийменником **за**, напр.:

*Молоді дудки ще пускали буйне галуззя, **чим** привернули увагу Миколи* (II, с. 45).

*...дожив до дев'яноста років і помер смертю не насильницькою, **що** мало вважатися неабияким щастям* (I, с. 117).

Деякі СПР супровідні набувають характеру сталих висловів. Так виникли фраземи на зразок: *що й треба було довести, чого й слід було сподіватися, з чим вас і вітаємо, про що говорилося раніше.*

Типовою позицією підрядної частини стосовно головної є постпозиція, у препозиції підрядна частина не може перебувати.

Підрядні частини СПР супровідних, доповнюючи та уточнюючи зміст головної частини, передають такі значення: наслідку, посилання, джерела повідомлення, застереження, висновку, уточнення, оцінки.

СПР супровідні виявляють подібність формально-синтаксичного чи семантичного плану із СПР займенниково-співвідносними, присубстантивно-означальними, з'ясувальними, а тому в дипломній роботі визначено критерії їх розрізнення.

Другий розділ присвячено з'ясуванню специфіки синкретизму в проекції на систему складного речення, труднощі поділу складних речень на складносурядні й складнопідрядні та визначенню статусу супровідних конструкцій в аспекті теорії перехідності.

Оскільки диференційні ознаки сурядності й підрядності є умовними, то з огляду на це вважаємо за доцільне кваліфікувати супровідні конструкції як

різновид складних речень, перехідних між сурядністю й підрядністю, – підрядні за формою й сурядні за значенням.

Складні речення, підрядні за формою й сурядні за значенням, – це такий різновид синтаксичних одиниць, що характеризуються наявністю сполучних засобів підрядності та семантико-синтаксичних відношень, властивих складносурядним реченням.

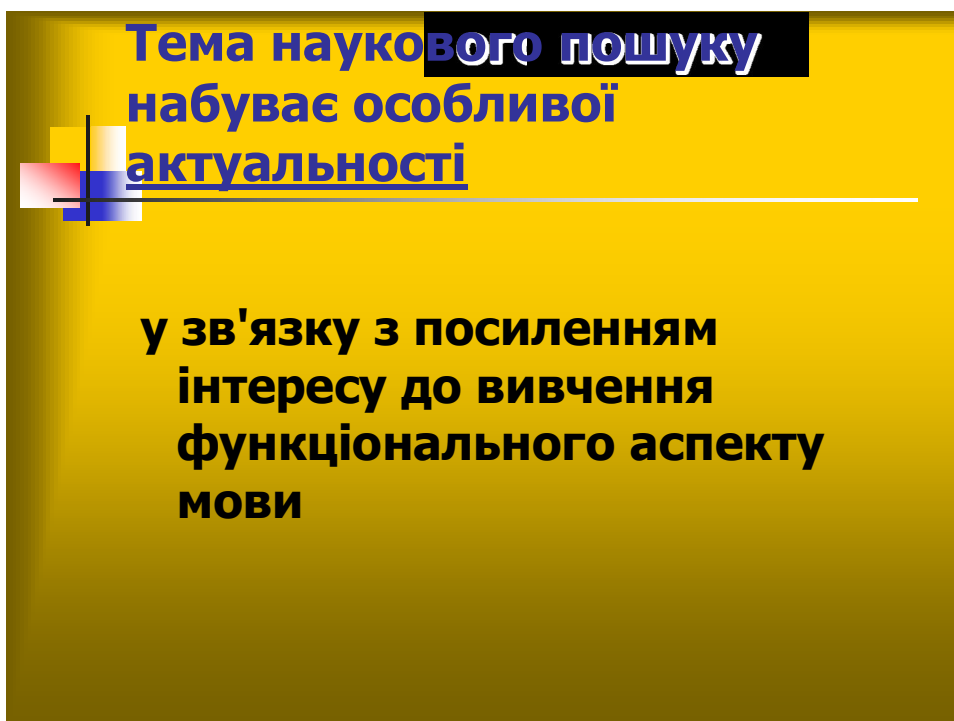
Супровідні конструкції доцільно кваліфікувати як формально підрядні й значеннєво сурядні складні речення, мотивуючи такий висновок тим, що засоби підрядного зв'язку (сполучне слово **що** в різних відмінкових і прийменниково-відмінкових формах) використано для вираження сурядного приєднувального значення.

У третьому розділі з'ясовано функціональну синонімію складнопідрядних супровідних та інших синтаксичних одиниць, зокрема:

- складносурядних закритої структури зі значенням причиново-наслідковим чи умовно-наслідковим;
- речень із вставними та вставленими одиницями;
- приєднувальних конструкцій.

У **Висновках** узагальнено результати здійсненого наукового пошуку. Опрацювавши мову творів Павла Загребельного, ми проаналізували близько 500 синтаксичних одиниць, із яких 400 – СПР супровідні. Оскільки синтаксичні конструкції поділено на певні різновиди, що зумовлене їхніми структурно-семантичними особливостями, одержані дані ми подали у вигляді таблиці. Дякую за увагу!

Зразок оформлення мультимедійної презентації
(до випускної роботи О. А. Нестеренко)

полягає в типологізації способів трансформування фразеологізмів у мові ЗМК шляхом виявлення та систематизації їхніх особливостей, а також у створенні фрагмента лінгвістичної бази даних трансформованих варіантів фразеологічної одиниці.

Фразеологічна трансформація –

часткова чи повна видозміна фразеологічної одиниці як із погляду кількісного складу, так і щодо значеннєвої модифікації

У процесі наукового дослідження укладено базу даних, що містить трансформери фразеологічної одиниці

- ***Нова мітла по-новому мете.***

До бази даних не включено варіанти вихідної одиниці:

- **Всяка (можна) мітла по-своєму мете;**
- **Нова мітла добре мете, але їй змитається скоро;**
- **Новий віник добре замітає;**
- **Нова мітла добре замітає, бо за собою нічого не лишає;**
- **Нова мітла чисто мете, а обламається – під лавкою**

Способи трансформації фразеологічних одиниць

**Синтаксична
трансформація
фразеологічних
одиниць**

**Зміна
граматичної
форми
компонента**

**Зміни
компонентного
складу
фразеологічних
одиниць:**

1. Лексична зміна компонентів.
2. Розширення компонентного складу фразеологізму
3. Скорочення компонентного складу фразеологічних одиниць.

Синтаксична трансформація фразеологічних одиниць

- *«Нова мітла по-новому мете?»*
- *«Нова мітла Януковича не мете старе сміття»*
- *«Нова мітла хоче мести»*

Зміна граматичної форми компонента

- *«Нова мітла буде мести по-новому»*
- *«Нова мітла змушує мести хату по-новому»*
- *«Нова архітектурна мітла змете з майдану монумент незалежності»*

Зміни компонентного складу фразеологічних одиниць

Лексична заміна компонентів:

1. *«Нова мітла по-новому
замітає».*
2. *«Нова мітла вже мете».*
3. *«Нова мітла по-старому
мете».*
4. *«Стара мітла по-старому
мете».*

Розширення компонентного складу фразеологізму

1. *«Кожна нова мітла мете по-новому».*
2. *«Нова мітла завжди мете по-новому».*
3. *«Нова міністерська мітла позмітає всі
дрібні лікарняні заклади України».*
4. *«Нова мітла – міністр Тарасюк – по-
новому мете».*
5. *«Нова мітла, як відомо, (самі знаєте,
видать, зрозуміло) по-новому мете».*
5. *«Нова мітла більше пилу піднімає, ніж
мете».*
6. *«Нова мітла мете по-новому, але
стара мітла знає, де вона залишила
сміття».*

- «Нова мітла мете по-новому, але стара мітла знає, де вона залишила сміття»
- «Нова мітла, яка по-новому мете»
- «Нова мітла, що мете по-новому, вимітає з хати не тільки зайве, але й роками ретельно вибудовані, працюючі й ефективні схеми»

«Нова мітла по-новому мете, але швидко стирається»

«Нова мітла по-новому мете»

або

«Нова мітла добре мете, але й змітається скоро»

Скорочення компонентного складу фразеологічних одиниць:

- усічення: «*Хоче Нова мітла мести!*»;
- контамінація: «*Нова мітла у Тернополі мете по-своєму*», виник унаслідок накладання стійких одиниць: «*Нова мітла по-новому мете*» і «*Кожна мітла мете по-своєму*»;
- фразеологічний натяк: «*Передчуття нової мітли*». «*Нацбанк і нова мітла*». «*Мітла замість керма*». «*Нова мітла на «Західенерго»*». «*Нова мітла схожа на тиху сапу*».

Контекстне обігрування фразеологічної одиниці чи її окремих компонентів:

- «*Відносно МЗСа і «нової мітли», Яценюк заявив, що він взагалі не мітла, і додав, що відставок не боїться*»;
- «*Та сама мітла, про яку ми трохи забули? Народ каже, що нова мітла мете по-новому. І це – правильно. Якщо не так, то навіщо взагалі нова мітла?*»

ДЯКУЄМО ЗА УВАГУ!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакалаврська кваліфікаційна робота із соціології : методичні вказівки до виконання бакалаврських кваліфікаційних робіт для студентів базового напрямку 6.030101 „Соціологія” / Укл.: В. М. Піча, В. Є. Савка, Л. Д. Климанська та ін. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 48 с.
2. Білоусенко П. І. Мовознавче дослідження школяра / П. І. Білоусенко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – № 16 / 18. – С. 2–15.
3. Бюлетень ВАК України. Спеціальний випуск. – 2000. – № 2. – 48 с.
4. Довідник здобувача наукового ступеня : збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації / [за ред. вченого секретаря ВАК України Р. В. Бойка]. – 2-е вид., виправл. і допов. – К. : Редакція „Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України”, 2008. – 64 с.
5. Довідник офіційного опонента : збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань експертизи дисертаційних досліджень / [за ред. першого заступника голови ВАК України Р. В. Бойка]. – К. : Редакція „Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України”; вид-во „Толока”, 2008. – 64 с.
6. ДСТУ 3008-95. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення. – К. : Держстандарт України, 1995. – 38 с.
7. ДСТУ 3582 – 97. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила. – Вид. офіц. – К. : Держстандарт України, 1998. – 25 с.
8. ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання; (ГОСТ 7.1 – 2003, IDT). – Замість ГОСТ 7.1 – 84; чинний з 2007-07-01. – К., 2007. – 47 с. – (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).
9. Еко Умберто. Як написати дипломну роботу : гуманітарні науки / Умберто Еко / Пер. за ред. О. Глотова. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 224 с.
10. Загальні вимоги та правила складання бібліографічного опису документа / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького; уклад. : Н. М. Лебідь, О. З. Медалієва, В. Г. Тур, В. Л. Штангеева. – Вид. 2-е, виправл. та допов. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. – 16 с.
11. Калько В. В., Калько М. І. Методичні рекомендації щодо виконання курсових робіт з української мови : Для студентів напрямку підготовки 6.020303 „Українська мова і література” / укладачі : В. В. Калько, М. І. Калько. – Черкаси, 2010. – 76 с.
12. Козачук Г. О. Дипломна робота з української мови / Г. О. Козачук, І. В. Дудко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – 88 с.

13. Мартинова Г. І. Державна атестація з української мови (для студентів ОКР „магістр”) : навчально-методичний посібник : у 2 част. / Г. І. Мартинова, І. С. Савченко. – Черкаси, 2010. – 60 с.
14. Методичні рекомендації до написання випускних робіт для студентів денної, заочної та екстернатної форм навчання спеціальності „Українська мова і література” / [укладачі : В. П. Олексенко, Г. М. Гайдученко]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – 28 с. – Режим доступу : www.university.kherson.ua/FileDownload.ashx?id=a090077f-c377-48fc.
15. Методичні вказівки до написання курсових, дипломних і магістерських робіт для студентів філологічного факультету / [укладачі : П. І. Білоусенко, Л. П. Бойко]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 64 с.
16. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор: poradnik z української мови / Н. Ф. Непийвода. – К. : Українська книга, 1998. – 240 с.
17. Оголевець А. В. Методика підготовки наукового дослідження з української мови / А. В. Оголевець. – Полтава : ПДПУ, 2001. – 44 с.
18. Павкін Д. М. Студентська наукова робота: рекомендації до написання й оформлення: навчально-методичний посібник для студентів факультету романо-германської філології / Д. М. Павкін. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2006. – 56 с.
19. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень: навчальний посібник для вищих педагогічних закладів освіти / В. К. Сидоренко, П. В. Дмитренко. – К. : РННЦ „ДІНІТ”, 2000. – 260 с.
20. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К. : Знання, 2001. – 295 с.
21. Штонь О. П. Курсова робота з української мови / О. П. Штонь, В. А. Буда. – Тернопіль : Богдан, 2002. – 64 с.
22. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня : методичні поради / [упорядник : Л. А. Пономаренко]. – [4-е вид., виправл. і допов.]. – К. : Толока, 2010. – 80 с.

Для нотаток

Навчальне видання

**Денисенко Зоя Миколаївна,
Лонська Людмила Іванівна,
Шитик Людмила Володимирівна**

**ДЕРЖАВНА АТЕСТАЦІЯ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
СТУДЕНТІВ ОКР
„БАКАЛАВР” І „СПЕЦІАЛІСТ”**

Навчально-методичний посібник

Комп'ютерне верстання – *Л. Г. Любченко*

Підписано до друку 11.05.2012. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 12,4. Тираж 100 пр. Зам. № 4319

Видавець і виготовлювач

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Адреса: 18000, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81, кімн. 117,
Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 37-22-33,
e-mail: vydav@cdu.edu.ua, <http://www.cdu.edu.ua>
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.